ΟΙ ΑΝΑΒΑΘΜΟΙ ΤΗΣ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΜΙΑΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

«Ὁ ἔχων ἀπαίτησιν νὰ ἦναι ἀρχηγός, θυσιάζει αὐθορμήτως ἀείποτε τὰ ἑαυτοῦ συμφέροντα χάριν τῶν οἰκογενειακῶν, καὶ οὐδέποτε ἐκμεταλλεύεται τὰ τῆς οἰκογενείας, καὶ δή, τὰ τιμαλφέστερα χάριν τῶν ἑαυτοῦ.»

(Επιστολή Ανδρέα Α. Δεληγιάννη προς Θεόδωρο Π. Δεληγιάννη, 22/9/1873.)

ΕΙΝΑΙ ΓΝΩΣΤΗ Η ΒΑΘΙΑ ΑΝΤΙΔΙΚΙΑ μεταξύ στρατιωτικών και προυχόντων, των «πολιτικών», όπως νωρίς ονομάστηκαν, για τη σπουδαιότητα του ρόλου που καθεμιά από τις δύο αυτές κοινωνικές ομάδες διαδραμάτισε στην ελληνική Επανάσταση. Αντιδικία που αποκρυσταλλώνεται σε πολιτικό λόγο όταν οι πολεμικές συγκρούσεις έπαυσαν πλέον, και στην ουσία επαναλαμβάνει όσα στοιχεία πολιτικού λόγου ενείχαν ρήξεις που είχαν ήδη συμβεί κατά τη διάρκεια του Αγώνα. Στο πεδίο της εξασφάλισης προνομίων και ανταμοιβών από την κυβέρνηση όσοι συνεισέφεραν, κυρίως σε υλικά μέσα, εμπλέκονται σε μιά διελκυστίνδα διεκδικήσεων κάτω από το ένδυμα των οφειλόμενων αποζημιώσεων· ο λόγος λοιπόν για το μέγιστο μερίδιο και ο δρόμος προς το επιδιωκόμενο ο ίδιος για όλους: περνάει σε πρώτο επίπεδο από τη διογκωμένη προβολή —επιτυχέστερα μάλιστα δι' αποδείξεων— του ρόλου που ο διεκδικητής διαδραμάτισε σ' εκείνο τον κοινό αγώνα, και σε δεύτερο επίπεδο από την υποβάθμιση του ρόλου των άλλων. Με τη μέθοδο συνήθως των αποσιωπήσεων, της παραγνώρισης και όχι πάντα απαραίτητα της καταγγελίας διαμορφώνεται η εικόνα των ιστορικών γεγονότων και των προσώπων που πρωταγωνίστησαν σ' αυτά. Ο επίζηλος ρόλος του πρωταγωνιστή δεν επιφέρει μόνο δόξα αλλά και υλικά αγαθά: γι' αυτό και πολλοί οι εκ των υστέρων διεκδικητές-του σε ένα συντελεσμένο πολυπρόσωπο δράμα, όπου η σαφής διάκριση των ρόλων και δύσκολα κατορθωτή ήταν και όχι πάντα ξεκάθαρη.

Μόνοι αδιάψευστοι μάρτυρες τα γραπτά τεκμήρια· όμως κι αυτά δεν υπήρχαν πάντα, μολονότι κάποιοι φρόντιζαν ακόμα και μέσα στη δίνη του πολέμου να τα εξασφαλίσουν και να τα διαφυλάξουν, κάποτε δίχως την επιθυμητή ως το τέλος επιτυχία. Το μόνο που απέμενε πλέον ήταν η προσωπική μαρτυρία των αγωνιστών, όσων επέζησαν· αυτοί βίωσαν τα γεγονότα, έστω κι αν τ' αντιμετώπισαν από διαφορετική σκοπιά ο καθένας καὶ

έτσι, όταν υποχρεώθηκαν να τ' ανακαλέσουν, τ' αναπαράστησαν αναμφίβολα με αρκετή υποκειμενικότητα, όμως κυρίως αυτοί υπήρξαν μάρτυρες γεγονότων. Βέβαια, οι πράξεις, τα συμβάντα συντελέστηκαν μ' ένα και μοναδικό τρόπο· η πρόσληψη και η εκ των υστέρων εκτίμηση υπήρξε διαφορετική, συχνά συνειδητά παραμορφωμένη αποβλέποντας στο προσδοκώμενο κέρδος (ηθικό και υλικό), κάποτε αθέλητα ως φυσική συνέπεια μιάς προδοτικής μνήμης, η οποία, όταν ύστερα από μακρό χρονικό διάστημα αναγκάζεται ν' ανακαλέσει σκηνές από το παρελθόν —στην πλειονότητάτους δυσάρεστες— συγχέει το πλαστό, το επιθυμητό, με την αλήθεια του συντελεσμένου γεγονότος. Έτσι η ιστορική πραγματικότητα επιδέχεται την πρώτη της ιδεολογική χρήση ενώ ακόμα είναι νωπή, σχεδόν ζωντανή και μάλιστα από τους ίδιους τους δημιουργούς-της.

Οι αγωνιστές, οι άνθρωποι της Επανάστασης που βίωναν και διαμόρφωναν τα γεγονότα δίνοντας καθημερινά αγώνα ζωής και θανάτου, δεν σκέφτονταν το απώτερο μέλλον, μονάχα το εγγύς, το αύριο και με τους ίδιους από την πλευρά των ζωντανών έχοντας κερδίσει το παιχνίδι με το θάνατο. Πολύ περισσότερο οι άνθρωποι του Αγώνα δεν οραματίζονταν δάφνες και δόξες που άλλωστε ποιος ξέρει αν είχαν καν συνείδηση, έστω και αμυδρή εικόνα, από ποιόν να τις περιμένουν· όλα για την πατρίδα, καθώς ώμνυαν. Τούτο, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι αδιαφορούσαν για την καταγραφή των πράξεών-τους, δηλαδή του παρόντος: θέλουν να δουν τ' όνομά-τους, τα πολεμικά-τους έργα στα «Ελληνικά Χρονικά» του Μεσολογγιού λόγου χάρη και αντιδρούν στην αποσιώπηση. Ομως, τί άλλο ήταν στο μυαλό τους αυτή η πατρίδα πέρα από ένα ιδεολόγημα; Οχι ασφαλώς κυβέρνηση και υπουργοί κι αξιώματα και Σύνταγμα και γραφειοκρατία κι αλισβερίσι· αυτά προέκυψαν αργότερα. Στη διάρκεια του Αγώνα οι φιλοδοξίες ικανοποιούνταν από ιεραρχικά συστήματα, στρατιωτικά, πολιτικά, διοικητικά, που είχαν ήδη τεθεί σε εφαρμογή.

Κι οι απομνημονευματογράφοι του '21, αγωνιστές κι οι ίδιοι, δεν είναι πολεμικοί ανταποκριτές, ουδέτεροι παρατηρητές του δικού-τους αγώνα. Είναι άνθρωποι που πέρασαν μέσα από τη φωτιά, τους άγγιξε η ανάσα του θανάτου, αλλά γλίτωσαν· κι η πρώτη-τους μετεπαναστατική σκέψη, αν λεγόταν —σίγουρα με ανακούφιση— θα ήταν η φράση του μακρινού εκείνου προγόνου-τους με την τόσο διαφορετική όμως στάση μπροστά στο ίδιο γεγονός αλλά και το ίδιο επιδιωκόμενο: «ψυχὴν δ' ἐξεσάωσα».[1] Οι αγωνιστές του '21, μολονότι νικητές ως προς το μείζον, το γενικό, αισθά-

1. *Archiloque Fragments*, εκδ. «Les Belles Lettres», Παρίσι 1968, αρ. 13.

νονται εν ταυτώ και νικημένοι σε προσωπικό επίπεδο. Είναι άνθρωποι κουρασμένοι, υλικά ρημαγμένοι, απογοητευμένοι και πικραμένοι πολλοί απ' αυτούς, που πέρασαν μέσα από μιά λαίλαπα κι αν στάθηκαν τυχεροί κι έμειναν αλώβητοι σωματικά —όσοι έμειναν— πόσοι στ' αλήθεια γλίτωσαν με την ψυχή και το ηθικό ακέραια;

Οταν συγγράφουν οι πιο πολλοί από τους απομνημονευτές είναι βιολογικά παρηκμασμένοι, γέροι σχεδόν· το απομνημόνευμα εξάλλου δεν είναι παρά ο απολογισμός μιάς ζωής, πίσω ματιά στο τέλος μιάς πορείας, ένας ακόμα λόγος λοιπόν που δικαιολογεί μνήμη αδυνατισμένη, επιρρεπή σε μυθοποιήσεις και υπερβολές. Επιπλέον, οι περισσότεροι απ' αυτούς ως τότε δεν ήσαν εξοικειωμένοι σε τέτοιες πνευματικές ασκήσεις: να σκεφτούν, να βάλουν στη σειρά και να καταστρώσουν μιάν αφήγηση των γεγονότων συνεχή, λιτή, σαφή, αντικειμενική, αμερόληπτη, δίχως τους σκοπέλους της φλυαρίας, της ασάφειας, της αμετροέπειας, του ρητορισμού, της μυθοπλασίας, της μεροληψίας, μειονεκτήματα από τα οποία φυσικά δεν είναι απαλλαγμένα αυτού του είδους τα κείμενα. Για κάποιους από τους απομνημονευματογράφους η πένα στο χέρι βαραίνει πιο πολύ κι απ'το σπαθί, και τότε καταφεύγουν στην υπαγόρευση των αναμνήσεών-τους· αυτοί το μυαλό κι οι άλλοι το κοντύλι.[2] Τούτοι οι δεύτεροι, οι ενδιάμεσοι ως ένα βαθμό —ποιός ξέρει στ' αλήθεια πόσο— επεμβαίνουν ενδεχομένως όχι μόνο στο ύφος και την τεχνική του λόγου αλλά και στο ίδιο το περιεχόμενο του κειμένου. Θέμα συνείδησης από τη μιά, κι από την άλλη η ανάγκη για ανάμειξη, συμμετοχή σε κάτι σπουδαίο, του οποίου οι ίδιοι, αδιάφορο για ποιούς λόγους, δεν υπήρξαν μέτοχοι· κι ακόμα τώρα που τα όπλα σιγούν είναι η ευκαιρία, η ώρα του γραμματισμένου, του αδύναμου καλαμαρά, να δείξει την υπεροχή-του, να δικαιωθεί μπροστά στον γενναίο αγράμματο, ίνδαλμα ως ένα βαθμό της εποχής εκείνης. Κατασκευασμένη λοιπόν και υπονομευμένη εξαρχής η αλήθεια των απομνημονευμάτων προκειμένου να υπηρετηθούν διπλές σκοπιμότητες: εκείνη του ιδιαίτερου ρόλου του αγωνιστή-απομνημονευτή κι η άλλη η έμμεση ικανοποίηση της φιλοδοξίας του γραμματικού (όπου αυτός υπάρχει), φιλοδοξία συγγραφική που μπορεί

2. «Λες, δεν ηξεύρης γράμματα, — και πολλά ηξεύρεις. Τα λόγια είναι γράμματα, μίλειε, και εγώ γράφω, ή άλλος, αν θέλης»· έτσι ο Γεώργιος Τερτσέτης —καθώς ο ίδιος λέει— κατάφερε να κάμψει τους δισταγμούς του Γέρου του Μοριά και τον έπεισε να του υπαγορεύσει τις αναμνήσεις-του. *Εξακολούθησις των Προλεγομένων εις τα Υπομνήματα του Θ. Κολοκοτρώνη*, εκδ. Βαλέτα, Αθήνα 1952, σ. 51-52. Πβ. και Γ. Π. Κουρνούτος, *Το Απομνημόνευμα 1453-1953 Α'*, Βασική Βιβλιοθήκη, τ. 44, Αθήνα 1953, σ. 41.

να φτάσει μέχρι παρέμβαση στο περιεχόμενο και αλλοίωση της ουσίας· παρέμβαση που γίνεται για να εναρμονιστεί το απομνημόνευμα με τον τρέχοντα τύπο γραφής. Ωστόσο, υπάρχουν και οι σεμνότεροι που φιλοδοξούν να γράψουν ιστορία αντικειμενική, όπως αυτοί βεβαίως την εννοούν, με εκπρεπές παράδειγμα τον Κασομούλη, άνθρωπο του μέτρου και της ελεγχόμενης φιλοδοξίας.

Οι ιστορικοί που έχουν ασχοληθεί με τ' απομνημονεύματα των αγωνιστών του '21 —κι αυτοί δεν είναι ούτε πολλοί ούτε συστηματικά έχουν προσεγγίσει το θέμα αλλά σε εισαγωγικά κυρίως κείμενα με την ευκαιρία της έκδοσης ή επανέκδοσης κάποιων απ' αυτά— έχουν επισημάνει και συνοπτικά αλλά περιεκτικά δώσει τους λόγους που οδήγησαν στη σύνταξή-τους.[3] Αλλωστε, οι ίδιοι οι συγγραφείς σπεύδουν εισαγωγικά στα κείμενά τους, από την ανάγκη να δικαιολογήσουν την πράξη-τους —σαν αυτή να είναι κατακριτέα κι ο λόγος-τους εκ των προτέρων απορρίψιμος— να απολογηθούν δηλώνοντας τις αιτίες που τους ώθησαν σε μιά πράξη ανοίκεια, που δεν είναι η δουλειά-τους και γι' αυτό επιζητούν την κατανόηση και την επιείκεια των αναγνωστών:

«Δεν είχον ούτε την διάθεσιν ούτε τον σκοπόν δια να γράψω ποτέ τα προηγούμενα της Ελληνικής Επαναστάσεως, όσα προητοίμασαν αυτήν έως το 1821, μήτε ιστοριογράφος να γίνω, δια να μην νομίσωσιν αι επερχόμεναι γενεαί, ότι συνέγραψα είτε υπέρ εμαυτού (κινούμενος από φιλαυτίαν ή φιλοδοξίαν ή από πνεύμα εκδικήσεως) είτε υπέρ των συγγενών και φίλων-μου είτε υπέρ της οικογενείας-μου. Αλλ' επειδή πολλοί συνέγραψαν και συγγράφουν την ιστορίαν της Ελληνικής Επαναστάσεως, άλλοι κατά το δοκούν, άλλοι δια συμφέρον κερδοσκοπίας και άλλοι δια να εξυμνήση έκαστος τον πάτρωνά-του και την φατρίαν-του

---

3. Εκτός από τα όσα συνοπτικά αλλά περιεκτικά για το είδος αυτό αναφέρει ο Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα 1985, σ. 251-266, η μόνη ειδική μελέτη που ασχολείται σφαιρικά με το είδος είναι η εισαγωγή του Γ. Π. Κουρνούτου, *Το Απομνημόνευμα...*, σ. 12-47. Σε διεύρυνση των σκέψεων κι απόψεων για το θέμα αυτό προχωράει ο Σπ. Ι. Ασδραχάς, Μακρυγιάννη *Απομνημονεύματα*, εκδ. «Μέλισσα», Αθήνα 1957, εισαγωγή, ειδικότερα στις σελίδες ιβ'-ιθ'. Ο Τ. Α. Γριτσόπουλος, «Ιστοριογραφία του Αγώνος», ανάτ. από τη *Μνημοσύνη*, 3 (1970-1971), Αθήνα 1971, σ. 33-235, πέρα από την ειδική κάθε έργου παρουσίαση διατυπώνει και γενικότερες σκέψεις στις σ. 33-37 και 248-253. Πβ. επίσης το συνοπτικό μελέτημα της Α. Φενερλή-Παναγιωτοπούλου, «Οι αγωνιστές και τα απομνημονεύματά τους», *Ο Πολίτης*, 10 (Μαρτ.-Απριλ. 1977) 31-40, και βεβαίως του Σωκρ. Β. Κουγέα, *Ηρωϊκά κείμενα του Αγώνος, λόγος του Προέδρου κατά την πανηγυρικήν συνεδρίαν της 24ης Μαρτίου 1953*, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, 1953.

και να ενταφιάσουν τας εκδουλεύσεις, τας θυσίας και τα ένδοξα κατορθώματα των αθανάτων προμάχων, αυτουργών και θεμελιωτών αυτής παρεμόρφωσαν και εκιβδήλωσαν την παρθένον και αγνήν αυτής ιστορίαν με μυρίας ψευδολογίας.

Δια τούτο έκρινα ιερόν χρέος-μου (μ' όλην την προβεβηκυίαν ηλικίαν-μου και την ανικανότητά-μου) να γράψω όσα γνωρίζω εκ παραδόσεως των προγόνων μου, του πατρός-μου και άλλων αρχαίων ανδρών, γεγονότα προ της Επαναστάσεως των 1769, και τα μετά την επανάστασιν αυτήν, εις όσα ο ίδιος έλαβον μέρος ενεργητικόν και όσα πραγματικώς ηκολούθησαν προς γνώσιν των απογόνων-μας.»[4]

Ετσι αρχίζει τα Απομνημονεύματά-του ο Κανέλλος Δεληγιάννης ξεκινώντας την αφήγησή-του στα 1854· και δύο χρόνια αργότερα στις 18 Απριλίου 1856, όταν θα ολοκληρώσει την εξιστόρησή-του, θα κλείσει το έργο-του μ' έναν επίλογο, επίκληση προς τους μελλοντικούς αναγνώστες-του:

«Περαίνων ήδη έως εδώ την εξιστόρησιν των απομνημονευμάτων-μου φρονώ, ότι εξεπλήρωσα εν ιερόν καθήκον προς την δευτέραν γενεάν και προς τας επερχομένας του έθνους-μου δια να γνωρίζουν την αθάνατον ιστορίαν των ενδόξων προγόνων-τους [...]

Παρακαλώ δε τους αναγνώστας των ειρημένων απομνημονευμάτων-μου και ζητώ την συγκατάβασίν-τους να μη με υπολάβουν ως εγωϊστήν αν, και εγώ, ως άνθρωπος, υπέπεσα εξ αγνοίας εις λάθη τινά, ή και διά την τραχύτητα μερικών φράσεων και λέξεων ή και διά τον απότομον τρόπον, με τον οποίον εξηγούμαι διά τινα αντικείμενα και συμβεβηκότα [...] *ομολογώ εν συνειδήσει, ότι δεν έγραψα μήτε από συμπάθειαν, μήτε από αντιπάθειαν, μήτε προς χάριν κανενός, ή δια συμφέρον, αλλά μήτε και από πνεύμα εκδικήσεως, καθότι καταντήσας εκ του γήρους, πλησίον του τάφου, εξαλείφθη από τον εγκέφαλόν-μου πάσα ηδονή του ανθρωπίνου βίου.»*[5]

Πρόκειται έτσι για μιά αφήγηση λοιπόν που σπεύδει να αυτοεξηγηθεί επιζητώντας την ευμενή προδιάθεση του αναγνώστη, ώστε η αντιμετώπιση των όσων θα ακολουθήσουν να είναι από την πλευρά-του επιεικής· αγωνία που επανέρχεται στον επίλογο, μήπως κι αυτό δεν στάθηκε κατορ-

4. Κανέλλος Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, στο «Απομνημονεύματα αγωνιστών του '21», εισαγωγή-σχόλια Γ. Τσουκαλά, Αθήνα 1957, τ. 16, σ. 17.

5. *Ο.π.*, τ. 18, σ. 243.

θωτό· γι' αυτό και η απολογητική καταληκτήρια νότα πάντα στην ίδια γραμμή: ό,τι ο συγγραφέας ετόλμησε, το έπραξε από «ιερό χρέος» (πρόλογος), «ιερό καθήκον» (επίλογος) για την αποκατάσταση της αλήθειας, επιχείρημα που το επικαλούνται άλλωστε όλοι οι απομνημονευτές.

Για τους λόγους αυτούς πάντως, πραγματικούς ή προσχηματικούς, γεγονός είναι ότι μερικά χρόνια μετά το τέλος της Επανάστασης αρχίζει μιά «μαζική», θα λέγαμε, παραγωγή απομνημονευμάτων από τους πρωταγωνιστές του Αγώνα. Θα άξιζε να μελετήσει κανείς την επίδραση που είχαν τα κείμενα αυτά (όσα εκδόθηκαν τότε σε σύντομο σχετικά χρονικό διάστημα) στη σύνταξη άλλων τέτοιων κειμένων και κατά πόσο υπήρξαν το κίνητρο για τη συγγραφή ή διαμόρφωσαν τη δική-τους διήγηση, αντιρρητική ή συμπλέουσα με όσες είχαν προηγηθεί.[6]

Η ιστορική συνείδηση των απομνημονευτών παραπαίει ανάμεσα στην ιστορική γνώση (βίωση των καταστάσεων μέσω της ατομικής δράσης) και την ιδεολογική χρήση-τους για ιδιοτελείς σκοπιμότητες. Ετσι καθένας-τους βλέπει τα πράγματα από τη δική-του οπτική γωνία, γι'αυτό και μέσα από τον «αντικειμενικό» λόγο συχνά ξεφεύγει ο πόνος, η πικρία, η εμπάθεια. Να θεωρήσουμε απλώς ότι τα κείμενα αυτά είναι οι διαφορετικές όψεις του ίδιου νομίσματος δεν είναι αρκετό, γιατί οι όψεις δεν είναι μόνο δύο αλλά τόσες όσες και τα πρόσωπα-αφηγητές. Και στο βαθμό βέβαια όπου ο απομνημονευτής ασκεί κριτική ή κάνει αποτίμηση του έργου των άλλων προσώπων (συναγωνιστών-του ή ανταγωνιστών) το πράγμα είναι κατανοητό· μοιάζει όμως ανεξήγητο και προκαλεί αφελή ερωτήματα του τύπου «μα πώς τελικά έγιναν τα πράγματα;» όταν πρόκειται για την παράθεση στοιχείων αυστηρά πραγματολογικών: λ.χ. «πόσοι τέλος πάντων πολέμησαν στην τάδε μάχη με το σώμα του δείνα, 300 ή 150;» ή «ήταν ο τάδε στρατηγός εκεί αυτοπροσώπως ή σ' άλλο μέρος μακρινό, αμέτοχος στα τεκταινόμενα»· κι ακόμα «πόσοι πιάστηκαν αιχμάλωτοι, πόσοι ήσαν οι νεκροί κι από τις δύο πλευρές;» (Σάμπως και τους μέτρησε κανείς...) Τέτοια κι άλλα παρεμφερή ερωτήματα σίγουρα δεν επιδέχον-

---

6. Ο Αμβρόσιος Φραντζής λ.χ. δηλώνει σαφώς ότι έλαβε υπόψη-του τα ως τότε δημοσιευμένα έργα· αυτός όμως φιλοδοξεί να κάνει ιστορία και δεν γράφει απλώς απομνημονεύματα. Αμβρ. Φραντζής, *Επιτομή της ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος*, Αθήνα 1976, τ. Α', σ. ιβ'. Το ίδιο εξάλλου ισχυρίζεται κι ο Μακρυγιάννης αμφισβητώντας την αμεροληψία των προηγούμενων ιστορικών του Αγώνα ή απομνημονευτών. Σπ. Ι. Ασδραχάς, «Μακρυγιάννης και Παναγιώτης Ζωγράφος — Το ιστορικό της εικονογραφίας του Αγώνα», *Ελληνική κοινωνία και οικονομία, ιη' και ιθ' αιώνες*, Αθήνα 1982, σ. 322-324.

ται παρά μία και μόνη σαφή απάντηση. Πώς να εξηγηθούν λοιπόν αυτές οι διαφορές ανάμεσα στα απομνημονεύματα ακόμη και στα «ρεάλια»; Η υπόθεση της εσκεμμένης ανακρίβειας καταρρίπτεται από το γεγονός ότι ο «πλαστογράφος» θα είχε να αντιμετωπίσει τη δικαιολογημένη αντίδραση των άλλων, όσοι ως συμμέτοχοι είδαν ό,τι κι αυτός είδε (ή δεν το είδαν) και συνεπώς η διάψευση θα έπρεπε να είναι αναμενόμενη.

Τα απομνημονεύματα γράφονται για να κοινοποιηθούν —κυρίως γι'αυτό— και για να δικαιωθεί ηθικά ή να αποκατασταθεί το όνομα του ήρωα και της ευρύτερης οικογένειάς-του, να αναδειχθεί η καταγωγή των απογόνων-του, εθνική κληρονομιά στις επερχόμενες γενιές, κι όχι για να εξυπηρετηθούν μέσω αυτών οικονομικές διεκδικήσεις· για τις τελευταίες αυτές «απαιτήσεις» υπάρχουν άλλου τύπου τεκμήρια γραφειοκρατικά, τα οποία οι ενδιαφέρομενοι υπέβαλαν στην αρμόδια υπηρεσία.

Κάποιοι από τους απομνημονευτές δηλώνουν, ή το κάνουν άλλοι για λογαριασμό-τους, ότι συνέταξαν τα κείμενά-τους βάσει εγγράφων και σημειώσεων που κρατούσαν κατά τη διάρκεια του Αγώνα για το σκοπό αυτό, δηλαδή τη συγγραφή απομνημονευμάτων ή ιστορίας της Επανάστασης. Είναι γνωστό ότι ημερολόγια των πολεμικών πράξεων, στρατιωτικά, κατ' αντιστοιχία με τα ημερολόγια των καραβιών (υποχρεωτικά αυτά τα τελευταία ως προβλεπόμενα από τη ναυτική νομοθεσία), τηρούσαν προαιρετικά και οι πρωταγωνιστές των χερσαίων επιχειρήσεων για λόγους κυρίως «υπηρεσιακούς», για να αναφέρονται στους ανωτέρους-τους, αλλά και για τη μεταξύ-τους ενημέρωση και παρακολούθηση της εξέλιξης των γεγονότων. Καθώς όμως η αναφορά σ' αυτά είναι γενικόλογη και ασαφής και δεν μας έχει σωθεί ή λανθάνει τέτοιου είδους υλικό[7] (τουλάχιστον δεν το έχει ανακαλύψει και αναδείξει η ιστορική έρευνα ως σήμερα), δεν μπορούμε παρά εικασίες μόνο να κάνουμε για τις πηγές των απομνημονευμάτων. Πρόκειται ενδεχομένως για υλικό αλληλογραφίας μεταξύ των αρχηγών των στρατιωτικών σωμάτων ή των διοικητικών αρχών, έγγραφα με οικονομικό περιεχόμενο ή αποδεικτικά παροχής υπηρεσιών (προσωπικών και υλικών), σκόρπιες σημειώσεις και όχι για συστηματικά ημερολόγια, πολύ δε περισσότερο για ιστορικές σημειώσεις.

---

7. Η αναφορά εδώ δεν γίνεται στα ημερολόγια εκείνα που ως ξεχωριστό είδος μας είναι γνωστά και αρκετά από αυτά δημοσιευμένα (Γ. Π. Κουρνούτος, *ό.π.*, σ. 35), αλλά σε ό,τι υπονοείται ή λαμβάνεται ως «υλικό κατασκευής» των απομνημονευμάτων των αγωνιστών του '21. Για την καταστροφή τέτοιων τεκμηρίων κατά την πυρπόληση των σπιτιών-τους μιλάει ο Κ. Δεληγιάννης, *ό.π.*, τ. 18, σ. 59: «... τας σημειώσεις ημερολογίου...».

Ιστοριογράφος λοιπόν χάρη της αλήθειας, και μάλιστα κατά προτροπή των συγγενών-του, και ο Κανέλλος Δεληγιάννης.[8]

Ομως, σε αντίθεση με τους άλλους συγχρόνους-του απομνημονευτές (Π. Πατρών Γερμανό, Ιωσ. Ζαφειρόπουλο, Θ. Κολοκοτρώνη, Φωτάκο κ.ά.), οι οποίοι προχώρησαν σε έκδοση του έργου-τους σε σύντομο χρονικό διάστημα, σχεδόν αμέσως μετά την ολοκλήρωση της συγγραφής, ο Δεληγιάννης και η οικογένειά-του «έθαψαν» το χειρόγραφό-του για έναν ολόκληρο αιώνα. Δίχως να εκλείψουν οι λόγοι της σύνταξής-του, η αποκατάσταση δηλαδή της αλήθειας για τη συμβολή της οικογένειας Δεληγιάννη στην Επανάσταση, ανέκυψαν στο μεταξύ άλλες σκοπιμότητες, πολιτικές, και μάλιστα από πολύ νωρίς, οι οποίες προβαλλόμενες ως κοινωνική ευαισθησία[9] ανέστειλαν τη δημοσιοποίηση μιάς μαρτυρίας, σημαντικής συμπληρωματικής πηγής για την ιστορία της εποχής.

«*Τύχῃ ἀγαθῇ*» όμως και τα πράγματα έπαυσαν να κινούνται στο χώρο των υποθέσεων και των υπονοούμενων ή συγκαλυμμένων καταγγελιών· μάρτυρες εύγλωττοι, τρεις επιστολές που βρέθηκαν στο ίδιο το Αρχείο της οικογένειας Δεληγιάννη και εξηγούν σαφώς —τουλάχιστον ως μιά ορισμένη χρονική στιγμή— τους λόγους της μακρόχρονης αφάνειας των απομνημονευμάτων του Κανέλλου.[10] Σύμφωνα με τα τεκμήρια αυτά, οι λόγοι στους οποίους οφείλεται η καθυστέρηση της έκδοσης ανάγονται στο πεδίο του ηθικού και των κοινωνικών συμβάσεων: να μη θιγούν πρόσωπα, ακόμα ζωντανά, ή οι άμεσοι απόγονοί-τους. Οι λόγοι αυτοί, καθώς θα δούμε, αντικρούονται ως χονδροειδές πρόσχημα συγκάλυψης των πραγματικών αλλά ταπεινών κι ιδιοτελών κινήτρων από τον ίδιο τον επιστολογράφο, μέλος κι αυτός της οικογένειας των Δεληγιανναίων.

Δεν συντρέχει λόγος να συνοψιστεί εδώ το περιεχόμενο των επιστολών, οι οποίες αυτούσιες δημοσιεύονται στις σελίδες 190-196. Πρόκειται για τρία

---

8. Υποκινητής του Κανέλλου για τη συγγραφή των Απομνημονευμάτων-του φαίνεται να είναι ο ανεψιός-του Ανδρέας, σύμφωνα με τα λεγόμενα αυτού του ίδιου. Βλ. επιστολή Ανδρέα προς Νικόλαο, σ. 191. Αλλά και ο Αμβρ. Φραντζής, ό.π., σ. η΄, επιχειρεί το έργο-του «... οικειοθελώς, και κατά προτροπήν πολλών».

9. Καν. Δεληγιάννης, ό.π., σ. 16, σ. 7.

10. Μεγάλα σε όγκο και πλούσια σε περιεχόμενα τα Αρχεία της οικογένειας Δεληγιάννη απόκεινται στην Εταιρεία των Φίλων του Λαού· ταξινομημένα και καταλογογραφημένα (Ευτυχία Δ. Λιάτα, *Αρχεία Οικογένειας Δεληγιάννη. Γενικό Ευρετήριο*, Αθήνα 1992) προσφέρονται στην έρευνα παρέχοντας διαφωτιστικά στοιχεία για την οικονομική και κυρίως πολιτική ζωή του τόπου σ' όλο τον 19ο αιώνα. Οι επιστολές που δημοσιεύονται εδώ βρίσκονται στο Αρχείο Θ. Δεληγιάννη, VI, φ. 49, υποφ. 2.

γράμματα του Ανδρέα Α. Δεληγιάννη, γραμμένα μεταξύ 27 Ιουνίου και 4 Οκτωβρίου του 1873 και απευθυνόμενα προς τρεις διαφορετικούς παραλήπτες, μέλη της οικογένειας. Η πρώτη και εκτενέστερη επιστολή απευθύνεται στον Νικόλαο Πανάγου Δεληγιάννη,[11] πρώτο εξάδελφο του αποστολέα, την εποχή αυτή πρόεδρο εφετών στην Πάτρα. Του εξιστορεί λεπτομερώς, υπενθυμίζοντάς-του ως ένα βαθμό, τις περιπέτειες του χειρογράφου του θείου-τους και τονίζει τις επίμονες προσπάθειες που ο ίδιος κατέβαλε επί σειρά ετών για την έκδοσή-του χωρίς όμως αποτέλεσμα, επειδή προσέκρουε στην άκαμπτη αντίδραση μελών της οικογένειάς-τους, που με τη στάσητους αυτή προφασίζονταν τη διασφάλιση της υστεροφημίας προσώπων θιγόμενων από τα αναγραφόμενα στα Απομνημονεύματα. Ιδιαίτερα επιρρίπτει ευθύνες στους δύο πρώτους εξαδέλφους-του, τον Πέτρο Αναγνώστη Δεληγιάννη[12] και κυρίως τον Θεόδωρο Πανάγου Δεληγιάννη, οι οποίοι μολονότι είχαν τη δυνατότητα και τα μέσα, λόγω των θέσεων που κατείχαν, όχι μόνο δεν τόλμησαν να πραγματοποιήσουν την έκδοση αλλά αντιθέτως συνεχώς την ανέβαλλαν για να μη δημιουργήσουν δυσαρέσκεια στην οικογένεια των Μαυροκορδάτων. Είναι σαφής η κατηγορία κυρίως κατά του Θεόδωρου για απεμπόληση των οικογενειακών συμφερόντων για χάρη των προσωπικών-του πολιτικών επιδιώξεων. Ζητάει τέλος ο επιστολογράφος την παρέμβαση του Νικόλαου προς τον Θεόδωρο, κάτοχο τη στιγμή εκείνη του χειρογράφου, ώστε να το παραχωρήσει προκειμένου «να αναλάβει αμέσως την εκτύπωσιν της ιστορίας του θείου Κανέλλου» ο άλλος πρωτοξάδελφός-τους, ο Ιωάννης.[13] Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Ανδρέας αναφερόμενος στο κείμενο του θείου-του το αποκαλεί συστηματικά «ιστορία» και μάλιστα κάποτε «ιστορία του ιερού αγώνος», μολονότι θα πρέπει να του είναι γνωστό ότι ο τίτλος που ο ίδιος ο συγγραφέας έχει δώσει στο χειρόγραφό-του είναι «απομνημονεύματα». Ενα άλλο σημείο που μας αποκαλύπτει η επιστολή —αναμενόμενο άλλωστε— είναι η ύπαρξη

---

11. Ο Νικ. Παν. Δεληγιάννης, νομικός, διετέλεσε πρόεδρος του Αρείου Πάγου και εκ των ιδρυτών της Εταιρείας των Φίλων του Λαού. Το αρχείο-του μαζί με τα αρχεία των άλλων μελών της οικογένειας απόκειται επίσης στην Ε.Φ.Α. Ευτ. Δ. Λιάτα, ό.π., σ. 20 και ο κατάλογος του αρχείου στις σ. 47-49.

12. Ο Πέτρος Α. Δεληγιάννης είχε ενεργό και μακροχρόνια ανάμειξη στην πολιτική είτε ως γραμματέας υπουργείου είτε ως πρέσβης είτε ως υπουργός. *Ο.π.*, σ. 19, αρ. 20.

13. Πρόκειται για τον Ιωάννη Αναγν. Δεληγιάννη, νομικό, διπλωμάτη, πολιτικό και πεζογράφο, προσωπικότητα με έντονη και πολύπλευρη δράση. *Ο.π.*, σ. 19, αρ. 21.

σχεδίου, ενός είδους πρόχειρου, του χειρογράφου· στα Αρχεία της οικογένειας όμως, τουλάχιστον σ' αυτά που έχουν παραδοθεί στην Εταιρεία των Φίλων του Λαού, δεν βρέθηκε κανένα από τα δύο κείμενα, ούτε το σχέδιο ούτε το Απομνημόνευμα. Η επιστολή αυτή σε συσχέτιση και με την εισαγωγή της έκδοσης του 1957[14] μας αποκαλύπτει την προϊστορία της τύχης του χειρογράφου ώς τη χρονική εκείνη στιγμή (1873)· από 'κει κι ύστερα η τύχη-του αγνοείται. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Βλαχογιάννης με τις δικτυώσεις και την ικανότητά-του να εισχωρεί σε χώρους και να ανακαλύπτει τα απίθανα δεν κατάφερε όχι να αποκτήσει αλλά ούτε καν να εντοπίσει το χειρόγραφο αυτό, το οποίο, καθώς φαντάζεται κανείς, εναγωνίως θα το αναζητούσε και τόσο χρήσιμη πηγή θα είχε σταθεί στο έργο-του για τους κλέφτες του Μοριά.[15] Τόσο ζηλότυπα, σχεδόν ως ανύπαρκτο, η οικογένεια το κρατούσε κρυφό, απρόσιτο σε κάθε ενδιαφερόμενο.

Η επιστολή χαρακτηρίζεται από πάθος, αυστηρότητα περιεχομένου και καυστικότητα ύφους, με αιχμές αλλά και απροκάλυπτες κατηγορίες κατά συγγενικών και μη προσώπων και με απόδοση του αρμόζοντος σε καθένα-τους μεριδίου της ευθύνης-του.

Η δεύτερη επιστολή του Ανδρέα με ημερομηνία 22 Σεπτεμβρίου 1873 έχει αποστολέα τον άμεσα υπεύθυνο, κι όχι απλώς συνυπεύθυνο, τον εξάδελφό-του Θεόδωρο Π. Δεληγιάννη, τότε βουλευτή Γορτυνίας.[16] Καταλογίζει και σ' αυτόν —κυρίως σ' αυτόν— ευθύνες για την καθυστέρηση και ηθελημένη κωλυσιεργία της έκδοσης των Απομνημονευμάτων του Κανέλλου και τον κατηγορεί ευθέως ότι συμπλέει με τους πολιτικούς-του αντιπάλους από προσωπική φιλοδοξία προδίδοντας τα ιερά και όσια της οικογένειάς-του. Η άρνηση έκδοσης λοιπόν του κειμένου του θείου-τους εγγράφεται στις σκοπιμότητες που επιδέξια ενορχηστρώνονται γύρω από το μοτίβο «μη θίγετε τα κακώς κείμενα», και τις αρχηγικές βλέψεις του

---

14. Καν. Δεληγιάννης, *ό.π.*, σ. 7-8.

15. Γιάννης Βλαχογιάννης, *Κλέφτες του Μοριά, μελέτη ιστορική από νέες πηγές βγαλμένη, 1715-1820*, Αθήνα 1935.

16. Πρόκειται για τον γνωστό πολιτικό του 19ου αι., στην αντιπολίτευση του Τρικουπικού κόμματος, ο οποίος επί πέντε φορές (σύντομης διάρκειας) διετέλεσε πρωθυπουργός της Ελλάδας. Το ογκώδες και πλούσιο προσωπικό και υπηρεσιακό-του αρχείο βρίσκεται επίσης στην Ε.Φ.Α. Σύντομο βιογραφικό και κατάλογο του αρχείου-του βλ. Ευτ. Δ. Λιάτα, *ό.π.*, σ. 20, αρ. 24 και σ. 53-96. Αυτοβιογραφικό σημείο του Θεόδωρου, καθώς και διάφορα ανέκδοτα από τη ζωή και τη δράση των Δεληγιανναίων, κυρίως του Κανέλλου, βλ. Γ. Βλαχογιάννης, *Ιστορική Ανθολογία*, Αθήνα 1927, σ. 60 κ.α.

Θεόδωρου Δεληγιάννη, κατόχου του πολύπαθου χειρογράφου. Τον καλεί τέλος να το παραδώσει αμέσως για να πάρει χωρίς άλλες καθυστερήσεις το δρόμο προς τη δημοσιότητα.

Πολύ πιο δηκτικό, έντονο και αυστηρό απ' ό,τι στην προηγούμενη επιστολή είναι εδώ το ύφος, μια κι ο αποστολέας απευθύνεται στον κύριο υπεύθυνο και κάτοχο του κειμένου· γι' αυτό και γράφει απερίφραστα και με παρρησία, αποφασισμένος να πετύχει το σκοπό-του, δηλαδή τη δίχως άλλη αναβολή εκτύπωση του έργου του Κανέλλου Δεληγιάννη.

Η τρίτη τέλος επιστολή, γραμμένη στις 4 Οκτωβρίου του ίδιου χρόνου, είναι ένα σύντομο κείμενο προς την ανεψιά-του Ολιγκα Χρυσοσπάθη,[17] εγγονή του Κανέλλου και νόμιμη κληρονόμο του επίδικου κειμένου, συνοδευτική των δύο προηγούμενων επιστολών, απλώς για ενημέρωση και του τρίτου προσώπου ως ενδιαφερόμενου και ενεχόμενου στην ιστορία αυτή.

Οι επιστολές αυτές, κυρίως οι δύο πρώτες, αποτελούν καλές μαρτυρίες για τις διαπλοκές συμφερόντων των «επιγόνων» των πρωταγωνιστών της Επανάστασης του '21 στη διαμορφούμενη ελληνική κοινωνία του 19ου αιώνα και καταδεικνύουν τις διαφορετικές αντιλήψεις για τα οικογενειακά ιδεώδη και τους διαφορετικούς τρόπους προσέγγισης και πραγμάτωσής-τους. Από τη μιά οι επιτυχημένοι, οι φιλόδοξοι, οι νεωτεριστές, οι ενταγμένοι στο σύστημα, αυτοί που τέλειωσαν τον «πόλεμο» των προγόνων-τους μαζί με τις πολεμικές επιχειρήσεις και τώρα ζουν την ειρήνη· γι' αυτούς η διαιώνιση της οικογενειακής δόξας επιτυγχάνεται με τη δική-τους ένταξη και συμμετοχή στο ηγετικό σώμα και τις προσωπικές-τους διακρίσεις. Καμιά προδοσία λοιπόν, κανείς συμβιβασμός· μόνο πατριωτικές φιλοδοξίες, προοδευτισμός και σύμπλευση σύμφωνα με τα νεύματα των καιρών.

Στον αντίποδα οι αποτυχημένοι, οι ασυμβίβαστοι, οι παραδοσιακά προσκολλημένοι στο ένδοξο παρελθόν —ένας απ' αυτούς κι ο Ανδρέας[18]—

---

17. Η Ολγα ή Ολιγκα, μοναδική εγγονή κι άμεση απόγονος του Κανέλλου Δεληγιάννη, κόρη της θυγατέρας-του Μαρίας και του Διον. Χρυσοσπάθη, μένοντας ορφανή σε πολύ μικρή ηλικία ανατράφηκε από τους θείους-της και κυρίως τον Θεόδωρο, του οποίου, χάρη στη μόρφωσή-της, υπήρξε στενή και πολύτιμη συνεργάτιδα ως το τέλος έχοντας την ευθύνη του πολιτικού-του γραφείου. *Ο.π.*, σ. 20, αρ. 24.

18. Στα γενεαλογικά και βιογραφικά των Δεληγιανναίων το πρόσωπο του Ανδρέα μοιάζει σκοτεινό, δεν γνωρίζουμε τίποτα γι' αυτόν πέρα από το ότι ήταν γιός του Ανάστου, αδελφού του Κανέλλου, κι ότι ο πατέρας-του μικρό μόνο μέρος έλαβε στην Επανάσταση αφού το 1823 φέρεται ήδη νεκρός. *Ο.π.*, σ. 18.

καθώς δεν έχουν τί να χάσουν, τολμούν τη ρήξη με το σύστημα, αμφισβητούν τους σύγχρονούς-τους «ήρωες» και αρνούνται τα εθνικά στερεότυπα. Ο Ανδρέας Δεληγιάννης κατηγορεί μέλη της ευρύτερης οικογένειάς-του για ενσωμάτωση και συναλλαγή με τους «εχθρούς», για απεμπόληση των οικογενειακών ιδεωδών. Ας μη ξεχνάμε, είμαστε στις αρχές της δεκαετίας του '70, μιάς δεκαετίας πλούσιας σε διπλωματική δράση για την Ελλάδα: στο πολιτικό σκηνικό της χώρας τα πρόσωπα των Ζαΐμη, Κουμουνδούρου, Βούλγαρη, Δεληγιώργη, Τρικούπη, Δεληγιάννη εναλλάσσονταν στην πρωθυπουργία, με τον Θεόδωρο Δεληγιάννη στην πλευρά εκείνων που βρίσκονταν κάτω από τη ρωσική επιρροή, ως αντιπολίτευση στο αγγλόφιλο τρικουπικό κόμμα.[19]

Ο Ανδρέας Δεληγιάννης παρά το ζήλο-του δεν κατάφερε τότε να αφυπνίσει τις ναρκωμένες συνειδήσεις της οικογένειάς-του και να τους πείσει για τη σκοπιμότητα της έκδοσης (σκοπιμότητα διαθλασμένη μέσα από το δικό-του οικογενειοκρατικό πρίσμα, τόσο παράταιρο) και το χειρόγραφο του προγόνου-του συνέχισε να φυλάσσεται ζηλότυπα, πιθανόν πάντα στην κατοχή του ίδιου του Θεόδωρου και των απογόνων-του, για περισσότερο από μισό αιώνα, όπως με δέος και αγανάκτηση το είχε προβλέψει ο επιστολογράφος. Λείπουν τα στοιχεία που θα μας επέτρεπαν να παρακολουθήσουμε την τύχη-του ως τη στιγμή της έκδοσής-του το 1957. Ασαφείς είναι κι εδώ οι πληροφορίες του εκδότη για τον κάτοχο του χειρογράφου, μιά και δηλώνεται με γενικολογίες ότι «η οικογένεια Δεληγιάννη, στην αρχή τουλάχιστον, δεν ήθελε να ιδή το φως της δημοσιότητας το έργο του Κανέλλου, γιατί εθίγονταν σ' αυτό πολλά πρόσωπα, που ζούσαν ακόμα εκείνη την εποχή. Αργότερα, η επιφύλαξη αυτή παρέμεινε, γιατί υπήρχαν απόγονοι των προσώπων εκείνων, μα τώρα πια κι η επιφύλαξη αυτή δεν στεκότανε, ύστερα από μιάν εκατονταετία. Κι έτσι είχαμε την τύχη να μας εμπιστευθούν την έκδοσή-του».[20] Ετσι λοιπόν, εκατό χρόνια αργότερα, στην επέτειο της ολοκλήρωσης της συγγραφής-του, το πολυσυζητημένο χειρόγραφο αποκαλύπτεται και —σαν να ήταν η μοίρα του αυτή— τα ίχνη-του ξαναχάνονται ώς σήμερα· δεν αποκλείεται βέβαια να βρίσκεται το ίδιο ζηλότυπα φυλαγμένο στα χέρια κάποιου απογόνου, ο οποίος όχι ασφαλώς από άγνοια αλλά ίσως από υπερβολική λατρεία των οικογενειακών κειμη-

19. Για την ελληνική πολιτική κατάσταση της περιόδου αυτής βλ. Douglas Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1984, σ. 188-209.

20. Καν. Δεληγιάννης, *ό.π.*, σ. 16, σ. 8.

λίων αποφεύγει ως περιττή πλέον —μιά και υπάρχει η έκδοση— την έστω και απλή κοινοποίηση της ύπαρξής-του.

Αν όμως το πρωτότυπο χειρόγραφο λανθάνει, επισημάνθηκε στα Γενικά Αρχεία του Κράτους και σε φάκελο με υλικό παραχωρημένο από την οικογένεια του επίσης αγωνιστή του '21 Γεωργίου Βάρβογλη αποσπασματικό αλλά μεγάλης έκτασης αντίγραφό-του.[21] Πρόκειται για ένα χειρόγραφο 293 πυκνογραμμένων σελίδων (30×21) επιγραφόμενο «*Ἐκ τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Στρατηγοῦ Κανέλλου Δηλιγιάννη! 1854*». Οι πρώτες σελίδες είναι επιμελημένα καλλιγραφημένες με μεγάλο περιθώριο στη δεξιά πλευρά εκτός από την πρώτη σελίδα, που έχει το περιθώριο αριστερά· πολύ γρήγορα όμως ο αντιγραφέας αφήνει την πένα-του ελεύθερη και η γραφή εξελίσσεται σε προχειρότροπη, πυκνή, οι σελίδες είναι γεμάτες με αρκετές διαγραφές, παραλείψεις και προσθήκες λέξεων, γεγονός που δείχνει τη σπουδή του γραφέα. Με εξαίρεση λοιπόν τις ελάχιστες πρώτες σελίδες, μ' αυτή την πρόχειρη, βιαστική γραφή είναι αντιγραμμένες όλες οι υπόλοιπες, δηλαδή το σύνολο του σώματος. Σύγκριση του κακογράμματου αυτού γραφικού χαρακτήρα με το αντίστοιχο κειμένων που βρίσκονται στο Αρχείο Δεληγιάννη και ιδιαίτερα με τα απαντητικά κείμενα του Κανέλλου προς τους Φραντζή και Φωτάκο[22] υποδεικνύει ότι προέρχονται όλα από την ίδια γραφίδα. Καθώς είναι γνωστό ότι γραμματικός του Κανέλλου Δεληγιάννη, τουλάχιστον για τα Απομνημονεύματα, υπήρξε ο νεαρός τότε Μιχ. Πετρόπουλος,[23] εύλογα μπορούμε να αποδώσουμε σ' αυτόν και το συγκεκριμένο αντίγραφο. Τί πιο φυσικό, άλλωστε, από το να είναι ο ίδιος ο γραμματέας του στρατηγού το πρόσωπο που για λογαριασμό του Γ. Βάρβογλη έκανε την αντιγραφή από το πρωτότυπο χειρόγραφο που είχε στα χέρια-του.

Αντιπαραβολή του αντιγράφου με το κείμενο της έκδοσης έδειξε τα εξής: Το τέλος του αντιγράφου «... Και ούτως ετελείωσε και αυτή η σκηνή της Γράνας» (σελ. 293) αντιστοιχεί στην αρχή της σελίδας 256 του Α' τόμου της έκδοσης των Απομνημονευμάτων, που είναι λίγο πριν από το

21. Γ.Α.Κ., Συλλογή Γ. Βάρβογλη, Κ. 55Α.

22. Περί αυτών θα γίνει λόγος στη συνέχεια.

23. Ο Μιχαήλ Πετρόπουλος διετέλεσε γεν. επίτροπος της Επικράτειας· πρώην γραμματικός του Κανέλλου και θαυμαστής των Δεληγιανναίων στα 1893 εκφωνεί «Λόγον περί των προς την πατρίδα θυσιών και εκδουλεύσεων του αειμνήστου Στρατηγού Κανέλλου Δεληγιάννη», δημοσ. στο *Διαλέξεις και λόγοι εν τη Εταιρεία των Φίλων του Λαού*, Αθήνα 1901, σ. 11-32.

τέλος της σελίδας 183 του 4ου τετραδίου του πρωτότυπου χειρογράφου, το οποίο χρησιμοποίησε ο εκδότης του 1957.

Καθώς είπαμε, πρόκειται για αποσπασματική αντιγραφή επιλεγμένων τμημάτων σύμφωνα με προδιαγραφές που προφανώς είχε ορίσει ο παραγγελιαδόχος και τα οποία θεωρήθηκε ότι τον ενδιέφεραν άμεσα ή έμμεσα για τη στοιχειοθέτηση της δικής-του προσωπικής ιστορίας. Η αποσπασματικότητα όμως δεν είναι τέτοια που να διασπάται η νοηματική συνοχή του κειμένου και όσα σημεία παραλείπονται αφενός είναι λίγα, όπως άλλωστε δείχνει και η συνολική έκταση του αντιγράφου, αφετέρου οι παραλείψεις γίνονται αφού ολοκληρωθεί ένα μέρος της αφήγησης και διασωθεί με τον τρόπο αυτό το αντικείμενό-της. Ετσι, το αντίγραφο αυτό, αν έλειπαν τα δηλωτικά σημεία της αποσιώπησης (...) θα μπορούσε να διαβαστεί ως συνεχής αφήγηση και να εκληφθεί ως πλήρες έργο.

Το αντίγραφο είναι αχρονολόγητο· σίγουρα όμως έχει γίνει ύστερα από την ολοκλήρωση των Απομνημονευμάτων και πιο συγκεριμένα μετά τον Μάιο του 1858. Την τελευταία αυτή ημερομηνία φέρει ένα άλλο αντίγραφο 24 σελίδων, καμωμένο από το ίδιο άτομο —σχεδόν σαν συνέχεια του πρώτου—, το οποίο είναι η απάντηση του Κανέλλου Δεληγιάννη στην ιστορία του Τρικούπη, όπως αυτή η πρώτη δημοσιεύεται στον τρίτο τόμο της έκδοσης του 1957.[24]

Ολοκληρώνοντας όμως το έργο που του ανατέθηκε ο αντιγραφέας φαίνεται πως δεν έμεινε ικανοποιημένος από την εικόνα του χειρογράφου-του, γι'αυτό και ξεκίνησε να καθαρογράφει το αντίγραφό-του. Το δεύτερο αυτό αντίγραφο καταλαμβάνει 104 καλλιγραφημένες σελίδες (του ίδιου επιμελημένου γραφικού χαρακτήρα των πρώτων σελίδων του α΄ αντιγράφου) σε τετράδιο της εποχής (δηλαδή σε συρραμμένα φύλλα) σχήματος επίσης 31×20.

Το αντίγραφο αυτό διακόπτεται απότομα στο σημείο που αντιστοιχεί περίπου στο μέσο της σελίδας 59 του πρόχειρου αντιγράφου και όπου ο ίδιος ο αντιγραφέας έχει σημειώσει ένα παραπεμπτικό σημείο, #. Δεν έχουν σημασία οι λόγοι για τους οποίους δεν ολοκληρώθηκε η προσπάθεια· ίσως ο Πετρόπουλος έπαψε πια να είναι στην υπηρεσία του Δεληγιάννη, ίσως κάτι άλλο προέκυψε που ανέστειλε την αντιγραφή. Σημασία έχει ότι και τα δύο αντίγραφα έφτασαν τελικά στον αποδέκτη-τους, τον Βάρβογλη, έστω και ημιτελή. Έτσι, το κείμενο των Απομνημονευμάτων του Κανέλλου που τόσο επιμελημένα θα αποτρεπόταν στο μέλλον η δημοσιοποίησή-

24. Καν. Δεληγιάννης, *ό.π.*, τ. 18, σ. 245-312.

του, άγνωστο σε ποιά ακριβώς χρονική στιγμή, πάντως όχι πολύ μακριά από την περάτωση της σύνταξής-του, γίνεται χρηστικό εργαλείο —καθώς θα λέγαμε σήμερα—, πηγή ιστορική, και αντιγράφεται για να χρησιμοποιηθεί από κάποιον τρίτο.

Συνοψίζοντας λοιπόν τα σχετικά με τα Απομνημονεύματα του Κανέλλου Δεληγιάννη μπορούμε με βεβαιότητα πλέον να υποστηρίξουμε ότι του λανθάνοντος χειρογράφου προϋπήρξε ένα πρόχειρο χειρόγραφο,[25] το οποίο επίσης λανθάνει· η έκδοση βεβαίως έγινε από το καθαρογραμμένο χειρόγραφο.

Η μακρόχρονη καθυστέρηση της έκδοσης των Απομνημονευμάτων οφείλεται αποκλειστικά και μόνο στις αντιδράσεις μελών της οικογένειας, που πίστευαν ότι η δημοσίευση αυτού του κειμένου θα παρεμπόδιζε τις πολιτικές-τους στρατηγικές για διάκριση στο ηγετικό σώμα του 19ου αιώνα· λόγοι καθαρά ιδιοτελείς για τον κατήγορο συγγενή-τους, περιβεβλημένοι στην έκφραση όμως με το ένδυμα της κοινωνικής ευαισθησίας.

Θα περίττευε ίσως η υπενθύμιση του κοινού τόπου ότι ένα αρχείο μπορεί να ενισχύει τη γνωστική βουλιμία του ιστορικού με την παράλληλη, συνάμα, απίσχνανση της φροντίδας για την ένταξη των ευρημάτων-του στη συνάφειά-τους· όταν όμως αυτή η τελευταία είναι καταφανής, η παρασιώπηση του άγνωστου αρχειακού τεκμηρίου θα προσέκρουε στους στοιχειώδεις κανόνες της ανεύρεσης. Στην οπτική αυτή θα προχωρήσουμε στην παρουσίαση τριών κειμένων, προερχόμενων από το Αρχείο του Κανέλλου Δεληγιάννη, και τα οποία, καθώς θα δούμε, σχετίζονται έμμεσα με τα Απομνημονεύματα.

Το πρώτο είναι μία «Κατάστασις εκδουλεύσεων του Στρατηγού Κανέλλου Δελιγιάννη» συνταγμένη ήδη το 1833.[26] Είναι καθαρογραμμένο αντίγραφο, με το γνωστό γραφικό χαρακτήρα, που συναντάμε με μεγάλη συχνότητα στα χαρτιά του αρχείου του Κανέλλου Δεληγιάννη. Το κείμενο αναπτύσσεται σε ενιαίο χαρτί (84 × 60 περίπου) και η αρχιτεκτονική της σελίδας είναι τέτοια ώστε επιτρέπει να ξεχωρίζουν προβαλλόμενα τα διάφορα μέρη του κειμένου επιτυγχάνοντας συγχρόνως και ένα ικανοποιητικό ενιαίο αισθητικό αποτέλεσμα. Το σύνολο απαρτίζουν τα εξής επιμέρους τμήματα:

---

25. Επιστολή Ανδρέα προς Νικόλαο, σ. 190-194. Πβ. και *Διαλέξεις και λόγοι...*, ό.π., σ. 13: «... σώζονται και παρ' εμοί **σημειώσεις** τινές εκ των απομνημονευμάτων τούτων...».

26. Ε.Φ.Λ., Αρχεία Οικογένειας Δεληγιάννη, Ι. 4². 13.

α) Στοιχεία ταυτότητας του προσώπου.

β) Παράθεση αποδεικτικών στοιχείων, επίσημων κυβερνητικών εγγράφων και άλλων αποδείξεων για τις υπηρεσίες του Κ. Δεληγιάννη.

γ) Αφηγηματικό κείμενο (εκτενές) επιγραφόμενο «*Ἐκδουλεύσεις εἰς τὸ διάστημα τοῦ Ἱεροῦ ἀγῶνος*».

δ) Σύντομο κείμενο επιγραφόμενο «*Οἰκιακὴ κατάστασις*».

ε) Παρατηρήσεις παραπεμπτικού χαρακτήρα.

Αν και το ντοκουμέντο αυτό σε πρώτη ματιά μοιάζει άσχετο με τα υπόλοιπα, εντούτοις, η συνάφεια μεταξύ-τους είναι τέτοια που δικαιολογεί την ένταξή-του στη συγκεκριμένη μελέτη και τη συνεξέτασή-του με τα υπόλοιπα κείμενα και την προβληματική που υποβάλλουν.

Το τεκμήριο αυτό βεβαίως από μόνο-του θα μπορούσε να αποτελέσει έναυσμα για άλλου τύπου ιστορική προσέγγιση και ανάλυση, κυρίως οικονομική, και μάλιστα σε συνδυασμό με ένα πλούσιο αρχειακό υλικό που συμπληρωματικά μπορεί να αντληθεί άφθονο από την ίδια πηγή. Εντούτοις η ύπαρξη του τμήματος (γ) το καθιστά αξιοποιήσιμο και στη θέση αυτή, έστω και αν η προσέγγιση είναι συνοπτική.

Στην πραγματικότητα το κείμενο της «Κατάστασης εκδουλεύσεων» και ειδικότερα το τμήμα (γ) θα μπορούσε να χαρακτηρισθεί μάλλον ως το τεκμηριωτικό διάγραμμα, ο ιστός, των Απομνημονευμάτων του Κανέλλου και λιγότερο ως μιά περιληπτική, συνοπτική μορφή-τους. Ο λόγος εδώ είναι λακωνικός, παρατακτικός, αυστηρά συμβαντολογικός, όπως ταιριάζει σ' ένα υπόμνημα με διεκδικητικές βλέψεις, χωρίς να επεκτείνεται στην κριτική προσώπων και πράξεων, κάτι που ούτε ο περιορισμένος χώρος το επιτρέπει ούτε ο τύπος και ο προορισμός του εγγράφου το δικαιολογούν.

Το έγγραφο αυτό συντάχθηκε με βάση υλικό που ο Δεληγιάννης θα είχε στο αρχείο-του, όπως αφήνουν να εννοηθεί οι παραπομπές σε γραπτά αποδεικτικά στοιχεία και κυρίως τα οικονομικά μεγέθη. Βεβαίως ξέρουμε, καθώς ο ίδιος ο Κανέλλος αναφέρει στ' Απομνημονεύματά-του, ότι στα 1826 ο Ιμπραήμ περνώντας από τα Λαγκάδια πυρπόλησε το χωριό και τότε κάηκαν τα σπίτια των Δεληγιανναίων, μαζί και τα πολύτιμα αρχεία-τους:

> *«Και περί το μεσονύκτιον έβαλε πυρ εις τας λαμπράς εκείνας οικίας-μας, εις τας εκκλησίας, εις το σχολείον και εις τριακοσίας περίπου τας καλυτέρας των συμπολιτών-μας και ανέβαινεν η φλοξ έως τρίτου ουρανού και εφαίνετο εις όλην την Πελοπόννησον. Εις αυτάς λέγω τας οικίας-μας, εις τας οποίας αφού κατεπυρπολήθησαν όλα τα μεγάλης αξίας έπιπλά-μας και όλη η κινητή περιουσία-μας, εξηφανίσθησαν δυ-*

στυχώς και τόσα αρχαία και αναγκαία τουρκικά έγγραφα, οίον χάτια τεσσάρων Σουλτάνων, του Σουλτάν Αμπτούλ Χαμίτη, του Σουλτάν Σελίμη, του Σουλτάν Μουσταφά και του Σουλτάν Μαχμούτη, αφορώντα διάφορα αντικείμενα της κοινότητος της Πελοποννήσου, αναγκαία [...] *και άπειρα φερμάνια της Τουρκικής Κυβερνήσεως αφορώντα άπαντα διαφόρους γενικάς υποθέσεις πεντήκοντα ετών της Πελοποννήσου. Το λυπηρότερον δε πάντων ότι εξηφανίσθη η αλληλογραφία της Επαναστάσεώς-μας την οποίαν είχομεν εις διάφορα μέρη από τους 1817 μέχρι των 1825* [...] *τας σημειώσεις ημερολογίου των διαφόρων στρατιωτικών κινημάτων, τας καθημερινάς μάχας εις τας οποίας ελαμβάναμεν ημείς μέρος με τας λεπτομερείας-των και τας μάχας των άλλων, αι οποίαι συνέβαινον εις τα διάφορα μέρη και εγνωρίζαμεν τα καθέκαστα. Η οποία αυτή αλληλογραφία και όλα τα ως ανωτέρω έγγραφα ήτον αναγκαιότατα δια την αθάνατον ιστορίαν της πατρίδος-μας, και αν εσώζοντο αυτά δεν ετολμούσαν βεβαίως οι ασυνείδητοι και αναίσχυντοι ψευδοϊστοριογράφοι να την κιβδηλώσουν με μυθιστορήματα, παραμορφώνοντες προς το συμφέρον-τους ως και αυτάς τας αδιαφιλονικήτους αληθείας.»*[27]

Ετσι εξηγείται το μεγάλο κενό που παρατηρείται στα Αρχεία της οικογένειας για την πρώιμη περίοδο και το οποίο είναι απόλυτο για τα προεπαναστατικά χρόνια. Βίαιη διακοπή της τεκμηριωμένης ιστορικής πορείας της οικογένειας λοιπόν στα 1826· και στα 1833 ο Κανέλλος Δεληγιάννης ανακαλώντας τη μνήμη ανασυνθέτει το παρελθόν και περνάει με φυσικότητα και τεκμηριωμένη ασφάλεια στο παρόν, αποσκοπώντας στο μέλλον και την πρόσληψη του παρελθόντος απ' αυτό.

Κλείνοντας τη σύντομη αυτή αναφορά στην «Κατάσταση εκδουλεύσεων», ας δούμε επίσης συνοπτικά την οικονομική κατάσταση τόσο του Κανέλλου όσο και της ευρύτερης οικογένειάς-του, η οποία του επέτρεψε να έχει ουσιαστική συμβολή στην οικονομική κάλυψη του Αγώνα και δικαιολογημένα να απαιτεί κάποια αποζημίωση ως ανταμοιβή και ικανοποίηση της προσφοράς-του.

Τα οικονομικά αυτά στοιχεία για την οκταετία 1820-1827, καταστρωμένα αναλυτικά σε ειδική κατάσταση τριών μεγάλων σελίδων (49 × 33) και με χρονολογία 26 Απριλίου 1833,[28] θα συνόδευαν προφανώς ως

27. Καν. Δεληγιάννης, ό.π., τ. 18, σ. 58-59.
28. Ε.Φ.Λ., ό.π., ΙΙΙ. 2². 18.

αποδεικτικό υλικό την «Κατάσταση εκδουλεύσεων» κατά την υποβολή-της στην αρμόδια υπηρεσία. Είναι εντυπωσιακή, αν και απόλυτα κατανοητή, η σπουδή του Δεληγιάννη να συγκεντρώσει και ετοιμάσει τα απαραίτητα έγγραφα προς υποβολή ανταποκρινόμενος άμεσα στο σχετικό βασιλικό διάταγμα του 1833 για την αποζημίωση των αγωνιστών.[29]

Συνοπτικά και εν μέρει η οικονομική κατάσταση των Δεληγιανναίων παρουσιάζεται και στο μέρος (δ) της «Κατάστασης εκδουλεύσεων», όπου στην πραγματικότητα απογράφονται περιγραφικά και με γενικότητα τα περιουσιακά-τους στοιχεία και οι ζημιές που υπέστησαν κατά τη διάρκεια του Αγώνα.[30]

Σύμφωνα λοιπόν με την «Εκθεση λογαριασμού εξόδων» κατά την περίοδο 1821-1827, ο Κανέλλος ως αρχηγός της οικογένειας Δεληγιάννη δαπάνησε συνολικά για τη μισθοδοσία στρατιωτικών σωμάτων και για την τροφοδοσία-τους 843.630 γρόσια.[31] Στο ίδιο διάστημα και τμηματικά έλαβε από ενοικιάσεις των προσόδων Τρίπολης, Δερβενοχωρίων, Ακοβας, καθώς και αποζημίωση από την κυβέρνηση 38.897 γρόσια. Του οφείλεται λοιπόν στα 1833 το σύνολο σχεδόν του ποσού, δηλαδή 804.733 γρόσια.

Εξάλλου, σε ένα άλλο έγγραφο[32] η εκτίμηση που γίνεται για τις ζημιές

---

29. Σύμφωνα με το δημοσιευμένο στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* β. διάταγμα αριθ. 9 της 22/3/1833 «Περί εξετάσεως των ατομικών εκδουλεύσεων και περιστάσεων των αξιωματικών των διαλυθέντων εκτάκτων στρατευμάτων» καλείται «...όστις νομίζει ότι έχει δικαιώματα απαιτήσεων, να υποβάλη εντός δύο μηνών μετά την δημοσίευσιν του παρόντος διατάγματος τα ανά χείρας-του αποδεικτικά...».

30. Πληροφορίες για τα περιουσιακά στοιχεία των Δεληγιανναίων αντλούμε και από τα Απομνημονεύματα του Κανέλλου, *ό.π.*, τ. 16, σ. 27 και τ. 18, σ. 55-58. Καθώς επίσης γράφει στην απάντησή-του προς Φωτάκο (βλ. εδώ σ. 218): «... *ἐκινήσαμεν ἐν γνώσει αὐθορμήτως παρθένον καὶ ἀγνήν, ἄνευ οὐδὲ συμφερόντων καθότι ἡμεῖς εἴχομεν κολωσαίαν κατάστασιν χρηματικὴν καὶ κτηματικὴν...*».

31. Για να σχηματίσουμε μιά εικόνα του μεγέθους που αντιπροσωπεύει το ποσό αυτό ας το συγκρίνουμε με το σύνολο των όσων δαπανήθηκαν σε όλη τη διάρκεια της Επανάστασης (1821-1827). Σύμφωνα λοιπόν με την έκθεση της «επί των Εθνικών λογαριασμών Επιτροπής» που υπεβλήθη στην Γ′ Εθνική Συνέλευση κατά την Α′ περίοδο του Αγώνα δαπανάθηκαν 2.138.824 γρόσια, κατά την Β′ περίοδο 14.933.069 γρ. και κατά την Γ′ 53.044.894 γρ.· συνολικά 70.116.828 γρόσια. Ανδρ. Ζ. Μάμουκας, *Τα κατά την αναγέννησιν της Ελλάδος*, Αθήνα 1840, τ. Η′, σ. 155. Πβ. και Ευάγγ. Ν. Χατζίκος, «Η οικονομική ζωή των Ελλήνων κατά την Επανάστασιν μέχρι του Καποδιστρίου», ανάτ. από *Μελέται προς τιμήν Στρατή Γ. Ανδρεάδη*, τ. Γ′, Αθήνα 1974, σ. 105. Το ποσό λοιπόν που ο Καν. Δεληγιάννης συνολικά συνεισέφερε στην Επανάσταση, υπολογιζόμενο από τον ίδιο σε 843.630 γρ., αντιπροσωπεύει το 1,20% των συνολικών δαπανών.

32. Ε.Φ.Α., ό.π., ΙΙΙ.2[7].3.

τις οποίες υπέστη από τους Τούρκους η οικογένεια τόσο του Κανέλλου όσο και των αδελφών-του Κωνσταντίνου, Θεόδωρου και Αναγνώστη, σε κινητά, ακίνητα και καταστροφή της παραγωγής, ανεβάζει το συνολικό ποσό για την περίοδο 1821-1826 σε 780.007 γρόσια. Η απογραφή των ζημιών μας υποδεικνύει έμμεσα και το μέγεθος της περιουσίας των Δεληγιανναίων, όχι βεβαίως του συνόλου, αφού η καταστροφή δεν υπήρξε καθολική, αλλά πάντως του μεγαλύτερου μέρους-της. Ετσι, σχηματίζουμε μιά ιδέα της θέσης που ως οικονομική μονάδα η οικογένεια Δεληγιάννη κατείχε μέσα στην τάξη των άλλων προυχοντικών οικογενειών της Πελοποννήσου.

Αν τώρα στο ποσό των ζημιών προστεθούν και οι οφειλόμενες δαπάνες κατά την Επανάσταση, τότε η όλη εθνική περιπέτεια για τον Κανέλλο Δεληγιάννη και την οικογένειά-του στοίχισε πάνω από 1,5 εκατομμύρια γρόσια (1.584.740). Στην «Κατάσταση εκδουλεύσεων» το ποσό που συνολικά ο Κανέλλος διεκδικεί το 1833 από την κυβέρνηση για «καθυστερήσεις μισθών και λοιπές απαιτήσεις» υπολογίζεται σε 321.893 φοίνικες· κάνοντας την αναγωγή των φοινίκων σε γρόσια έχουμε ακριβώς το ποσό των 804.732 γρ.,[33] όσες δηλαδή οι οφειλόμενες δαπάνες, προερχόμενες από τη δική-του προσωπική περιουσία. Επισημαίνουμε ότι δεν ζητάει αποζημίωση για τη φθορά περιουσιακών-του στοιχείων (στον πόλεμο όλοι κάτι έχασαν), αλλά επιστροφή όσων θεωρεί ως δάνειο προς την πατρίδα για τη χρηματοδότηση του Αγώνα.

Το δεύτερο κείμενο που θα μας απασχολήσει εδώ έχει τη μορφή απαντητικής επιστολής προς τον πρωτοσύγγελο Αμβρόσιο Φραντζή και χρονολογία 30 Ιανουαρίου 1840·[34] αποτελείται από δέκα πυκνογραμμένες σελίδες (31×20) και είναι αντίγραφο κι όχι σχέδιο του πρωτοτύπου, που στάλθηκε στον Φραντζή, στα χέρια του οποίου και έμεινε προφανώς. Ο γραφικός χαρακτήρας μοιάζει μ' εκείνον του αντιγράφου των Απομνημονευμάτων του Δεληγιάννη που βρίσκεται στο φάκελο του Γ. Βάρβογλη. Ως προς τον τύπο του κειμένου, θα ταίριαζε να το εντάξουμε στο είδος των «Προσθηκών» ή των «Διορθώσεων».[35]

Αν σκεφτούμε ότι ο Α' τόμος της ιστορίας του Φραντζή κυκλοφορεί

---

33. Το 1831 ο φοίνικας «αναλογεί με δύω ήμισυ υποθετικά γρόσια Τουρκίας». Γ.Α.Κ., Γεν. Γραμματεία, φάκ. 268, Μφ. «Τρέχουσαι τιμαὶ νομισμάτων. Ἐν Σύρᾳ 20 Ἀπριλίου 1831».

34. Ε.Φ.Λ., ό.π., Ι.4[5]. Το κείμενο δημοσιευμένο εδώ βλ. στις σ. 204-215.

35. Για το είδος αυτό βλ. Γ. Π. Κουρνούτος, ό.π., σ. 39.

το καλοκαίρι του 1839 και ο Β΄ τόμος στο τέλος του ίδιου χρόνου, εντυπωσιάζει η ταχύτητα της απάντησης του Δεληγιάννη (Γενάρης του 1840)· ας λάβουμε επιπλέον υπόψη-μας ότι ο Δεληγιάννης είναι και συνδρομητής στο έργο αυτό,[36] γεγονός που του επέτρεπε να έχει σχεδόν σύγχρονη με την κυκλοφορία του βιβλίου ενημέρωση. Στην πραγματικότητα η ενέργεια του Κανέλλου Δεληγιάννη δεν είναι παρά άμεση ανταπόκριση σε προκήρυξη-έκκληση του Φραντζή προς όλους τους αγωνιστές του '21 να συνδράμουν στο έργο-του στέλνοντάς-του τα κείμενά-τους με ενδεχομένως συμπληρωματικά στοιχεία, τις απόψεις-τους για τα πράγματα ή διορθώσεις σ' όσα εκείνος εξιστόρησε στους δύο εκδομένους τόμους, ώστε να τα συμπεριλάβει στη συνέχεια του έργου-του.[37] Αρκετοί βρέθηκαν τότε πρόθυμοι να ανταποκριθούν στο αίτημά-του με διαφορετικούς όμως τρόπους —θετικά και αρνητικά— ο καθένας· και ο Φραντζής, αφού έκανε την αξιολόγησή-του στα κείμενα που του εστάλησαν, άλλα έλαβε υπόψη-του κι άλλα απέρριψε, δικαιολογώντας όμως στο τέλος του Δ΄ τόμου της ιστορίας-του αυτή-του την επιλεκτική χρήση.

Ανάμεσα στα κείμενα που απορρίφθηκαν ήταν κι εκείνο του Κ. Δεληγιάννη, για το οποίο ο Φραντζής εκφράζεται ως εξής:

> *«Μετά ταύτα απεστάλησαν προς ημάς παρά του συνταγματάρχου Κανέλλου Δελιγιάννη διάφοροι σημειώσεις, υπαγόμεναι εις τον Α΄ Τόμον, επικυρωμέναι δια της υπογραφής του, αι οποίαι διηρούντο εις τρεις τάξεις· η πρώτη απέβλεπεν εις λάθη τινά ασήμαντα, κατακεχωρημένα μεν παρ' ημών, αλλ' ασύμφωνα ως προς τας θέσεις, τας εποχάς και ημερομηνίας, καί τινα πρόσωπα· η δευτέρα είχεν ολίγας τινάς προσθαφαιρέσεις επί τινων ημετέρων εκθέσεων· η δε τρίτη ήτον αναιρετική τινων προσώπων, και άλλων ομοίων τούτοις· τας σημειώσεις αυτάς διεξεθλόντες εσκεμμένως, δεν ενεκρίναμεν την καταχώρησίν*

---

36. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η βιβλιοφιλική εικόνα του Κανέλλου Δεληγιάννη· φέρεται συνδρομητής σε 17 βιβλία που εκδόθηκαν ανάμεσα στα 1833 και 1861. Η ποικιλία των αναγνωστικών-του ενδιαφερόντων εντυπωσιάζει: έργα ιστορικά, φιλοσοφικά, θρησκευτικά, θεατρικά και λογοτεχνικά κι από κοντά εγχειρίδια· τίποτα δεν μένει έξω. Δεν έχει νόημα να αναφερθούν εδώ οι τίτλοι των βιβλίων μιά κι ο κατάλογος είναι μακρύς. Η αναφορά-μου σ' αυτές τις συνδρομές οφείλεται αποκλειστικά και μόνο στην πρόθυμη παραχώρηση των σχετικών στοιχείων από τον Φίλιππο Ηλιού, μικρό δείγμα του πλούσιου και πολλαπλά πολύτιμου αλλά ακυκλοφόρητου ακόμα έργου-του για τους συνδρομητές. Τον ευχαριστώ κι απ' αυτήν εδώ τη θέση.

37. Αμβρ. Φραντζής, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 61 εισαγωγής και σ. 459-462 η προκήρυξη.

των, των μεν, διότι η ασυμφωνία-των ήτο ολίγη τις, των δε, νομίσαντες ως εξ απροσεξίας την ασυμφωνίαν, των δε τελευταίων, διότι είπετο να γίνωσι και άλλαι πολλαί τοιαύται διασαφήσεις επ' άλλων προσώπων, το οποίον ως προς το είδος-μας δεν επετρέπετο, άλλως τε και διότι ήτον επόμενον να φανώσι και άλλαι αντιφατικώτεραι εκθέσεις, και ούτω να μη λάβωσι πέρας ποτέ αι αλλεπάλληλοι αντιφάσεις· είτα εκφραζόμενοι με γενικάς λέξεις και επί προσώπων και επί εποχών, δεν ευχαριστήθημεν να γίνωμεν όργανα αδικαιολογήτων αιτιών, αφίσαντες εις άλλους την τούτων επιδιόρθωσιν.»[38]

Να λοιπόν που το κείμενο του Δεληγιάννη αγνοήθηκε ως επουσιώδες για την ιστορία, έτσι όπως τουλάχιστον την είχε συλλάβει ο Φραντζής. Δεν γνωρίζουμε, μιά και στο Αρχείο Δεληγιάννη δεν βρέθηκε κάτι σχετικό, αν ο Φραντζής έστειλε κατευθείαν στον Κανέλλο κάποια απάντηση ή αν αρκέστηκε μόνο στις εξηγήσεις που δημοσιεύει, καθώς είδαμε, στο έργο-του.

Πάντως οι λόγοι της απόρριψης από τον Φραντζή του κειμένου του Δεληγιάννη είναι εμφανείς και αυταπόδεικτοι· αρκεί κανείς να διαβάσει το κείμενο: οι διορθώσεις του Κανέλλου αφορούν κυρίως στο πρόσωπο και τη δράση του Κολοκοτρώνη και των άλλων στρατιωτικών, πρώην κλεφτών, των οποίων ο ρόλος υποβαθμίζεται, ενώ τονίζεται με έμφαση η πρωτοκαθεδρία των προυχόντων και του ανώτερου κλήρου της Πελοποννήσου.

Το κείμενο αυτό γραμμένο 15 ολόκληρα χρόνια πριν από τα Απομνημονεύματα και περίπου 20 χρόνια πριν από την απάντηση στο Φωτάκο —που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια— θα μπορούσε να χαρακτηρισθεί σχετικά μετριοπαθές, ήπιο, χωρίς φραστικές αιχμές και εμπαθείς εκφράσεις· εξάλλου το ύφος εδώ είναι πολύ πιο κοντά στο επιστολιμαίο μάλλον παρά στο αφηγηματικό των Απομνημονευμάτων.

Ισως, με τη δημοσίευση του έργου του Φραντζή, του περισσότερο ως εκείνη τη στιγμή αξιόλογου σε έκταση χρονική και όγκο έργου αυτού του είδους,[39] ο Κανέλλος Δεληγιάννης να έλαβε το πρώτο ουσιαστικό ερέθισμα, να ρίχτηκε μέσα-του ο σπόρος για τη συγγραφή του δικού-του έρ-

38. Αμβρ. Φραντζής, *ό.π.*, τ. Δ', σ. 240-241.

39. Τα μόνα ως εκείνη τη στιγμή εκδομένα έργα είναι τα: Χριστοφ. Περραιβός, *Απομνημονεύματα πολεμικά*, Αθήνα 1836, τ. Α'-Β' και Π. Πατρών Γερμανός, *Υπομνήματα περί της Επαναστάσεως της Ελλάδος από του 1820 μέχρι του 1823*, Αθήνα 1837.

γου· θα ήταν όμως υπερεκτίμηση ο ισχυρισμός ότι το κείμενο αυτό προαγγέλλει ή είναι —συνειδητά τουλάχιστον— η μαγιά των Απομνημονευμάτων, επειδή και το ίδιο το κείμενο αλλά και η χρονική απόσταση που το χωρίζει από την έναρξη της συγγραφής των τελευταίων δεν δικαιολογεί μιά τέτοια υπόθεση.

Το τρίτο και τελευταίο κείμενο είναι απάντηση του Κανέλλου Δεληγιάννη στα Απομνημονεύματα του Φωτάκου.[40] Το έργο σώθηκε κολοβό και ακέφαλο, γι'αυτό και δεν μπορούμε να το χρονολογήσουμε παρά μόνο έμμεσα και κατά προσέγγιση αμέσως μετά το 1858 —έτος κυκλοφορίας των Απομνημονευμάτων του Φωτάκου[41]— και πάντως όχι πολύ μακριά από τη χρονολογία αυτή. Το κείμενο εκτείνεται σε 49 (μη αριθμημένες) συρραμμένες, πυκνογραμμένες μόνο στη μία όψη σελίδες (20×13), ενώ στην άλλη όψη συχνά υπάρχουν προσθήκες μικρής αλλά και μεγαλύτερης έκτασης που παρεμβάλλονται στην αντικριστή σελίδα. Πρόκειται εμφανώς για την πρώτη γραφή με αρκετές διαγραφές, διορθώσεις και προσθήκες —καθώς είπαμε— ενός κειμένου, του οποίου η πραγματική έκταση δεν είναι δυνατόν να υπολογισθεί· ο γραφικός χαρακτήρας εδώ είναι διαφορετικός από εκείνον του χειρογράφου προς Φραντζή, είναι όμως ο ίδιος με αυτόν που συναντάμε σε αρκετά έγγραφα και λογαριασμούς του Αρχείου Κανέλλου Δεληγιάννη· φυσικά δεν είναι ιδιόγραφο του Κανέλλου.

Ο Φωτάκος εκδίδει τα Απομνημονεύματά-του το 1858· το έργο-του καλύπτει την περίοδο μόνο ως την εκστρατεία του Δράμαλη στην Πελοπόννησο το 1823 και ήδη στο τέλος της έκδοσης αυτής ο συγγραφέας ενσωματώνει 11 σελίδες «Προσθήκαι και Διορθώσεις». Το κείμενο αυτό ή ενδεχομένως κάποιο εξαρχής νέο επεξεργάζεται ο Φωτάκος τα επόμενα χρόνια ετοιμάζοντας μιά καινούρια έκδοση, δίχως όμως να προλάβει ο ίδιος να την πραγματοποιήσει. Συνεπώς η β' έκδοση που κυκλοφορεί το 1899, αρκετά χρόνια μετά το θάνατό του (1878), είναι μια άλλη, νέα γραφή και όχι η ολοκληρωμένη μορφή του έργου, που δημοσίευσε το 1858 όπως θα

---

40. Ε.Φ.Α., ό.π., Ι. φάκ. 9· δημοσιεύεται εδώ στις σ. 215-233. Τον Κανέλλο Δεληγιάννη συνδέουν με τον Φώτιο Χρυσανθόπουλο σχέσεις παλιών συμπολεμιστών, αφού ο Φωτάκος αρχικά υπηρέτησε στο σώμα του Δεληγιάννη μέχρι την κατάληψη του φρουρίου της Καρύταινας από τους Τούρκους· αργότερα τον συμπεριέλαβε στο σώμα-του ο Θ. Κολοκοτρώνης κι από τότε χρονολογείται η σχέση των δύο ανδρών και ο θαυμασμός του υπασπιστή προς το στρατηγό-του, που έντονα εκδηλώνεται και μέσα από το απομνημονευματικό-του έργο.

41. *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επαναστάσεως, υπό Φωτάκου, πρώτου Υπασπιστού του Θεοδώρου Κολοκοτρώνου*, Αθήνα 1858.

άφηνε να νοηθεί η φράση του εκδότη-του το 1899: «συνέγραψε δε πρώτον μεν απομνημονεύματα της επαναστάσεως, εξ ών δημοσίευσε ο ίδιος τω 1858 έν μέρος από του 1821 μέχρι του 1822».[42]

Τούτο διαπιστώνεται από την αντιβολή του κοινού τμήματος των δύο εκδόσεων· οι διαφορές είναι ποσοτικά και ποιοτικά τέτοιες ώστε να προϋποθέτουν δύο διαφορετικές γραφές: πολλές και εκτενείς προσθήκες, ύφος λογιότερο στη β΄ έκδοση με γραμματικές και συντακτικές αλλαγές, τονισμό λέξεων που αποδίδουν κυρίως θεσμούς ή έννοιες. Δεν γνωρίζουμε αν το καθαρογραμμένο αντίγραφο του απαντητικού κειμένου έφτασε ποτέ στον προορισμό-του, αν δηλαδή, ο Φωτάκος το είχε υπόψη-του όταν ετοίμαζε τη δεύτερη γραφή των Απομνημονευμάτων-του. Το γεγονός όμως —όσο μπορούμε να ελέγξουμε— ότι το τμήμα στο οποίο αναφέρεται το κείμενο του Δεληγιάννη (σ. 112-169 της α΄ έκδοσης) έχει μία μόνο σύντομη προσθήκη περί Δεληγιανναίων στο αντίστοιχο τμήμα της β΄ έκδοσης —μολονότι το κεφάλαιο είναι αναπλασμένο και φυσικά εκτενέστερο σε αρκετά σημεία εξαιτίας των προσθηκών— μας οδηγεί στη σκέψη ότι ο Φωτάκος ή δεν έχει καν υπόψη-του τις διορθώσεις και προσθήκες του Κανέλλου ή απλώς τις αγνοεί, όπως εξάλλου έπραξε κι ο Φραντζής.

Ας υποθέσουμε ότι τίθεται το ερώτημα: Ο Κανέλλος Δεληγιάννης, όταν συνέτασσε την απάντησή-του, εάν είχε υπόψη-του το δεύτερο κι όχι το πρώτο χειρόγραφο του Φωτάκου, θα προχωρούσε στη σύνταξη του κειμένου-του ή θα θεωρούσε ότι η β΄ γραφή με τη νέα ανεπτυγμένη μορφή-της τον κάλυπτε και συνεπώς δεν συνέτρεχε λόγος ένστασης;

Η απάντηση θα πρέπει να είναι μάλλον αρνητική, αφού, καθώς έδειξε η σύγκριση ανάμεσα στα επίμαχα σημεία των δύο εκδόσεων, ο Φωτάκος και στη β΄ γραφή δεν άλλαξε ή επανόρθωσε τίποτε από όσα στην α΄ γραφή (και έκδοση) ενόχλησαν τον Κανέλλο προσβάλλοντας το πατριωτικό και οικογενειακό-του φιλότιμο·[43] συνεπώς μιά και δεν εξέλιπαν τα ερεθίσματα, ο Δεληγιάννης θα είχε τον ίδιο αντίλογο να προβάλει και το μόνο που

---

42. *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επαναστάσεως συγγραφέντα μεν υπό Φωτίου Χρυσανθοπούλου ή Φωτάκου, εκδοθέντα δε υπό Σταύρου Ανδροπούλου*, Αθήνα 1899, τ. Α΄, σ. ιζ΄.

43. Οι λόγοι της σύνταξης του κειμένου προς τον Φωτάκο αναφέρονται σαφώς από τον Κανέλλο (βλ. εδώ σ. 224): «... *Λὲν εἶχον οὔτε τὴν διάθεσιν οὔτε τὴν πρόθεσιν... ἀλλ' ἐπειδὴ αὐτὰ ἐτυπώθηκαν καὶ διενεμήθησαν... καὶ ἐπειδὴ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ὅσοι τὰ ἔλαβαν γνωρίζει τὰ καθέκαστα... ἔκρινα καθήκον μου νὰ ἀνασκεβάσω ὅλας αὐτὰς τὰς ψευδολογίας καὶ τὰς παραμορφώσεις, ὡς ὑπάρξας ἐνεργὸς αὐτουργὸς καὶ ἀρχηγὸς τοῦ ἀγῶνος, καὶ αὐτόπτης καὶ μέτοχος ὅλων τῶν συμβεβηκότων...*».

θα άλλαζε θα ήταν οι παραπομπές των σελίδων, που θα γίνονταν πλέον στη β΄ έκδοση του έργου του Φωτάκου. Η συμπληρωματικότητα της αφήγησής-τους που επιζητούσαν οι απομνημονευτές —για τη συνείδησή-τους ιστορικοί του Αγώνα— δεν ήταν ικανή να απορροφήσει τις διαφορετικές λογικές, τα διαφορετικά συμφέροντα, μ' ένα λόγο τη σύγκρουση ανάμεσα στις κοινωνικές δυνάμεις της Επανάστασης.

Ο Κανέλλος συντάσσοντας το κείμενό-του και καθώς παίρνει τη θέση κατηγόρου με κατηγορούμενο μέσω του έργου-του τον παλιό-του συμπολεμιστή για να γίνει όσο το δυνατό σαφέστερος, είτε παραπέμπει σε συγκεκριμένη σελίδα της έκδοσης του Φωτάκου είτε μεταφέρει σχεδόν αυτολεξεί το επίμαχο σημείο και στη συνέχεια προβαίνει στην αντίκρουση ή βελτίωσή-του παρουσιάζοντας έτσι κατ' αντιπαραβολή τις δύο απόψεις. Αυτός ο τρόπος γραφής δεν αποκλείει το ενδεχόμενο να προόριζε ο Δεληγιάννης το κείμενό-του για δημοσίευση και όχι μόνο για απλή προσωπική απάντηση στον Φωτάκο. Ισως ακόμα τις παρατηρήσεις-του στα έργα των απομνημονευματογράφων και των ιστορικών του Αγώνα να τις θεωρούσε ως ένα ενιαίο σώμα με τα δικά-του Απομνημονεύματα. Αυτό γίνεται σαφές στην περίπτωση της ανασκευής της ιστορίας του Σπ. Τρικούπη την οποία αρχίζει να συντάσσει αμέσως με την κυκλοφόρηση και ανάγνωση του Α΄ τόμου, δηλαδή από το Σεπτέμβρη του 1854 και με διακοπές ολοκληρώνει τον Μάιο του 1858. Σύμφωνα με τον εκδότη των Απομνημονευμάτων-του, το κείμενο αυτό προόριζε για έκδοση μαζί με τα Απομνημονεύματα, γεγονός που σημαίνει ότι το θεωρούσε αναπόσπαστο μέρος εκείνων, όπως άλλωστε και μορφολογικά από το ίδιο το χειρόγραφο ενισχύεται η άποψη αυτή·[44] φυσικά ακολούθησε κι αυτό την τύχη του χειρογράφου των Απομνημονευμάτων. Χάρη σ' αυτό τον τρόπο παραπομπής, ακόμα και όπου δεν αναφέρονται οι συγκεκριμένες σελίδες, είναι εύκολος ο εντοπισμός του χωρίου μέσα στην έκδοση. Οταν ο Δεληγιάννης θεωρεί ότι η εξιστόρηση, έτσι όπως παρουσιάζεται στ' Απομνημονεύματά-του, τον καλύπτει απόλυτα ως απάντηση, περιορίζεται μόνο να παραπέμψει εκεί με κάποια αοριστολογική φράση του τύπου «παραπέμπω τον κύριο Φωτάκο εις τα Απομνημονεύματά-μου» αποφεύγοντας την επανάληψη ή μιά διαφορετική διατύπωση· άλλοτε πάλι κάνει και τα δύο, δηλαδή και απαντά συνοπτικά αλλά και παραπέμπει στο προηγούμενο έργο-του.[45] Οι

---

44. Καν. Δεληγιάννης, ό.π., τ. 18, σ. 245.

45. Λ.χ. τα αναφερόμενα στις σελίδες 112-113 της α΄ έκδοσης του Φωτάκου αντικρούονται στις δύο πρώτες σελίδες του χειρογράφου του Κανέλλου αλλά υπάρχει

συχνές παραπομπές του Δεληγιάννη στο κείμενο των Απομνημονευμάτων-του μπορούν να μας οδηγήσουν στη σκέψη ότι πρόθεσή-του ήταν η άμεση έκδοση του έργου-του, ώστε οι εκεί παραπομπές-του να είναι ουσιαστικές και να μην αποτελούν συγγραφικό σχήμα λόγου. Συνεπώς, στην πρώιμη τουλάχιστον εκείνη περίοδο ο Κανέλλος μάλλον συνέκλινε προς την έκδοση κι όχι στην απόκρυψη των Απομνημονευμάτων-του· οι αντιρρήσεις προέκυψαν αργότερα και πιθανόν όχι από τον ίδιο αλλά από κάποιους από τους απογόνους-του. Πέρα όμως από τα εκδοτικά προβλήματα των κειμένων η συγγραφική δραστηριότητα του Καν. Δεληγιάννη, που πρώιμη εκδοχή-της μπορούμε να πούμε ότι αποτελεί η «Κατάσταση εκδουλεύσεων» του 1833, εξελίσσεται με τα απαντητικά κείμενα προς Φραντζή και Φωτάκο, 1840 και 1858 αντίστοιχα, για να κορυφωθεί με τη συγγραφή των Απομνημονευμάτων (1854-1856), ενώ ως τελευταίο κείμενό-του μπορεί να θεωρηθεί η ανασκευή της ιστορίας του Σπ. Τρικούπη (1854-1858). Για περισσότερο από δύο δεκαετίες λοιπόν ο Κανέλλος κάνει την ενασχόληση με την συγγραφή «ιστορίας», της ιστορίας του Αγώνα και της δικής-του, αυτοσκοπό, μοναδική δραστηριότητα ενός παραγκωνισμένου πρώην αγωνιστή.

Συνοψίζοντας ύστερα από αυτή τη συγκριτική περιδιάβαση στα κείμενα του Κανέλλου Δεληγιάννη και τον λόγο-αντίλογο των άλλων απομνημονευμάτων που αναφέρθηκαν εδώ θα καταλήξουμε και πάλι σε διαπιστώσεις ήδη γνωστές και φυσικά ευνόητες: Οι πράξεις, στις οποίες μετέχει ο Κανέλλος ή μέλη της οικογένειάς-του, αυτές αποτελούν αφενός αντικείμενο διεξοδικής εξιστόρησης στα Απομνημονεύματα και αφετέρου σημεία αναφοράς για επανόρθωση ή συμπλήρωση στα απαντητικά-επικριτικά κείμενά-του που παρουσιάζονται εδώ. Ετσι, μ' αυτό τον έμμεσο τρόπο της αποσιώπησης ή συνοπτικής παρουσίασης των πράξεων των άλλων, μειώνεται η σημασία της συμβολής του «αντιπάλου» στον Αγώνα, στην εθνική πράξη και προβάλλεται ιδιαίτερα ο δικός-του ρόλος με απώτερο σκοπούμενο τη δόξα και τη διεκδίκηση μεγαλύτερου μερίδιου συμμετοχής σε ένα έτσι κι αλλιώς κοινό έργο.

Οι αντιπαλότητες κατά τη διάρκεια του Αγώνα, ελέγξιμες κάποτε αλλά όχι πάντα χάριν του κοινού σκοπού, αφήνονται τώρα ελεύθερες να εκτονωθούν με οξύτητα και πάθος μοιράζοντας τους οπαδούς σε δύο στρα-

---

και η παραπομπή στα Απομνημονεύματά-του, όπου πράγματι αναπτύσσει διεξοδικά τα συμβάντα (βλ. Καν. Δεληγιάννης, ό.π., τ. 16, σ. 260-262)· τα ίδια γεγονότα στην έκδοση του Φωτάκου καταλαμβάνουν λιγότερο από μισή σελίδα.

τόπεδα, του Κολοκοτρώνη και των Δεληγιανναίων. Στην πραγματικότητα πρόκειται για τη διαμάχη ανάμεσα σε προύχοντες και στρατιωτικούς: εκφραστές της πρώτης κοινωνικής ομάδας η οικογένεια των Δεληγιανναίων με παρουσία και παράδοση στον τόπο αναμφισβήτητη. Οι Δεληγιανναίοι είναι οι εκφραστές της δύναμης (οικονομικής και κοινωνικής), ανήκουν στο ηγετικό σώμα και προβάλλουν το ιδεώδες της συμπαγούς πολυμελούς οικογένειας: είναι οι Δεληγιανναίοι πρόγονοι του Κανέλλου (Παπαγιαννόπουλου), είναι οι Δεληγιανναίοι αδέλφια του ηγέτη της Επανάστασης, είναι οι Δεληγιανναίοι απόγονοι αυτών, είναι η οικογένεια των προεστών, των προυχόντων, είναι οι πολλοί σπουδαίοι και όχι ο ένας. Από την άλλη το πρόσωπο του Κολοκοτρώνη, ο θρύλος της Επανάστασης, κατεξοχήν ηρωική μορφή, μοναδικός αυτός χωρίς ρίζες που να χάνονται στο παρελθόν, δημιούργημα της ταραγμένης εποχής-του, ο στρατιωτικός που αναδείχτηκε χάρη στις στρατηγικές-του ικανότητες και μόνο, εφευρετικός και θυμόσοφος, η εκπροσωπευτική εικόνα ενός λαού που ως μόνο-του αναφαίρετο δικαίωμα είχε την παλικαριά. Τούτα αντιστοιχούν στη γενική πρόσληψη της προσωπικότητας του Κολοκοτρώνη: Ο ίδιος έχει τη δική-του οικογενειακή μνήμη που βυθίζεται σ' ένα μακρινό παρελθόν, πάντα μέσα στον αστερισμό του κόσμου των όπλων. Αυτήν ακριβώς την πολεμική ρίζα θα του αμφισβητήσει ο κατεξοχήν εκπρόσωπος των προυχόντων εμποδίζοντάς-τον έτσι να εξομοιωθεί με τους ομολόγους-του της Ρούμελης, που είχαν να επικαλεστούν μιά γενεαλογία όπως και οι προύχοντες. Δύο στρατόπεδα λοιπόν, οι Κολοκοτρωνικοί και οι Δεληγιαννικοί, τότε αλλά και ύστερα και τώρα,[46] με βαθύ το χάσμα ανάμεσά-τους: η νέα τάξη ανθρώπων που δημιούργησε η Επανάσταση και που εγείρει δικαιώματα και αμφισβητεί τους εκπροσώπους της παλιάς τάξης και η παραδοσιακή κοινωνία που βλέπει τις δομές-της να υποσκάπτονται κι αρνείται να αποδεχτεί την επερχόμενη κοινωνική της ήττα που θεωρούσε νίκη εξασφαλισμένη μετά τον εθνικό θρίαμβο· ήττα βέβαια που δεν οφείλεται στους στρατιωτικούς.

Μέσα από τα τρία κείμενα που παρουσιάζονται εδώ έχουμε τη δυνατότητα να αναπαραστήσουμε το «χτίσιμο» των Απομνημονευμάτων του

---

46. Η μεροληψία και η παραταξιακή τοποθέτηση των ιστορικών ακόμα και των συγχρόνων-μας απέναντι στα πρόσωπα δεν αφήνει περιθώρια για αντικειμενική θεώρηση της ιστορίας. Ιδιαίτερα φανατισμένοι οι φιλοκολοκοτρωνικοί διαγράφουν ουσιαστικά από τις πηγές του '21 τα Απομνημονεύματα του Δεληγιάννη θεωρώντας-τα εμπαθή, υπερβολικά και αναξιόπιστα.

Κανέλλου Δεληγιάννη, να παρακολουθήσουμε ως ένα βαθμό την ωρίμανση, τους αναβαθμούς της σκέψης του απομνημονευτή, ως το τελικό προϊόν (Απομνημονεύματα) και την υπέρβασή-τους που είναι το κείμενο προς Φωτάκο. Βεβαίως δεν έχουμε να κάνουμε με συνειδητούς αναβαθμούς, δοκιμές γραφής ενός επαγγελματία συγγραφέα, ο οποίος μέσω αυτής ανάγεται στην τελειοποίηση του έργου-του· τα πράγματα συμβαίνουν έτσι, φυσιολογικά, αβίαστα, και η κλιμάκωση αυτή δεν είναι παρά το αποτέλεσμα της παρατήρησης του μελετητή. Οι ήπιοι, σχεδόν άχρωμοι τόνοι της «Κατάστασης εκδουλεύσεων», ζωντανεύουν, χρωματίζονται ιδεολογικά στην απάντηση προς Φραντζή, γίνονται οξείς με σαφή άποψη, έντονη ιδεολογική χροιά και προσωπική προβολή του υπερ-εγώ στα Απομνημονεύματα για να καταλήξουν σε οργίλη απάντηση και αγανακτισμένη διαμαρτυρία που καταντάει σχεδόν εμπαθής καταγγελία στο κείμενο προς Φωτάκο.

Ολοκληρώνοντας τη συγκομιδή των αρχειακών ευρημάτων των συναφών με το θέμα-μας θεωρούμε σκόπιμο να αναφερθούμε εντελώς συνοπτικά σε δύο ακόμα κείμενα του ιδίου τύπου.[47] Πρόκειται κι εδώ για απαντήσεις —σε έντονο ύφος— σε δύο δημοσιεύματα εφημερίδων, το ένα στον *Ανεξάρτητο*[48] ενώ το άλλο δεν καθιστά ευκρινή τον αποδέκτη-του. Με τα δύο αυτά κείμενα απαντώντας στα αρθρογραφήματα (λιβέλους όπως τα αποκαλεί) ο ανώνυμος συντάκτης-τους αναλαμβάνει την υπεράσπιση του Κανέλλου Δεληγιάννη αναφερόμενος στην προσωπικότητα του ανθρώπου και στην προς την πατρίδα αναμφισβήτητη και πολύπλευρη προσφορά-του. Είναι και τα δύο αχρονολόγητα,[49] προχειρογραμμένα, ανυπόγραφα

47. Ε.Φ.Λ., ό.π., Ι.4[5].16 και 17.

48. Η εφημερίδα *Ανεξάρτητος* εκδίδεται την περίοδο από 26.6.1842 έως 19.5.1843 από τον Τζώρτζη Ν. Λαγκαδά. Επειδή το εν λόγω φύλλο συμπεριλαμβάνεται σ' εκείνα που έχουν αποσυρθεί για μικροφωτογράφηση από τη Βιβλιοθήκη της Βουλής, δεν στάθηκε δυνατή η αυτοψία και η εξακρίβωση των στοιχείων μέχρι την ολοκλήρωση του άρθρου· έτσι, όσα ακολουθούν —σαφώς ανατρέψιμα— κινούνται κατ' ανάγκη στο χώρο των θεμιτών υποθέσεων. Γνωρίζουμε ότι έντυπο με τον ίδιο τίτλο υπάρχει και στα 1857 και μάλιστα από τις σελίδες-του φαίνεται πως ευδοκιμεί έντονη αρθρογραφία γύρω από τους αγωνιστές με θέσεις και ανασκευές-τους. Ενδεικτικά βλ. Ν. Κοτζιάς, *Ανασκευή της του Δ. Τσαμαδού ανασκευής*, Αθήνα 1858, σ. 3-5.

49. Το πρώτο κείμενο από εσωτερικά στοιχεία θα μπορούσε να χρονολογηθεί με αρκετή σιγουριά στα 1842: «Ιδομεν εις το παράρτημα της εφημερίδος ο Ανεξάρτητος Αριθ. 46 ένα αισχρότατον λίβελον υπό το όνομα ενός ασημάντου αναλφαβήτου και αγραμμάτου Μανιάτου, Σαλαφατίνου λεγομένου...» αρχίζει το άρθρο-απάντηση ο ανώνυμος αρθρογράφος. Στο ίδιο έντυπο ενδέχεται να παραπέμπει και το δεύτερο κείμενο αλλά σε μεταγενέστερη χρονολογία, εφόσον δεχτούμε ότι το φύλλο αρ. 273

αλλά, καθώς από το περιεχόμενο προκύπτει, ο συντάκτης-τους —που δεν είναι φυσικά ο Κανέλλος— θα πρέπει να αναζητηθεί μάλλον στο χώρο του στενού οικογενειακού-του περιβάλλοντος.

Ο λόγος των απομνημονευτών του '21, μεροληπτικός, εμπαθής, φτωχός, άξεστος, είναι εντούτοις ένας λόγος ζωντανός, πλούσιος σε βιώματα, είναι η έκφραση, η φωνή μιάς κοινωνίας, που αν θέλουμε πραγματικά βαθιά να τη γνωρίσουμε, πρέπει να τείνουμε «ευήκοον ους» σ' όλα αυτά για να συλλάβουμε τις πολυφωνικές-τους αποχρώσεις.

ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ*

[*Επιστολή Α'*]

Ἀθῆναι τὴν 27 Ἰουνίου 1873

Περιπόθητε ἀδελφέ.

Ἡ ἑπομένη λίαν σπουδαία τῆς ἡμετέρας Οἰκογενείας ὑπόθεσις μοὶ ἐπιβάλλει τὸ καθῆκον νὰ σᾶς πέμψω τὴν παροῦσαν.

Ὅταν ὁ θεῖος Κανέλλος ἀπεπεράτωσε τὴν ἱστορίαν τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος μοὶ προέτεινε πολλάκις νὰ λάβω αὐτήν, ἵνα μὴ τυχὸν περιέλθῃ εἰς χεῖρας ἀλλοτρίας... καὶ ἐπέμενε νὰ μάθῃ διὰ ποίαν αἰτίαν ἠρνούμην, λέγων, ὅτι μόνον τὸ πρωτότυπον σχέδιον ἐπεθύμουν νὰ λάβω, οὐχὶ δὲ τὸ καθαρὸν χειρόγραφον, ὅπερ ὡς κειμήλιον ἐθεώρουν, λίαν πολύτιμον, τῆς οἰκογενείας ἡμῶν. Τῷ ὑπέδειξα τὴν οἰκονομικὴν κατεγίδα, ἣν ἐθεώρουν ἐπὶ τῆς κατοικίας τῆς οἰκογενείας παρ' ᾗ κατῴκουν, καὶ προέτρεψα τὸν θεῖον νὰ παραδώσῃ τὸ εἰρημένον χειρόγραφον εἰς τὸν θεῖον κὺρ Νικολάκην, ἢ εἰς τὸν κ. Θεόδωρον, πρὸς ὃν ὁ θεῖος οὗτος εἶχε πέμψει καὶ τὰ ἔγγραφα τῆς οἰκογενείας ἡμῶν. Καθότι, ὅταν κατὰ τὸ 1846, διατρίβων ἐν Δημητσάνῃ ἐστάλη ἐπιστολὴ πρὸς τὸν θεῖον αὐτὸν πρὸς ἐκκαθάρισιν τῶν ἐγγράφων αὐτῶν, κατὰ προτροπὴν τοῦ θείου Κωνσταντάκη, ἐλθόντος ἐκεῖ διὰ ὑποθέσεις του, ἐν ᾗ ὁ Εὐθύμιος εἶχε προσθέσει λέξιν τινὰ ἀνοίκιον, ἕνεκα τῆς ὁποίας ὁ θεῖος κὺρ Νικολάκης διαβίβασεν αὐθωρὶ τὰ ἔγγραφα αὐτὰ πρὸς τὸν κ. Θεόδωρον, γράψας καὶ πρὸς ἡμᾶς τὴν δέουσαν ἀπάντησιν. Ἐγὼ ἠρνήθην

είναι του *Ανεξάρτητου* του 1856 ή 1857 (βλ. σημ. 48). Ιδού η αρχή του β' άρθρου-απάντησης: «Εις τον αρ. 273 ανέγνωσα μ' αγανάκτησιν άρθρον διασύρον αναιδώς το όνομα του Συνταγματάρχου Κανέλλου Δεληγιάννη και φέρον την υπογραφήν ενός συμπατριώτου-μας Γεωργίου Σπηλιοπούλου...».

* Κατά την έκδοση των κειμένων έγινε αποκατάσταση των κεφαλαίων, όπου αυτό ήταν επιβεβλημένο· οι διαγραφές λέξεων ή φράσεων παραλείφθηκαν, ενώ οι προσθήκες εντάχθηκαν σιωπηρά.

νὰ ὑπογράψω τὴν ἀνωτέρω ἐπιστολήν, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ μὲν Εὐθύμιος ἐν τῇ ἑαυτοῦ οἰκίᾳ ὑπάρχων δὲν ἤθελε νὰ γράψῃ ἄλλην, ὁ δὲ θεῖος Κωνσταντάκης προέτρεπεν ἐμὲ νὰ ὑπογράψω αὐτήν, λέγων, ὅτι δὲν ἔβλαπτεν ἡ λέξις ἐκείνη, εἶχον τὴν ἀπερισκεψίαν νὰ δυσαρεστήσω καὶ ἐγὼ διὰ τῆς ὑπογραφῆς μου τὸν θεῖον κὺρ Νικολάκην, ὅπως ὑπακούσω εἰς τὰς προτροπὰς τοῦ ἄλλου ἀδελφοῦ τοῦ πατρός μου. Ἀλλ' ἀντὶ νὰ ἐξομαλυνθῇ ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἔμεινεν 26 ἔτη ἐν τῇ | ἰδίᾳ καταστάσει. Κατὰ μίμησιν λοιπὸν καὶ ὁ θεῖος Κανέλλος ἔπεμψε τὸ χειρόγραφόν του πρὸς τὸν κ. Θεόδωρον ἵνα προφυλάξῃ αὐτό. Πολλάκις ἐνῶ συνέττατε τὴν ἱστορίαν αὐτὴν μοὶ ἔλεγεν· «Ἐγὼ τὴν γράφω διὰ νὰ σὲ εὐχαριστήσω, ἀλλὰ δὲν πιστεύω νὰ φροντίσωσιν οἱ συγγενεῖς ἡμῶν νὰ τυπωθῇ.» — Ὅλοι ἀνεξαιρέτως θὰ φροντίσωσι, τῷ ἔλεγον, ἀλλ' ἂν οἱ ἄλλοι ἀδιαφορήσωσι, τῷ ἀπήντησα ἐπιτέλους, ὑπόσχομαι νὰ φροντίσω ἐγώ. Ἵνα δὲ ἐνθαῤῥύνω αὐτὸν ἐπρόσθεσα· «ἐγὼ ἐφρόντισα καὶ ἐτυπώθη τὸ βιβλιάριον τοῦ παππᾶ Ἰωσὴφ Ζαφειρόπουλου, καὶ δὲν θὰ καταθέσω πᾶσαν προσπάθειαν νὰ τυπωθῇ ἡ Ἱστορία Ὑμῶν!» — Ἄλλοτε πάλιν μοὶ ἔλεγεν· «Ὅταν ἀνέλαβον τὴν σύνταξιν τῆς ἱστορίας αὐτῆς ἐργαζόμην βεβιασμένος, ἀλλὰ τώρα σοῦ συγχωρῶ τὸν πατέρα ὁποῦ μὲ ἔκαμες νὰ ἔχω τὴν ἐνασχόλησιν αὐτήν.» — Οἱ ἀλιτήριοι! εἶχον παραγκωνίσει αὐτὸν ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν του!

Ὅταν μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Β. Γεωργίου ἔγεινεν ὑπουργὸς ὁ ἐξάδελφος ἡμῶν Πετράκης παρεκάλεσα αὐτόν, ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ ἀδελφοῦ του κ. Γιάγκου νὰ φροντίσῃ νὰ δοθῶσι τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς τύπωσιν τῆς ἱστορίας αὐτῆς ἔξοδα, λέγων, ὅτι εἰς πᾶν ὅ,τι τυχὸν δὲν συμφωνήσομεν οἱ δύο οὗτοι καὶ ὁ κ. Θεόδωρος καὶ ἐγώ, νὰ ὑπερισχύῃ ἡ γνώμη τοῦ θείου κὺρ Νικολάκη, ὅπερ μεγάλως ἤρεσεν εἰς τὸν κ. Γιάγκον. Ἵνα δὲ ὠθήσω αὐτούς, τοῖς ἐδιηγήθην, ὅτι παρὰ τοῦ Π. Βάρβογλη ἤκουσα πολλάκις νὰ διηγῆται· «ὅτι κατὰ τὴν πρώτην ὑπουργίαν τούτου ὁ Γενναῖος κατώρθωσε καὶ ἐδώθησαν εἰς τὸν Ν. Σπηλιάδην τέσσαρες χιλιάδες δραχμαὶ πρὸς δαπάνην τῆς ἱστορίας αὐτοῦ, καί, ὅτι ὁ Ν. Σπηλιάδης περιπλέξας τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν κατώρθωσε, πάλιν διὰ τοῦ Γενναίου, νὰ λάβῃ καί τινα ποσότητα περιπλέον τῶν 4.000 δραχμῶν. Ἀλλ' ὁ Πετράκης ἀτυχῶς δὲν ἔλαβε τὴν ἐλαχίστην πρόνοιαν περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ θείου Κανέλλου, ἀδιαφορῶν, ὅτι οἱ ἱστορικοί, μὴ ἐξαιρουμένου οὔτε τοῦ ἀνατραφέντος ἐν τῇ καθέδρᾳ τῆς Μ. Βρετανίας, καὶ εἰς τὰς ὑψηλοτέρας θέσεις τῆς Ἑλλάδος ἀνελθόντος Σ. Τρικούπη, μυρίας ἔγραψαν προσβολὰς ἐν γνώσει καὶ ἐκ συστήματος καθ' ὅλων τῶν Δελιγιαννάιων, οὔτε τοῦ πατρός των ἐξαιρουμένου!... |

Ἐν τῇ φυλακῇ συνέταξα ἀναφορὰν πρὸς τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης, ἣν ἐσωκλείσας ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Δ. Μαυρομιχάλην ἔπεμψα εἰς τὴν Ὀλιγγα δι' ἐπιστολῆς μου νὰ διαβιβάσῃ αὐτήν, δι' ἧς παρεκάλουν αὐτὸν νὰ ἀναγνώσῃ τὴν ἀναφοράν μου εἰς τὴν ἐθνικὴν Συνέλευσιν καὶ ἐνεργήσῃ τὰ δέοντα. Μετὰ παρέλευσιν τριῶν περίπου ἑβδομάδων ἠναγκάσθην νὰ ὑπάγω νὰ μάθω τὸ ἀποτέλεσμα, καὶ μὲ ἀπορίαν μου ἤκουσα, ὅτι «δὲν ἐνεκρίθη νὰ πέμψωσι τὴν ἐπιστολήν μου εἰς τὸν Δ. Μαυρομιχάλην διὰ τὸν λόγον, ὅτι ὑπάρχουν τόσοι ἄλλοι Δελιγιανναῖοι καὶ ἠδύναντο, ἐὰν ἐθεώρουν ἁρμοδίαν ἐποχὴν νὰ τυπωθῇ ἡ ἱστορία αὕτη, νὰ ζητήσωσι τὴν συνδρομὴν τῆς Κυβερνήσεως». Τούτου ἕνεκα ἔγραψα πρὸς τὸν Μ. Σχινᾶν, ἀλλὰ καὶ οὗτος, ἀντὶ νὰ ἀναγνώσῃ τὴν ἀναφοράν μου παρέδωκεν αὐτήν, ὡς ἦτον ἐπόμενον, εἰς τὰ ἀρχεῖα... Ὅταν δὲ ἔγεινεν ὑπουργὸς ὁ Ἀντώνιος Α. Μαυρομιχάλης παρεκάλεσα αὐτὸν περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης, γνωστοποιῶν αὐτῷ καὶ ὅσα παρὰ τοῦ Βάρβογλη ἤκουσα περὶ Σπηλιάδου, καὶ ὅτι ἐὰν ἡ Κυβέρνησις δὲν ἤθελε νὰ δώσῃ τέσσαρας χιλιάδας δραχμὰς πρὸς τύπωσιν τῆς ἱστορίας τοῦ Κανέλλου Δελιγιάννη, νὰ δώσῃ τοὐλάχιστον χιλίας μόνον

διὰ τὸν ἀπαιτούμενον χάρτην καὶ τὴν ἄδειαν νὰ τυπωθῇ εἰς τὸ Β. Τυπογραφεῖον. Ἵνα δὲ ὠθήσω τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ὑποθέσεως ταύτης παρεκάλεσα τὴν κυρίαν Ῥουμπίνην Καγιᾶ, νὰ παρακαλέσῃ ἐκ μέρους μου τὴν Κυρίαν Μαυρομιχάλην νὰ προτρέψῃ τὸν υἱόν της νὰ φροντίσῃ τὰ δέοντα· ἥτις μοὶ παρήγγειλεν, ὅτι «ἐὰν δὲν θέλῃ ὁ Πετράκης, ὅστις ἦτο καὶ τότε ὑπουργός, οὐδὲν ἀποτέλεσμα ἠδύνατο νὰ φέρῃ ὁ υἱὸς αὐτῆς.» Ἐπὶ τῆς τελευταίας ἢ προτελευταίας ὑπουργίας τοῦ κ. Θεοδώρου, ἔγραψα πρὸς τὴν Ὀλιγγα νὰ τὸν παρακαλέσῃ νὰ φροντίσῃ νὰ δωθῇ πέρας τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Ἡ Ὀλιγγα μοὶ ἀπήντησεν, ὅτι «δὲν εἶναι ἁρμόδιος καιρὸς νὰ τυπωθῇ ἡ ἱστορία αὕτη μεχρισότου ἐκλείψωσι πρόσωπά τινα.» — Ζῆσε Μαῦρέ μου νὰ φᾶς Τριφύλλι! — Ἀλλ' εἶναι γνωστὸν ἂν τὰ πρόσωπα αὐτὰ θὰ προπορευθῶσιν ἡμῶν;... /

Ἀφοῦ λοιπὸν δέκα ἔτη παρῆλθον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ θείου Κανέλλου, κατὰ τὸ διάστημα τῶν ὁποίων ὅτε Πετράκης καὶ ὁ κ. Θεόδωρος ὑπῆρξαν πολλάκις ὑπουργοὶ καὶ πάντοτε σχεδὸν Βουλευταί, καὶ ὅλους τοὺς ἐν τοῖς πράγμασιν εἶχον ἀλληλοδιαδόχως φίλους αὐτῶν, καὶ οὐδεμίαν ἔλαβον πρόνοιαν νὰ ἐκδοθῇ ἡ ἱστορία αὕτη, — ἐνῶ ἐὰν ἐγὼ ἤμουν Βουλευτὴς μόνον, ἤθελον ἔχει τυπωμένην αὐτὴν ἀπὸ τὸ πρῶτον ἔτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ θείου, χωρὶς νὰ ἀναμένω οὔτε στιγμὴν νὰ ἐκλείψωσιν ἄλλοι· — ἅμα ἐκλέχθη ὁ ἐξάδελφος ἡμῶν κ. Ἰωάννης Πρόεδρος τῆς Βουλῆς παρεκάλεσα τὸν θεῖον νὰ προτρέψῃ αὐτὸν νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης, προσθέτων, ὅτι θέλει εἶσθαι ἡ μεγαλειτέρα εὐεργεσία ἣν ἠδύνατο νὰ πράξῃ εἰς ὅλην τὴν οἰκογένειαν τῶν Δελιγιανναίων, καὶ ἡ μεγαλειτέρα προῖξ ἣν ἠδύνατο νὰ προσφέρῃ εἰς τὰς θυγατέρας αὐτοῦ. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἔμαθον παρὰ τοῦ θείου, ὅτι προθύμως ὁ ἐξάδελφός μας κ. Ἰωάννης ἀνέλαβε νὰ φροντίσῃ οὐ μόνον περὶ τῆς ἐκτυπώσεως τῆς ἱστορίας τοῦ θείου Κανέλλου, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν κατὰ τὸν ἀγῶνα δαπανῶν τῆς ὅλης οἰκογενείας ἡμῶν, καί, ὅτι ὁ θεῖος ἔγραψε τοῦ κ. Θεοδώρου, διὰ τοῦ κ. Ν. Ξούζουλα νὰ τῷ πέμψῃ τὸ χειρόγραφον τοῦ θείου Κανέλλου καὶ τὰ ἔγγραφα τῆς οἰκογενείας ἡμῶν ἅτινα τῷ εἶχε στείλει, ὡς ἀνωτέρω εἴρηται, ὅπως διὰ τῆς δημοσιεύσεως τῆς ἱστορίας τοῦ θείου ὑποστηριχθῶσιν αἱ ἐκδουλεύσεις τῆς οἰκογενείας. Ἀλλ' ὁ κ. Θεόδωρος ἔπεμψε πρὸς τὸν θεῖον τὰ ἔγγραφα μόνον, καὶ δή, ἄνευ τῶν ἀναγκαιοτέρων, ἵνα μὴ δυνηθῶσι νὰ προβῶσιν οὔτε ἓν βῆμα!... Τὸ δὲ χειρόγραφον τοῦ θείου Κανέλλου ἠρνήθη ῥητῶς νὰ δώσῃ πρὸς τὸν κ. Ν. Ξούζουλαν, λέγων, ὅτι ἀνήκει εἰς ἄλλον! εἰς τὴν Ὀλιγγα δηλαδή, καί, ὅτι ἔχει ἐλλείψεις, ἃς ὁ κ. Θεόδωρος, ὡς Δελιγιάννης καὶ αὐτός, δὲν ἀνέχεται νὰ δημοσιευθῶσιν!... Ὅ,τι δηλονότι, ἐπροφασίζετο καὶ ὁ Πετράκης μεριμνῶν περὶ τῆς μνήμης τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ πατρός του! καθ' οὗ ἀναριθμήτους προσβολὰς ἐκτοξεύουσιν οἱ διαστροφεῖς τῆς ἱστορίας, ἄνευ / τῆς ἐλαχίστης αἰδοῦς ἢ συνειδήσεως!

Φαίνεται, ὅτι ἐπειδὴ ὁ θεῖος Κανέλλος ἀνασκευάζει ἐν ἐκτάσει τὰ ἀναρίθμητα κατὰ τῶν Δελιγιανναίων ψεύδη τῶν διαστροφέων τῆς ἱστορίας τοῦ ἀγῶνος, ὁ κ. Θεόδωρος, χαριζόμενος εἰς τοὺς Μαυροκορδατικούς, οἵτινες μετὰ τῶν Κολοκοτρωναίων ἀνώρυξαν τὸν τάφον τῆς οἰκογενείας ἡμῶν, διὰ τῶν ἀναριθμήτων ψεύδεων, δι' ὧν βρύουσιν αἱ ἱστορίαι αὐτῶν, καὶ ἰδίως τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη, ἣν ὁ Γενναῖος μετεποίησε κατὰ τὸ δκοῦν! Ὅπως ἀνορθώσωσιν ἑαυτούς, ἀρνεῖται παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν, νὰ παραδώσῃ τὸ χειρόγραφον αὐτό, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὴν οἰκογένειαν ἡμῶν, καὶ οὐχὶ εἰς τὴν Ὀλιγγα, εἰς ἣν μόνον ἡ χρηματικὴ ὠφέλεια ἀνήκει, ἐὰν τυχὸν ἐξαχθῇ τοιαύτη, χωρὶς νὰ λάβῃ οὐδεὶς τῶν Δελιγιανναίων τὸ ἐλάχιστον μέρος, οἱαιδήποτε καὶ ἂν ὦσιν αἱ οἰκογενειακαὶ ἀνάγκαι αὐτοῦ, ἅπερ εἶπον καὶ εἰς τὴν Ὀλιγγα, ἐνώπιον τοῦ θείου Κανέλλου, ὅταν χαριεντιζόμενος ἀπεκάλει τὴν ἑαυτοῦ ἱστορίαν «Ἱστορίαν τοῦ

Ἀνδρέαν ἡ Ὀλιγγα ἔλεγεν, ὅτι εἶναι ἰδική της καὶ οὐχὶ ἐμή. Ὁ κ. Θεόδωρος μετὰ τὴν ἀλλόκοτον ἀποποίησιν αὐτοῦ νὰ δώσῃ τὸ χειρόγραφον αὐτὸ μετέβη εἰς τὴν Γορτυνίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ συναντήσας τὸν ἐξάδελφόν μας κ. Ἰωάννην τῷ ὡμίλησα καὶ αὐτοπροσώπως περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης, ὅστις μ' εἶπεν, ὅτι σοὶ δίδω τὸν λόγον μου, ὅταν δώσῃ ὁ κ. Θεόδωρος τὸ χειρόγραφον, νὰ ἀρχίσῃ τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν ἡ ἐκτύπωσις μὲ ἴδιά μου ἔξοδα, ἐὰν ἡ Κυβέρνησις δὲν παραχωρήσῃ αὐτά· μ' εἶπε δὲ ταῦτα ἐνώπιον τῆς ἑαυτοῦ συζύγου καὶ τοῦ θείου. Τὴν ὑπόσχεσιν ταύτην λαβὼν ἀμέσως τὴν ἑπομένην ἡμέραν ἐγνωστοποίησα τὰ διατρέξαντα πρὸς τὸν κ. Κωστάκην καὶ παρεκάλεσα αὐτὸν νὰ ὁμιλήσῃ τοῦ κ. Θεοδώρου ὅταν ἐπανέλθῃ τὰ δέοντα, καί, ὅτι σκοπὸν εἶχον νὰ γράφω πρὸς ὑμᾶς περὶ τούτου. Ἀφοῦ ὁ / ἐξάδελφός μας κ. Ἰωάννης δίδει τοιαύτην ὑπόσχεσιν εἶναι περιττὸν μ' εἶπε νὰ γράψῃς εἰς ἄλλον, φροντίζω ἐγὼ νὰ δοθῇ τὸ χειρόγραφον· ὡς ἐκ περισσοῦ παρήγγειλα διὰ τῆς κ. Ρ. Καγιᾶ τὰ αὐτὰ καὶ πρὸς τὴν Ὀλιγγα. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ κ. Θεοδώρου, ὁ κ. Κωστάκης μ' εἶπεν, ὅτι «ὁ κ. Θεόδωρος καταγίνεται νὰ εὕρῃ κατοικίαν νὰ ἐνοικιάσῃ καὶ δὲν τῷ εἶπε τίποτες, ἀλλ' οὔτε θὰ τῷ εἰπῇ, καθότι ἡ ἱστορία αὕτη δὲν πρέπει νὰ δημοσιευθῇ ὡς ὑπάρχει, διότι ἐμπεριέχει ἐλλείψεις κ.τ.λ. — Οἱασδήποτε ἐλλείψεις καὶ ἂν ἐμπεριέχει, ἀπήντησα, δὲν δύνανται νὰ συγκριθῶσιν αὗται μὲ τὰς τοῦ πεπαιδευμένου Τρικούπη· — Ὁ Τρικούπης μ' εἶπεν ὁ κ. Κωστάκης, ἔγραψεν ἐπίτηδες τοιαῦτας διὰ νὰ βλάψῃ τοὺς ἐναντίους. — Ὅταν λοιπὸν αἱ ἐν γνώσει παρεκτροπαὶ τοῦ ἐν Λονδίνῳ ἀνατραφέντος Σ. Τρικούπη δὲν εἶναι ἀξιοκατάκριται, θὰ ὦσιν αἱ τοῦ θείου Κανέλλου;! Μόνον ὅ,τι ὁ θεῖος κὺρ Νικολάκης εἶπει, ὅτι εἶναι περιττόν, δυνάμεθα ἡμεῖς νὰ παραλείψωμεν, πᾶσα δὲ ἄλλη μεταβολὴ καὶ ἀλλοίωσις εἶναι προφανεστάτη Ἱεροσυλία! Τῷ ἐδιηγήθην τότε, ὅτι πρότινων ἐτῶν ἦτο λόγος ἐν τῷ εὐρωπαϊκῷ τύπῳ, ἂν ἡ Β. οἰκογένεια τῆς Πρωσσίας ἠδύνατο νὰ ἀναδημοσιεύσῃ τὰ συγγράμματα τοῦ μεγάλου Φρεδερίκου κατὰ τὸ σημερινὸν λεκτικὸν καὶ τὴν ὀρθογραφίαν, διότι ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος καίτοι Γερμανὸς συνέταξεν αὐτὰ εἰς τὴν τότε γαλλικὴν γλῶσσαν. Ὅλοι ἀπεφάνθησαν, ὅτι «τὰ Συγγράμματα τοῦ Μ. Φρεδερίκου δέον νὰ μένωσιν ὡς ἐκεῖνος ἔγραψεν αὐτά.»

Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀπώλεια καὶ μιᾶς μόνον ἡμέρας εἶναι λίαν ἐπιζήμιος εἴς τε τὴν οἰκογένειαν ἡμῶν γενικῶς καὶ ἰδίως εἰς ἕκαστον μέλος αὐτῆς πάσης ἡλικίας καὶ παντὸς φύλλου, καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν ἀπαξάπασαν, ἣν οἱ ψευδοϊστοριογράφοι ἐξηπάτησαν, παρακαλῶ νὰ γράψητε τοῦ κ. Θεοδώρου τὰ δέοντα ἵνα παραδώσῃ εἰς τὸν θεῖον ἢ εἰς ἐμὲ ἄνευ / ἀναβολῆς τὸ χειρόγραφον τοῦ θείου Κανέλλου. Ἐγὼ δὲν ἔχω, κύριε Νικόλαε, ἰδιαίτερόν τι συμφέρον, ὑμεῖς οἱ νεώτεροι καὶ οἱ ἔχοντες οἰκογενείας ἔχετε διαρκέστερον καὶ μεγαλείτερον, καὶ φροντίσατε τὰ δέοντα. Ἀρκετὰ ἠδικήθη ἡ οἰκογένεια ἡμῶν δέκα ἔτη.

Ἀφοῦ ὁ κ. Θεόδωρος οὐ μόνον δὲν ἐφρόντισε κατὰ τὸ μακροχρόνιον διάστημα αὐτὸ νὰ τυπωθῇ ἡ ἱστορία αὕτη, καίτοι ἀενάως διετέλει ἐν τοῖς πράγμασιν, ἀλλὰ καὶ προτίθεται νὰ ἀναβάλῃ, χάριν τῶν Μαυροκορδατικῶν, ἐπ' ἄπειρον τὴν ἔκδοσιν τῆς ἱστορίας ταύτης, ἀναμένων νὰ ἐκλείψωσι πρόσωπά τινα... καὶ οἱ τρισέγγονοι ἴσως τῶν Μαυροκορδατιστῶν! δὲν δικαιοῦται κατ' οὐδένα τρόπον νὰ ἀρνῆται τὴν παράδοσιν τοῦ χειρογράφου τοῦ θείου Κανέλλου, καὶ δή, ἀφοῦ μόνον ἕνεκα τῆς ἄνω εἰρημένης αἰτίας τῷ ἔπεμψεν αὐτό, ἤδη ὅταν προθύμως ἄλλος Δελιγιάννης, ὁ ἐξάδελφος ἡμῶν κ. Ἰωάννης, ὑπόσχεται νὰ ἀναλάβῃ ἀμέσως τὴν ἐκτύπωσιν τῆς ἱστορίας τοῦ θείου Κανέλλου.

Ἄπορον εἶναι νὰ προτιμᾷ ὁ κ. Θεόδωρος νὰ ἐκθέτῃ αὐτὸς ἑαυτὸν εἰς τηλικοῦ-

τον βαθμόν! καὶ νὰ ἀνέχηται νὰ βλέπῃ τὴν οἰκογένειαν τῶν Δελιγιανναίων τεθαμμένην ζῶσαν! Ἵνα εὐχαριστήσῃ τοὺς ἀπογόνους καὶ ὀπαδοὺς τῶν Νεκροθαπτῶν αὐτῆς!...

Ἀνυπομόνως ἀναμένων τὸ ἀποτέλεσμα τῶν προσπαθειῶν σας, διαμένω.

ὁ ἐξαδελφός σας
Ἀνδρέας Α. Δελιγιάννης

Πρὸς τὸν Κύριον Νικόλαον Π. Δελιγιάννην, Πρόεδρον τῶν ἐφετῶν εἰς Πάτρας.

[*Ἐπιστολὴ Β'*]

Ἀθῆναι τὴν 22 Σεπτεμβρίου 1873.

Κύριε Θεόδωρε.

Ἡ ἀπροσδόκητος καὶ πάντῃ ἀλλόκοτος ἄρνησις ὑμῶν νὰ παραδώσητε τὸ ἱστορικὸν χειρόγραφον τοῦ θείου Κανέλλου μοὶ ἐπιβάλλει τὸ καθῆκον νὰ σᾶς πέμψω τὴν παροῦσαν.

Ἀφοῦ μετὰ τὴν ἐκ Γορτυνίας ἐπάνοδόν σας ἐπείσθην, ὅτι ἰσχυρογνωμόνως ἐπιμένετε ν' ἀρνῆσθε τὴν παράδοσιν τοῦ χειρογράφου τούτου, ἔγραψα τὴν 27 Ἰουνίου πρὸς τὸν κ. Νικόλαον εἰς Πάτρας τὰ δέοντα, ἀκολούθως δὲ καὶ πρὸς ἄλλους συγγενεῖς, ἵνα φροντίσωσι δι' οὗτινος τρόπου ἐνέκρινον νὰ προτρέψωσιν ὑμᾶς νὰ παραιτηθῆτε τῆς ἀκατονομάστου αὐθαιρεσίας ταύτης. Καίτοι τρεῖς ἔκτοτε παρῆλθον μῆνες, ἐπιμένετε εἰς τὸν Ἀληπασιατικὸν τοῦτον σφετερισμόν!

Ἐπειδὴ ὁ θεῖος Κανέλλος σᾶς ἔπεμψε τὸ χειρόγραφον αὐτό, κατὰ μίμησιν τοῦ θείου κὺρ Νικολάκη, ὅστις εἶχε στείλει πρὸς Ὑμᾶς τὰ ἔγγραφα τῆς οἰκογενείας ἡμῶν, νομίζετε, ὅτι δικαιοῦσθε, τούτου ἕνεκα, καὶ δύνασθε νὰ ἀρνῆσθε τὴν παράδοσιν τοῦ χειρογράφου;

Ἀφοῦ ἔνδεκα (11) ἔτη ἔχετε αὐτὸ δεσμευμένον, οὕτως εἰπεῖν, ἐν τῷ ὑμετέρῳ κιβωτίῳ, καὶ καθολοκληρίαν ἡμεριμνήσατε καθ' ὅλον τὸ μακροχρόνιον διάστημα αὐτὸ νὰ τυπωθῇ, — καὶ εὐεργετήσετε οὐ μόνον ὅλα τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας ἡμῶν, παντὸς γένους καὶ πάσης ἡλικίας, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπόληψιν τῶν πατέρων μας νὰ ἐξαγάγητε ἐκ τοῦ τάφου, ἐν ᾧ διατηροῦσιν αὐτὴν οἵτε πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ἐχθροί των, εἰ καὶ εἰς τὰς ὑψηλοτέρας προήχθητε ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ τῆς πολιτείας θέσεις! — καθῆκον εἴχατε νὰ παραδώσητε προθύμως τὸ χειρόγραφον αὐτὸ αὐθωρεί, ἅμα ἠκούσατε, ὅτι ἕτερος Δελιγιάννης, ὁ ἐξάδελφος ἡμῶν κ. Ἰωάννης, ὑπόσχεται νὰ τυπώσῃ αὐτὸ καὶ δι' ἰδίων του ἐξόδων, ἐὰν ἡ Κυβέρνησις δὲν παραχωρήσῃ αὐτά.

Δύνασθε, κ. Θεόδωρε, νὰ θυσιάσητε τὰ ὑμέτερα συμφέροντα ἀκολύτως ἵνα προαχθῆτε καὶ Πρωθυπουργός· ἀλλ' οὐδαμῶς δικαιοῦσθε νὰ θυσιάσητε τὰ συμφέροντα τῶν οἰκογενειῶν ὅλων τῶν Δελιγιανναίων! καὶ δή, τὰ τιμαλφέστερα!

Ἀφοῦ ἐπαγγέλλεσθε τὸν ἠθοποιόν, καί, ὅτι γνωρίζετε λίαν ἀκριβῶς τούς τε νόμους καὶ τοὺς κανονισμούς, ὡς ἀπειράκις ἀπὸ τοῦ βήματος καὶ καθεκάστην διὰ τοῦ

τύπου διασαλπίζετε, πῶς κατορθώνετε νὰ ἀρνῆσθε τὸ ἱστορικόν κειμήλιον τῆς οἰκογενείας ἡμῶν, τὸ ὁποῖον ὁ θεῖος Κανέλλος ἐνεμπιστεύθη εἰς Ὑμᾶς;!

Ὅταν ὁ ἡμέτερος ἐξάδελφος Χαράλαμπος ἀφῆρεσε τὰ ἔγγραφα καὶ τὰ ἀργυρὰ σκεύη τῆς θείας Θεοδωράκενας διερρηγνύομεν ἅπαντες τὰ ἱμάτια ἡμῶν. Ἀλλ' οὗτος διὰ τῆς πράξεώς του ἐκείνης ἠδίκησε μόνον τὴν οἰκογένειαν τοῦ θείου Θεοδώρου, ἐνῶ Ὑμεῖς, ἀρνούμενοι ν' ἀποδώσητε τὸ εἰρημένον χειρόγραφον καὶ τὰ λοιπὰ ἔγγραφα τῆς οἰκογενείας ἡμῶν, ἅτινα οἱ θεῖοι, ἐπὶ καλῇ πίστῃ, σᾶς ἐνεμπιστεύθησαν, ἐκλαμβάνοντες Ὑμᾶς, καίτοι ἐν νεαρᾷ διατελοῦντες τότε ἡλικίᾳ, ὡς τὸν ἑαυτῶν ἀδελφόν, τὸν πατέρα ὑμῶν — ἀδικεῖτε ὅλας τὰς οἰκογενείας τῶν Δελιγιανναίων, οὐδ' αὐτῆς τοῦ πατρός σας ἐξῃρημένης· σὺν τούτοις δὲ καὶ ἅπασαν τὴν κοινωνίαν, ἀφίνοντες / αὐτήν νὰ διατελῇ καὶ νῦν ἐν ἀγνοίᾳ πολλῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ἅτινα οἱ τοῦ ἱεροῦ ἡμῶν ἀγῶνος κερδοσκόποι ἐν γνώσει παρεμόρφωσαν. Καὶ μηδενίζετε τοὺς κόπους τῶν ἁπανταχοῦ λογίων, ποιητῶν τε καὶ πεζῶν, οἵτινες συνέταξαν τὰ ἑαυτῶν πονήματα βασιζόμενοι εἰς ὅσα ἐν ταῖς μέχρι τοῦ νῦν ἱστορίαις ἀνέγνωσαν· τὰς δὲ Σκιὰς τῶν θείων ἡμῶν καταδικάζετε μετ' ἀνεκλαλήτου ἀναλγησίας, νὰ διατελῶσι καὶ εἰς τὸ μέλλον ὑπὸ τὸ βάρος ἀναριθμήτων σηκοφαντιῶν καὶ προσβολῶν!... Ὅπως δὲ δικαιώσητε τὴν Ἱεροσυλίαν ταύτην καταφεύγετε εἰς σοφίσματα πάντῃ ἀνάξια τῆς εὐφυΐας ὑμῶν. Ἐκλαμβάνοντες ὅλους ἡμᾶς τοὺς λοιποὺς συγγενεῖς σας ὡς μειράκια καὶ βλάκας παρουσιάζετε τὴν ἐν τῇ κατοικίᾳ σας οἰκοῦσαν ἀνεψιάν μας Ὀλιγγα ὡς πρόσκομμα!... ἀντιπράττουσαν δηλαδὴ κατὰ τῶν διακαῶν ἐπιθυμιῶν καὶ εὐχῶν τοῦ πάππου αὐτῆς! καὶ συντελοῦσαν ἵνα ἡ Σκιὰ τοῦ εὐεργέτου τούτου ὅλων ἡμῶν ἐξακολουθῇ καὶ εἰς τὸ μέλλον νὰ διατελῇ ὑπὸ τὸ βάρος καταχθονίων προσβολῶν!... Ἐνῷ δὲ προήχθητε εἰς τὰς ὑψηλοτέρας βαθμίδας, καταβιβάζετε ὑμᾶς αὐτοὺς εἰς χειροτέραν τοῦ ἐξαδέλφου μας ἐκείνου ὑπόληψιν! Καὶ δή, χωρὶς οὐδόλως νὰ ταράττησθε, ὅτι ἡ διαγωγὴ ὑμῶν αὕτη ἐνδέχεται νὰ περιέλθῃ εἰς γνῶσιν τοῦ κοινοῦ... Καθ' ὅλον τὸν βίον σας θὰ κτίζητε ἀφ' ἑνός, καὶ θὰ κρημνίζητε ἀφ' ἑτέρου διηνεκῶς;!

Ἐπὶ Ὄθωνος συνεμμάχησαν οἱ υἱοὶ τοῦ θείου μας Ἀναγνώστη μετὰ τῶν στρατιωτικῶν ἐχθρῶν τῆς οἰκογενείας ἡμῶν, ἰδίως δὲ τοῦ πατρὸς αὐτῶν, ὅν, ὅταν ποτὲ προέκειτο νὰ γείνῃ Πρωθυπουργός, τὸ ὄργανον τοῦ Γενναίου, ὁ Αἰών, ἀπεκάλει κρονόληρον· καίτοι μέχρι τελευταίας αὐτοῦ ἀναπνοῆς ὁ θεῖος Ἀναγνώστης ὑπερεῖχε κατά τε τὸν νοῦν καὶ τὴν διάνοιαν ἀπὸ πολλοὺς τῶν τότε καὶ νῦν Πρωθυπουργῶν. Ὅταν τις δὲν σέβεται τὸν γεννήσαντα αὐτόν, θὰ φεισθῇ τῶν λοιπῶν συγγε/νῶν!

Ἐπὶ δὲ τῆς βασιλείας τοῦ Γεωργίου συνεμμαχήσατε Ὑμεῖς κ. Θεόδωρε, μετὰ τῶν ἀπογόνων καὶ ὀπαδῶν τῶν πολιτικῶν νεκροθαπτῶν τῆς οἰκογενείας ἡμῶν, ἣν ἔκτοτε ποδοκτυπᾶτε μετ' αὐτῶν. Καὶ ἵνα ἀποκτήσητε νέα δικαιώματα ἐν τῇ εὐγνωμοσύνῃ τῶν πρώτων, ἀρνῆσθε τὸ χειρόγραφον τοῦ θείου Κανέλλου, ὅπως μὴ ἀνακαλυφθῶσιν αἱ δολοφονίαι τῶν τελευταίων... ἐνῶ, καταδικάσαντες αὐτὸ νὰ μένῃ ἔνδεκα (11) ἔτη ἐν τῷ κιβωτίῳ ὑμῶν, οὐκ ὀλίγας προσεφέρατε εἰς τοὺς νεκροθάπτας τῆς οἰκογενείας ἡμῶν ἐκδουλεύσεις, οἱ ὀπαδοὶ καὶ ἀπόγονοι τῶν ὁποίων ὤφειλον νὰ εὐχαριστηθῶσιν εἰς μόνον αὐτάς, καὶ νὰ μὴ κηρύττωσιν ὑμᾶς δολίως, ἀρχηγὸν τῆς οἰκογενείας ἡμῶν, ὅπως σᾶς ἐνθαρρύνωσι νὰ ἐμμένητε εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ χειρογράφου. Ἂν ἦσαν εἰλικρινεῖς, διατί κηρύττουσι τοῦτο νῦν καὶ οὐχὶ πρότερον; Ὁ ἔχων ἀπαίτησιν νὰ ἦναι ἀρχηγός, θυσιάζει αὐθορμήτως ἀείποτε τὰ ἑαυτοῦ συμφέροντα χάριν τῶν οἰκογενειακῶν, καὶ οὐδέποτε ἐκμεταλλεύεται τὰ τῆς οἰκογενείας, καὶ δή, τὰ τιμαλφέστερα! χάριν τῶν ἑαυτοῦ.

Νῦν δ' ἐλπίζων, ὅτι δὲν θὰ ἀνεχθῆτε νὰ θεατρισθῶμεν, καὶ ὅτι θὰ παραδώσητε ἄνευ περαιτέρω ἀναβολῆς τὸ χειρόγραφον τοῦ θείου Κανέλλου, διαμένω.

Ὁ ἐξάδελφος ὑμῶν
Ἀνδρέας Α. Δελιγιάννης

Πρὸς τὸν Κύριον Θεόδωρον Π. Δηλιγιάννην. Βουλευτὴν Γόρτυνος.

[*Ἐπιστολὴ Γ'*]

Ἀθῆναι τὴν 4 Ὀκτωβρίου 1873.

Φιλτάτη Ὄλιγγα.

Ἵνα ἦσαι ἐν γνώσει τῶν διατρεχόντων περὶ τοῦ ἱστορικοῦ χειρογράφου τοῦ πάππου σου, σοὶ πέμπω ἐσωκλείστως ἀντίγραφον τῆς ἀπὸ 27 Ἰουνίου ἐπιστολῆς μου πρὸς τὸν κ. Νικόλαον, καὶ τῆς ἀπὸ 22 Σεπτεμβρίου πρὸς τὸν κ. Θεόδωρον. Τὸ ἀντίγραφον τῆς τελευταίας ἐπιθυμῶ ν' ἀναγνώσῃ καὶ ὁ κ. Νικόλαος.

Ἐπαναλαμβάνω, περαίνων, ὅ,τι καὶ διὰ τῆς πρὸς τὸν κ. Νικόλαον ἐπιστολῆς μου ἔγραψα, «ὅτι καὶ μιᾶς μόνον ἡμέρας ἀπώλεια ζημιοῖ τὰ μέγιστα τὴν οἰκογένειαν ἡμῶν γενικῶς καὶ ἰδίως ἕκαστον μέλος αὐτῆς, πάσης ἡλικίας καὶ παντὸς φίλου, σὺν τούτοις δὲ καὶ τὴν κοινωνίαν ἁπαξάπασαν, ἣν οἱ ψευδοϊστοριογράφοι ἐξηπάτησαν. Εἰμὶ δέ.

ὁ θεῖός σου
Ἀνδρέας Α. Δελιγιάννης

[στο verso:] *Πρὸς τὴν Κυρίαν Ὄλιγγαν Δ. Χρυσοσπάθη.*
Ι. Χ.

Κατάστασις ἐκδουλεύσεων τοῦ Στρατηγοῦ Κανέλου Δελιγιάννη.

Ὄνομα καὶ ἐπώνυμον	:	*Κανέλος Δελιγιάννης*
Πατρὶς	:	*Καρύταινα Πελοποννήσου*
Ἡλικία	:	*52*
Ἔναρξις ὑπηρεσίας	:	*1821*
Βαθμὸς	:	*Στρατηγὸς*
Αἰτία χορηγήσεως βαθμοῦ	:	*Διὰ τὰς πρὸς τὴν πατρίδα ἐκδουλεύσεις του. Ἴδε διπλώματα ὑπ' ἀριθ. 482, 239, 2809 τῆς Κυβερνήσεως καὶ ὑπ' ἀριθ. 190 τῆς Πελοποννησιακῆς Γερουσίας ἅπαντα ὑπὸ στοιχεῖον Α.*
Ἀπαίτησις Μισθῶν. φοίνικες	:	*Παρατηρήσεις*
Περὶ Νομιμότητος αὐτῶν	:	*Ἀπὸ καμμίαν τῶν κατὰ καιροὺς Κυβερνήσεων δὲν ἔλαβον ἀτομικὸν μισθόν, καθὼς καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰω. Καποδίστρια, ἀλλ' οὔτε ἐκατατάχθην ἐπὶ τοῦ τελευταίου μήτε εἰς τοὺς ἀπομάχους, μήτε εἰς τοὺς ἀποστράτους, οὔτε εἰς τὸ ταξιαρχικόν.*

Καθυστερήσαντες Μισθοὶ καὶ λοιπαὶ ἀπαιτήσεις. φοίνικες	:	*321.893 : 23*
Περὶ Νομιμότητος αὐτῶν	:	*Ἡ συνοδεύουσα τὴν παρούσαν ἔκθεσις λογαριασμοῦ διαφόρων ἐξόδων καὶ στρατιωτικῶν μισθῶν ἐπλήρωσα εἰς διαφόρους ἐποχὰς μὲ τὰ δικαιολογοῦντα ἐνδεικτικὰ ὡς πρὸς κονδήλιον, τὰ ὁποῖα ἐλήφθησαν τότε ... ὑπὸ στοιχεῖον Β΄.*
Ἀποδείξεις διάφοροι	:	*6.* Θ. Κολοκοτρώνη 5 Δεκεμβρίου 1825* *7. τοῦ ἀνωτέρου ἔγγραφον 4 Μαρτίου 1826* *8. τοῦ αὐτοῦ 11 Μαρτίου 1826* *9. τοῦ αὐτοῦ 17 Νοεμβρίου 1826*
Διαταγαὶ Κυβερνήσεον	:	*1. τοῦ 1822 αρ. 2166 ἐκτελεστικοῦ Σώματος ἔγγραφον.* *2. ἀριθ. 2395 ὑπουργείου τοῦ πολέμου 1824* *3. ἀρ. 4511 ἐκτελεστικοῦ Σώματος 1824* *4. ἀρ. 7341 ὑπουργείου τοῦ πολέμου 1825* *5. ἀρ. 17784, 18127, 18249, 18404 ἐκτελεστικοῦ Σώματος διαταγαὶ τοῦ 1826.*

Ἐκδουλεύσεις εἰς τὸ διάστημα τοῦ Ἱεροῦ ἀγῶνος

Πρῶτος ὁ κινήσας τὰ ὅπλα κατὰ τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας εἰμὶ ὁ ὑποφαινόμενος μετὰ τῆς οἰκογενείας μου μετὰ καὶ ἄλλων τινῶν προυχόντων πελοποννησίων πρός δε καὶ πρωταίτιος καὶ συνεργὸς τῆς ἐπαναστάσεως οὗ μόνον τῆς ἐπαρχίας μου Καρυταίνης, ἀλλὰ σχεδὸν τοῦ περισσοτέρου μέρους τῆς Πελοποννήσου ἀφήσας ἐγκαταλελημένον καὶ ὑπὸ φυλακὴν τῶν ἐν Τριπολιτσᾶ κρατούντων ὀθωμανῶν τὸν ἀξιώτερον ἀδελφόν μου μετὰ τῶν λοιπῶν προκρίτων καὶ ἀρχιερέων τοῦ ἔθνους, καὶ μετὰ ἑπτάμηνη πολυόδεινον φυλάκισιν ἐθυσιάσθη ὑπὲρ αὐτῆς τῆς πατρίδος. Ἔτρεξα στρατιωτικῶς ἐγώ τε καὶ οἱ δυώ μου ἀδελφοὶ εἰς τὸ ἑπταετὲς στάδιον τοῦ πολέμου, πότε μὲ χιλίους, πότε μὲ περισσοτέρους καὶ πότε μὲ ὀλιγωτέρους, ἐξόδευον πάντοτε ἐξ ἰδίων μου χωρὶς ποτὲ νὰ καταχρασθῶ τὴν ἱερότητα τοῦ δημοσίου, ἐπολεμήσαμεν τοὺς εἰς Καρύταιναν πολιορκηθέντας Φαναρίτας καὶ Καρυταινοὺς Τούρκους, καὶ μετὰ τὴν ἐκεῖθεν ἀναχώρησιν αὐτῶν, ἐπολιορκήσαμεν τὴν Τριπολιτσὰν μετὰ τῶν λοιπῶν ὁπλαρχηγῶν, παρευρέθην δὲ εἰς ὅλας τὰς σημαντικὰς μάχας καὶ διεκινδύνευσα ἀπειράκις. Ἐπολέμησεν παρομοίως καὶ ὁ ἄλλος ἀδελφός μου εἰς τοῦ Λάλα διαμένων ἀκλόνητος δι' ἰδίοις ἐξόδοις μέχρι τοῦ Ἰουλίου· καὶ ὁ ἄλλος μου πάλιν ἀδελφὸς εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ἀφ' οὗ δὲ κατεστράφη τὸ Λάλα, ὁ ἀδελφός μου τότε μὲ τὸ στρατιωτικόν του ἦλθε εἰς Τριπολιτσάν, καὶ διεμείναμεν ἐκεῖ πολεμοῦντες μέχρι τῆς ἁλώσεως αὐτῆς καὶ οἱ τρεῖς. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Βου ἔτους τῆς ἐπαναστάσεώς μας ἐσυστήθη ἡ ἐν Ἐπιδαύρω ἐθνικὴ Διοίκησις καὶ συγχρόνως ἡ πελοποννησιακὴ Γερουσία, μὲ διέταξε ἀμέσως μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ μου κ' ὑπῆγα εἰς τὴν πολιορκίαν τῶν Π. Πατρῶν με-

---

* Η στήλη έχει επικεφαλίδα: *αὔξων ἀριθμὸς ἀποδείξεων κτλ.*

τὰ καὶ ἄλλων ὁπλαρχηγῶν, ὅπου καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου ἔφθασα μὲ ἐπέκεινα τῶν 800 στρατιωτῶν καὶ πολεμήσαντες μὲ τοὺς ἐξ ἀνατολῆς ἐλθόντας 15 χιλιάδας τούρκους, καὶ τοὺς ἐντοπίους, περίπου τῶν 3 μηνῶν, ἐπεριορίσαμεν αὐτοὺς ἐντὸς τοῦ φρουρίου, ἡ Κυβέρνησις ἐνταυτῷ καὶ ἡ πελοποννησιακὴ Γερουσία, διὰ τὰς παρελθούσας θυσίας καὶ ἐκδουλεύσεις μου καὶ διὰ τὸ πρὸς τὴν Διοίκησιν καὶ τοὺς Νόμους Σέβας καὶ εὐπείθειάν μου μ' ἐτίμησεν μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ στρατηγοῦ. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ Μαΐου μὲ διέταξε κ' ἀπῆλθον μετὰ τοῦ προέδρου τοῦ ἐκτελεστικοῦ εἰς τὴν Αἰτωλίαν κ' ἐκεῖθεν εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν, ὅπου πολεμήσας πλησίον τῆς Ἄρτας πολλάκις, ἐχάσαμεν τὴν ὑστέραν ἐκείνην τοῦ Πέτα, ἀφήσαντες θύματα τὸ τακτικὸν καὶ πολλοὺς τῶν συστρατιωτῶν μου. Συγχρόνως δὲ κατὰ τὰ τέλη Ἰουλίου ἔλαβα τὴν ἀπευκταίαν εἴδησιν ὅτι εἰσεχώρησε ὁ Δράμαλης εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἕως τὸ Ἄργος μὲ 32 χιλιάδες τούρκους, ἀφήσας εὐθὺς τὴν Ἀκαρνανίαν, ὅπου ὀλιγώτερος καὶ ὁ κίνδυνος, ἔτρεξα δρομαίως εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ περιπατήσας μίαν δεκαήμερον ὁδοιπορίαν ἔφθασα εἰς τὸ Ἄργος κατὰ τὰ μέσα Αὐγούστου (μ' ὅλον ὅποῦ οἱ αὐταδελφοί μου εἶχον ἐκστρατεύσει εἰς Κόρινθον καὶ Ἄργος κατὰ τοῦ Δράμαλη μ' ἐπέκεινα τῶν 500) ἐγὼ δὲ εὑρὼν αὐτὸν περιορισμένον εἰς Κόρινθον, ἐπολιόρκησα οἴκοθεν τὸ φρούριον Ναυπλίας ἰδίοις ἐξόδοις, καὶ πολεμῶν ἀκαταπαύστως μὲ τοὺς ἐν τῷ φρουρίῳ ἐχθρούς, στενοχωρήσας αὐτοὺς τρεῖς σχεδὸν μῆνας ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῶν τροφῶν καὶ τῆς φθορᾶς τοῦ πολέμου, ἐμβήκαμεν εἰς συνθηκολογίας νὰ παραδωθοῦν πρὸς ἐμέ, ἀλλ' εἰς τὸ διάστημα τοῦτο μ' ἔφθασεν ἡ λυπηρὰ ἀγγελία ὅτι τὸ Μεσολόγγιον πολιορκεῖται στενῶς ἀπὸ τὸν Ἰμὲρ πασᾶν Βριώνη καὶ Κιουταχῆ καὶ κινδυνεύει νὰ παραδωθῇ διὰ συνθήκης, ἀφήσας τὸ Ναύπλιον περὶ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου ἔτρεξα μὲ τὸ στρατιωτικόν μου εὐθὺς πρὸς τὸ Μεσολόγγιον (ὅπου μεγαλήτερος ὁ κίνδυνος) ἀφήσας πολιορκητὴν τὸν Στάϊκον Σταϊκόπουλον τὸ ὁποῖον καὶ παρεδώθη δι' ἐφόδου πρὸς αὐτὸν μετὰ παρέλευσιν ἑνὸς μηνὸς μετὰ τὴν ἀναχώρησίν μου. Ἐγὼ δὲ πρὸς τὰ μέσα τοῦ Νοεμβρίου ἔφθασα δρομαίως εἰς τὸ Μεσολόγγιον μὲ 500 σχεδὸν στρατιώτας, ὅπου πολιορκηθεὶς ἐκουσίως καὶ πολεμῶν ἡμερονυκτίως δύω περίπου μῆνας περιμένων ἀπὸ στιγμὴν εἰς στιγμὴν τὸν θάνατον ἔκαμα ἐκείνην τὴν τρομερὴν μάχην καὶ Νίκην τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων, δι' ἧς ἐσώθη τότε τὸ Μεσολόγγιον καὶ μ' αὐτὸ ἡ Ἑλλάς, καὶ διαλυθὲν αἰσχυντιρῶς τὸ ὀθωμανικὸν στρατόπεδον ἐκ τοῦ ὁποίου ἐφονεύθησαν ὑπὲρ τὰς 2.000 καὶ ἐπνίγησαν εἰς τὸν Ἀχελῶον, τότε ἐπέστρεψα κατὰ τὰ τέλη Ἰανουαρίου 1823 εἰς τὴν πατρίδα μου. Μάρτυρες τούτων τῶν πράξεών μου αἱ ἀθάναται σκιαὶ τῶν ἐκεῖ ἐνδόξως πεσόντων συστρατιωτῶν μου, καὶ οἱ ἀμερόληπτοι Ἕλληνες καὶ ἐκεῖ ξένοι. Κατὰ τὸν Μάρτιον συνεκροτήθη ἡ ἐν Ἄστρει Βᵅ ἐθνικὴ Συνέλευσις καὶ διαταχθεὶς νὰ χρησιμεύσω φρουρά της, ὑπήκουσα προθύμως καὶ ἐκπλήρωσα τὰ πρὸς αὐτὴν ἱερὰ χρέη μου ἐξοδεύσας ἐξ ἰδίων μου, ἔτρεξα ὅλον ἐκεῖνο τὸ ἔτος μὲ τὴν Κυβέρνησιν, φρουρὰ εἰς τὸν Ἰσθμὸν τῆς Πελοποννήσου, εἰς τὰς ἐπαρχίας μὲ τὸν ἀντιπρόεδρον ἐκτελεστικὴ δύναμις διὰ τὴν σύναξιν τοῦ ἐράνου, στρατολογίας, καὶ ἄλλας κατεπειγούσας ἀνάγκας τῆς πατρίδος, ἕως ὅτου παρῆλθε καὶ αὐτὸ τὸ ἔτος. Κατὰ τὸ 1824 ἐδιορίσθην μετὰ τοῦ αὐταδέλφου μου εἰς τὴν πολιορκίαν Π. Πατρῶν καὶ ὑπακούσαντες προθύμως ἀπήλθομεν πάραυτα, ὅπου ἐκπληρώσαμεν τὰ στρατιωτικὰ ἡμῶν χρέη, κατὰ τὸ 1825 εἰσεχώρησεν ὁ Ἰμπραὴμ πασᾶς εἰς τὰ φρούρια τῆς Μεσσηνίας, διετάχθημεν κ' ἡμεῖς κατὰ τὸν Μάϊον νὰ συνεκστρατεύσωμεν μεθ' ὅλων τῶν ὁπλαρχηγῶν, ἐτοποθετήθημεν εἰς τὰ ἐν Λεονταρίῳ δερβένια (τοῦ ἐχθροῦ ὄντος εἰς Μεσσηνίαν) καὶ ὀχυρωθέντες ἐπεριμείναμεν τὸν ἐχθρὸν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης. Ὁ Κολοκοτρώνης (διορισθεὶς τότε

Γεν. ἀρχηγὸς παρὰ τῆς Κυβερνήσεως) ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν καὶ ὑπῆγε πρὸς τὰ Σιαπάζικα ἀφήσας ἐμὲ ἀντιπρόσωπόν του. Ὁ ἐχθρὸς κατασκοπεύσας τὸ στρατόπεδόν μας καὶ βλέπων τὸν ἐνθουσιασμὸν καὶ τὰς ἰσχυρὰς θέσεις ἀπῆλθεν τὴν ἰδίαν ἡμέραν δι' ἄλλης ὁδοῦ καὶ ἀνέβη διὰ τῆς Σιορόκας εἰς τὴν Πολιανὴν ὅπου βλέπων αὐτὸν αἴφνις ὁ Κολοκοτρώνης μᾶς ἐμύνησε περὶ τὸ μεσονύκτιον διὰ νὰ φθάσωμεν ἐκεῖ ἀναχωρήσαντες ἅπαντες δρομαίως ἐφθάσαμεν πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου εἰς Ἄκωβαν ὅπου εὑρόντες παρατεταγμένον τὸν ἐχθρὸν ἄρχησεν ἡ μάχη, ἀλλ' ὄντων δεκαπλασίων τῶν δυνάμεων τοῦ ἐχθροῦ, ὀχυρώθημεν μετὰ τοῦ Ἰω. Κολοκοτρώνη, τοῦ ἀοιδίμου Δημητρίου Παππατζιόνη καὶ ἄλλων ὁπλαρχηγῶν εἰς τὸν λόφον τῆς Τραμπάλας πολεμοῦντες, ὁ δὲ Κολοκοτρώνης μὲ τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ στρατιωτικοῦ ἀναχωρήσας ἐκεῖθεν, ἄφησεν ἡμᾶς μαχωμένους ἐπικινδύνως δύω ἡμερονύκτια καὶ ἀφ' οὗ ὁ ἐχθρὸς μᾶς ἔῤῥιψε χιλιάδας βόμβας καὶ κανόνια, τέλος ὑστερημένοι ὅλων τῶν ἀναγκαίων τοῦ πολέμου ἀνεχωρήσαμεν διὰ νυκτὸς καὶ διώκοντάς μας ὁ ἐχθρὸς μᾶς διέλυσε καὶ πυροπολήσας τὸ πεδίον τῆς Καρυταίνης εἰσῆλθεν ἀμαχητὶ εἰς Τριπολιτσάν.

Ἐσύναξα διὰ πολλῶν ἀγώνων καὶ ἐξόδων μεθ' ἡμέρας τὸ λειποτακτήσαν στρατιωτικόν μου καὶ ἐτοποθετήθην πέριξ τῆς Τριπολιτσᾶς μὲ τοὺς λοιποὺς ὁπλαρχηγούς, καὶ μετ' ὀλίγον ἐπλησιάσαμεν εἰς τὰ Τρίκορφα, ὅπου βλέπων μας ὁ ἐχθρός, ἐπιστρέψας ἐκ τῆς Ἀργολίδος ἐξῆλθε πανστρατιᾷ μὲ ἐπέκεινα τῶν 15 χιλιάδων κατὰ τὴν 23 Ἰουνίου καὶ συμπλοκῆς πεισματικῆς γενομένης ἑκατέρωθεν μετὰ δέκα ὡρῶν πεισματικὴν μάχην ἀποδειλιάσαν ἅπαν τὸ στρατιωτικὸν ἐτζάκησεν ἐκ τοῦ ταμπουρίου καὶ διαλυθέντες ἐφύγαμεν εἰς τὰ ὄρη. Ἐφονεύθησαν εἰς αὐτὴν τὴν μάχην, ὁ γυναικάδελφός μου Δημήτριος Παππατζιόνης, μερικοὶ ἄλλοι στενοὶ συγγενεῖς μου καὶ ὑπὲρ τοὺς 50 τῶν στρατιωτῶν μου. Μετὰ παρέλευσιν ὀλίγων ἡμερῶν πάλι διὰ πολλῶν κόπων ἐσύναξα τὸ στρατιωτικόν μου καὶ ἐτοποθετήθημεν μετὰ τῶν λοιπῶν ὁπλαρχηγῶν εἰς τὴν Ἀλωνίστραν, ἀλλ' ἀμέσως ὁρμήσας ὁ ἐχθρὸς μὲ μεγάλας δυνάμεις ἀντέστημεν γενναίως καὶ πολεμοῦντες ὀπισθοδρομήσαμεν εἰς Μαγούλιανα, ὁ ἐχθρὸς δὲ τρέχων κατόπιν μας δὲν ἠδυνήθημεν ν' ἀνθέξωμεν οὖσαι πολλὰ ἀνώτεραι αἱ δυνάμεις του καὶ οὕτω διελύθημεν. Εἰσεχώρησε τότε εἰς τὰ σπλάχνα τῆς Καρυταίνης καταδιώκων ἡμᾶς ἐλεηλάτησεν καὶ αἰχμαλώτησεν ὅλη τὴν ἐπαρχίαν, κατεπυρπόλησε τὰς λαμπρὰς οἰκίας μας, ἅρπασεν σχεδὸν ὅλην τὴν κινητὴν περιουσίαν μας κατεφάνησε τὴν ζευγωλατείαν καὶ ἰδιοκτησίας μας, ἡμεῖς δὲ διὰ πολλῶν κινδύνων διασώσαντες τὰς πολυαρίθμους οἰκογενείας μας εἰσῆλθομεν κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου εἰς Ναύπλιον διὰ νὰ τὰς ἐξασφαλήσωμεν. Περὶ τὰ μέσα Ἰουλίου διετάχθημεν παρὰ τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἀμέσως ἐτρέξαμεν πρὸς τὰ μέρη τῆς Λακωνίας, ἐγὼ μὲ ὑπομισθίους ἐκ Ναυπλίου καὶ ὁ ἀδελφός μας συνάξας τὸ στρατιωτικὸν πάλιν τῆς ἐπαρχίας μας, μὲ περίπου χιλίους ὅπου τότε ὁ Ἰμπραὴμ ἐλεηλάτει τὴν Λακωνίαν καὶ Μονεμβασίαν καὶ κάμνοντες μετὰ τῶν ἄλλων ὁπλαρχηγῶν ἀπείρους ἀντιπερισπασμοὺς πότε κατ' εὐθείαν πότε ἐκ πλαγίου πολεμοῦντες μετ' αὐτοῦ, ἠναγκάσθη κ' ἐπέστρεψεν εἰς Τριπολιτσὰν κ' ἐκεῖθεν διευθύνθη πρὸς τὰ φρούρια τῆς Μεσσηνίας, ἀφήσας τὸν Σουλεμὰν μπέην μὲ 10 χιλιάδες εἰς Τριπολιτσὰν φυλάττοντα τοὺς Μύλους εἰς Δαβειαῖς ἐτρέξαμεν ἀμέσως καὶ πολεμήσαντες μίαν καὶ δὶς μετ' αὐτοῦ ἀφ' οὗ ἐφονεύσαμεν ὑπὲρ τοὺς 300 ἄραβας χαλάσαντες τοὺς Μύλους ὀπισθοδρόμησαν εἰς Τριπολιτσάν. Ἐτρέξαμεν ὅλον ἐκεῖνο τὸ φθινώπορον καὶ τὸν χειμῶνα κατόπιν τοῦ ἐχθροῦ ὅστις ἐλεηλάτει τὴν Ἀχαΐαν, τὴν Ἦλιδα, καὶ τὰς λοιπὰς ἐπαρχίας τῆς Πελοποννήσου, πότε ὄπισθεν καὶ πότε ἐκ πλαγίου πολεμοῦντες δι' ἀντιπερισπασμόν. Κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1826 διορίσθην ἀρχηγὸς

τῆς πολιορκίας Τριπολιτσᾶς, ὑπῆγον προθύμως καὶ πολιορκήσας τοὺς ἐκεῖ ἐχθρούς, τοὺς ἐπεριόρισα στενῶς ἕως τὸν Ἀπρίλιον ὅτε ἐπέστρεψεν ὁ Ἰμπραὴμ πασᾶς μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Μεσολογγίου καὶ ἐλεηλατοῦσεν ἀκωλύτως τὰς ἐπαρχίας τῆς Πελοποννήσου, διετάχθην πάλιν κ' ἔτρεξα προθύμως πρὸς ἀντίκρουσιν τῶν ἐπιδρομῶν του μέχρι τέλη τοῦ 1826 ὅτε ἦλθον εἰς Ναύπλιον πρὸς ἐπίσκεψιν τῆς οἰκογενείας μου. Καταπαυσάντων τῶν ἐσωτερικῶν ταραχῶν ὁπωσοῦν καὶ ἀδυνατήσαντος τοῦ ἐχθροῦ ἀπὸ τοῦ νὰ λεηλατῇ τὰς ἐπαρχίας ἐμείναμεν κ' ἐκεῖ εἰς τὰς ἑστίας μας ἥσυχοι μέχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ Κυβερνήτου.

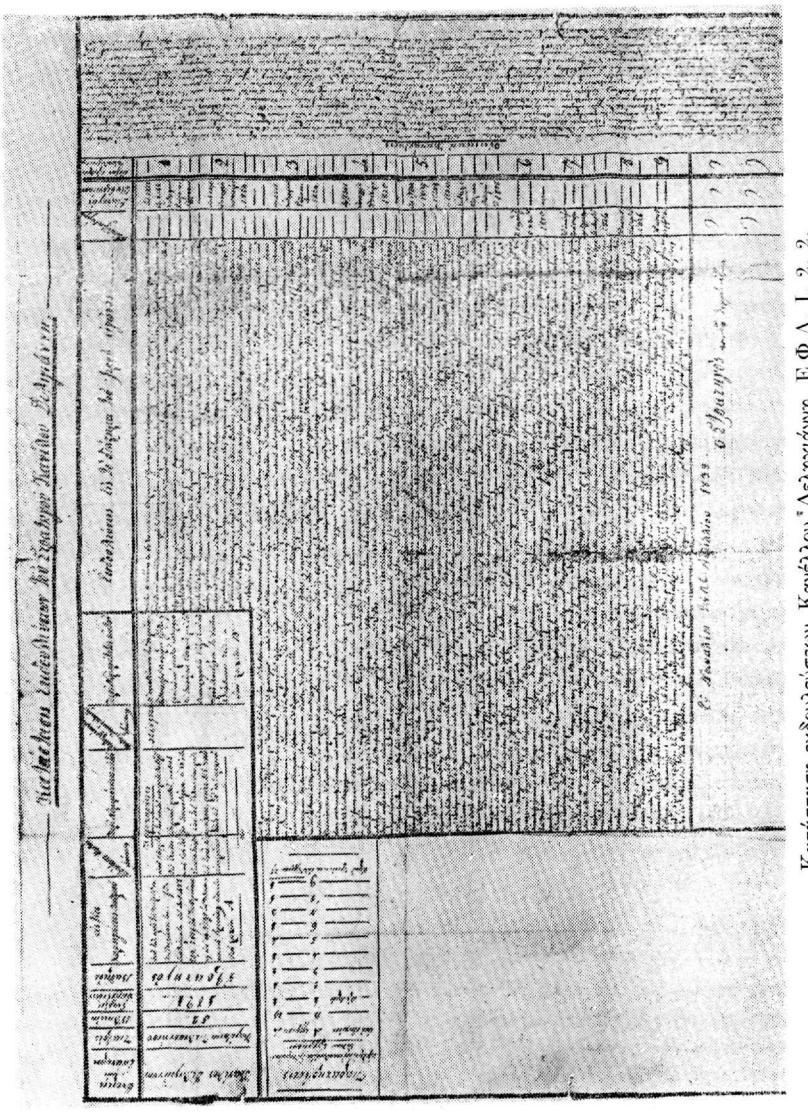
Ἐφέρθημεν πρὸς αὐτὸν μὲ τὴν ἀπαιτουμένην εὐπείθειαν, χωρὶς ποτὲ νὰ προσκρούσωμεν εἰς τὰ καθεστῶτα, ἀλλ' αὐτὸς περικυκλωμένος ἀπὸ τοὺς κόλακας, ἔδειξε πρὸς ἡμᾶς δυσαρέσκειαν καὶ μετεχειρίσθη ἐναντίον μας ἀπείρους περιφρονήσεις καὶ κατατρεγμούς. Τὰ ὑποφέραμεν ὅλα γενικῶς διὰ τὸ ἀβέβαιον τῆς τύχης τῆς πατρίδος μας. Ἴσως γνωρίσει κ' αὐτὸς ἀπὸ τὴν πεῖραν τὰ λάθη του. Ἀνηγορεύθη τέλος πάντων κυρίαρχος Ἡγεμὼν τῆς Ἑλλάδος ὁ πρίγγηψ Λεοπόλδος. Ἐχάρηκεν κ' ἐμεῖς διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ πρὸ αἰώνων πεπτοκώτος θρόνου τῆς πατρίδος μας, καὶ διὰ νὰ φανερώσω τὰ αἰσθήματα καὶ εὐχάς μου μ' ἐκείνας τοῦ ἔθνους, μετὰ καὶ ἄλλων εὐφρονούντων ἐκάμαμεν μίαν ἀναφορὰν συγχαρητικὴν πρὸς τὴν Α. Βασιλ. Ὑψηλότητα προσφέροντες τὸ Σέβας καὶ εὐγνωμοσύνην μας παρακαλοῦντες τον διὰ τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα ταχίστην ἄφιξίν του. Τοῦτο μαθὼν ὁ Κυβερνήτης διὰ ποίους λόγους ἀγνοῶ, μ' ἥρπασεν ἀμέσως καὶ μ' ἔρηξεν εἰς τὴν φυλακὴν ἀναιτίως ὡς κακοῦργον κ' ἔμεινα φυλακισμένος ὑπὲρ τὸν ἕνα χρόνον. Ἀκολούθησεν ὁ θάνατός του, καὶ φοβηθεὶς μὴ πάθω ἀκρίτως παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ του καθὼς καὶ πρώτερον ἀνεχώρησα ἐκ Ναυπλίου κ' ὑπῆγον εἰς τὴν εἰς Λαγκάδια οἰκίαν μου νὰ ἡσυχάσω, ἀλλ' αἴφνης μ' ἐπολιόρκησεν ὁ Ἀποστόλης Κολοκοτρώνης μὲ 100 στρατιώτας καὶ βλέπων τὸν κίνδυνον τῆς ζωῆς μου ἐξῆλθον τῆς οἰκίας μου μετὰ τὸ ἑσπέρας, μ' ἐτουφέκησαν νὰ μὲ θανατώσουν, ἀλλ' ἀπέτυχαν κ' ἐπλήγωσαν μόνον ἕνα οἰκεῖον μου. Διασωθεὶς τέλος τοῦ κινδύνου ἔτρεξα δι' ἄσυλον ὅπου οἱ φιλάνθρωποι Γάλλοι ν' ἀσφαλήσω τὴν ζωήν μου, περίπου τῶν χιλίων μὲ καταδίωκον κατὰ τόπους εἴκοσι ἡμερονύκτια, πεζὸν καὶ ἀνυπόδητον εἰς τὰ ὄρη, δάση καὶ πεδιάδας, καὶ κατὰ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου ἀφ' οὗ ἀπέρασα ἀρκετῶν ἐπαρχιῶν τόπους, μὲ συνέλλαβεν ὁ Γιαννάκης Κριτσιάλης ἀρκάδιος, καὶ ἄλλοι τινὲς πλησίον τῆς Καλαμάτας, πληγώσαντες μὲ τὰ τουφέκια ὁποῦ ἔριπτον νὰ μὲ θανατώσουν ἐμέ, ἕνα ἄνθρωπόν μου, ἅρπασαν ἐμοῦ καὶ τῶν συντρόφων μου τὰ ὅπλα καὶ τὰ χρήματα, καὶ τέλος μᾶς ἔφεραν ὡς κακούργους δεμένους εἰς τὴν Καρύταιναν, ἔνθεν μᾶς ἔλαβεν ὁ υἱὸς τοῦ Κολοκοτρώνη Γενναίος, καὶ τοὺς μὲν συντρόφους μου κατέκλησεν εἰς φυλακήν, ἐμὲ δὲ ἔφερεν εἰς Ἄργος, ὅπου ὁ Αὐγουστῖνος καὶ ὁ πατέρας του, καὶ μ' ἐκράτησαν ὑπὸ φυλακὴν ἕως τὸν Μάρτιον ὅτε ἀναχώρησεν ὁ Αὐγουστῖνος ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, τότε ἐλυτρώθην κ' ἐγὼ ἀπὸ τὰς φυλακὰς καὶ καταδρομὰς αἱ ὁποῖαι μ' ἐπροξένησαν ἀπείρους ζημίας.

Ἐν Ναυπλίῳ τὴν 26 Ἀπριλλίου 1833

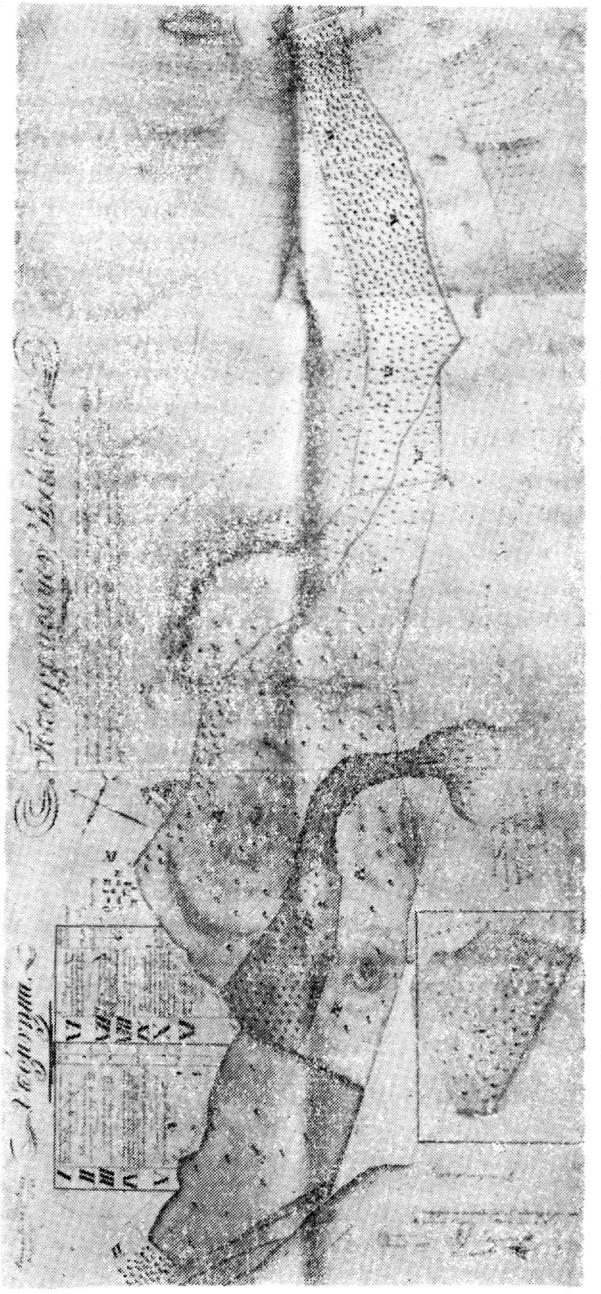
Ὁ Στρατηγὸς Κανέλλος Δηλιγιάννης.

Οἰκιακὴ κατάστασις

Ἡ Οἰκογένειά μας μία τῶν πρωτίστων τοῦ ἔθνους εἰς Λαγκάδια τῆς Πελοποννήσου εἶναι πασίγνωστος εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, τόσον διὰ τὴν κατάστασιν καθὼς καὶ διὰ τὴν ὁποῖαν καὶ ἀπὸ τὸ ἔθνος καὶ ἀπὸ τοὺς Τούρκους αὐτοὺς ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας ἔχαιρε τιμὴ ὑπόληψιν καὶ πίστιν. Τὰ πάντα κατεφρόνησε καὶ δόξαν καὶ πλοῦτον, μόνην τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἔθνους ἐπεθύμησε. Εἰς τὴν ἐπαρχίαν Φαναρίου τὸ χωρίον μας Μακρύσια κατοικούμενον ἀπὸ 48 οἰκογενείας ὀθωμανικὰς καλιεργοῦντας τὴν γῆν, μᾶς ἔκαυσαν 27 ὀσπήτια τῶν σέμπρων μας ἕνα πῦργον καὶ μίαν ἀποθήκην, ἐχάσαμεν 3613 βατσέλια γεννήματα ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τοῦ 1820, ἐκ τοῦ εἰς τὰ ἀλώνια τοῦ 1821 καὶ τὰ πρὸς τοὺς ὀθωμανοὺς εἰς σπόρους καὶ δάνεια δοθέντα καθὼς εἰς χρήματα καὶ βοϊδιάτικα γρ. 14144. Ὁ αἰγύπτιος Ἰμπραὴμ ἀπερνῶν μὲ τὰ στρατεύματά του ἐλεηλάτη καὶ ἅρπαζε δύω χρόνων εἰσοδήματα τοῦ εἰρημένου χωρίου. Κατὰ τὸ 1825 ὁ αὐτὸς ἔκαυσε εἰς Λαγκάδια Καρυταίνης τὰς νεοκτησθείσας οἰκίας μας μὲ τὰ διάφορα εἰς αὐτὰ πράγματά μας, καθὼς ἔκαυσεν εἰς τὸν ἴδιον καιρὸν καὶ τὰ παλαιώτερα ὀσπήτιά μας μετ' ἑνὸς πύργου καὶ τὰ εἰς αὐτὰ πράγματά μας, κατὰ τὸ 1826. Ὁ αὐτὸς ἔκαυσε τὸν πῦργον τοῦ χωρίου μας Κόκλα εἰς Καρύταιναν μὲ 5 σεμπρόσπητά μας ἁρπάσας καὶ τὰ γεννήματά μας ἀπὸ τὰ ἀλώνια, τὸ αὐτὸ ἔπραξε καὶ εἰς τὸν πῦργον τοῦ χωρίου μας Τζίπολη, λαβὼν καὶ 80 πινάκια σῖτον, καθὼς καὶ εἰς τὸ χωρίον Κερβίκου ὅπου ἦσαν καὶ 150 πινάκια σῖτος ἐναποτεθημένος εἰς τὰς ἀποθήκας, ἔκαυσεν τοὺς δύω μύλους μας μετὰ μιᾶς νεροτριβοῦς εἰς τὸ Ρεκούνη Καρυταίνης, καὶ ἥρπασεν ὅ,τι ηὗρεν εἰς αὐτὰ καύσας κατὰ τὰ 1827 καὶ τὸν εἰς τὸ χωρίον Ἀναζύρι πῦργον μας μ' ὅλα τὰ ἐν αὐτῷ καὶ 5 σεμπρόσπητά μας καὶ τὸν ἐναποτεθημένον εἰς τὴν ἀποθήκην 160 πινάκια σῖτον, ἁρπάσας καὶ 80 βοϊδογελάδια ἀπὸ εἰρημένα χωρία Σιριάμνο καὶ Κερβικουγαλονιᾶν διαβαίνων ἐκεῖθεν ἀπὸ τὰ 1825 ἕως τὰ 1827 ἔπαθε μυρίας ζημίας ἡ Οἰκογένειά μας εἰς τὸ διάστημα τοῦ ἀγῶνος ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς, ἐκατατρέχθη ἐπὶ τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Ἰω. Καποδίστρια καὶ σήμερον πάσχει τὰ πάνδεινα πωλοῦσα ἐκ τῶν ἰδιοκτησιῶν της διὰ ν' ἀπαντᾷ τὰς ἀναποφεύκτους ἀνάγκας της, διάφορα πράγματα, εἰς ἀσημικὰ καὶ εἰς χρήματα ἐπῆραν οἱ Τοῦρκοι εἰς τοὺς 1821 ἀπὸ τὸ ἐν Τριπολιτσᾷ ὀσπήτιον τοῦ μακαρίτου ἀδελφοῦ μας Θεοδωράκη ὅταν τὸν ἐφυλάκωσεν ὁ Καϊμακάμης, τὸ εἰς Τριπολιτσὰν ὀσπήτιόν του τὸ ἔκαυσε καὶ κατεκρήμνησεν ὁ Ἰμπραὴμ πασᾶς εἰς τὰ 1828, εἰς πράγματα ὁποῦ ἄφησεν ἡ νύμφη μου Θεοδωράκαινα εἰς τὸ ἐν Τριπολιτσᾷ ὀσπήτιόν της εἰς τὰ 1825 ὅταν εἰσῆλθεν εἰς Τριπολιτσὰν ὁ Ἰμπραὴμ πασᾶς εἰς τὸ ἴδιον αὐτὸ ὀσπήτιον πράγματα διάφορα ὁποῦ εἶχεν ὁ ἀδελφός μας κύριος Ἀναγνώστης εἰς τὰ 1825. διάφορα πράγματα τοῦ ἀδελφοῦ μας Πανάγου ὁποῦ ἄφησεν εἰς τὸ ἐν Τριποτιτσᾶ ὀσπήτιον τοῦ δραγουμάνου εἰς τὰ 1825 κατοικῶν ἐκεῖ, εἰς διάφορα πράγματα τοῦ ἀδελφοῦ μου Κωνσταντάκη κατοικῶν εἰς Τριπολιτσάν, στὰ 1825. εἰς διάφορα πράγματα ἰδικά μου κατοικῶν εἰς Τριπολιτσὰν τὸ 1825, ὅταν εἰσῆλθεν ἐκεῖ ὁ Ἰμπραὴμ πασᾶς ἁρπάσας καὶ μέρος τῶν πραγμάτων μας συγχρόνως τότε εἰς Σπάθαρι κατατρέχων μας, ὡσαύτως καὶ ἐπὶ τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Ἰω. Καποδίστριου ἐζημιώθημεν ἐκ τῶν καταδρομῶν του. Ὅλα ταῦτα συμποσούμενα ὑπὲρ τὰς γρ. 780.000 ἑπτακόσιαις ὀγδοῆκοντα χιλιάδες.

Κατάσταση εκδουλεύσεων Κανέλλου Δεληγιάννη. Ε.Φ.Α. 1, 2, 2.

Τοπογραφικό σχέδιο κτημάτων Κανέλλου Δεληγιάννη στο χωριό Αναζήρι Γορτυνίας.
Ιστορικό Αρχείο Ε.Τ.Ε.

Παρατηρήσεις

ἀριθμὸς τῶν συνοδευόντων τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν ἐγγράφων

ὑπὸ στοιχεῖον	*A*	*ἔγγραφα*	*4*
—	*B*	—	*19*
Ἀριθμὸν	*1*	—	*1*
	2		*1*
	3		*1*
	4		*1*
	5		*4*
	6		*1*
	7		*3*
	8		*1*
	9		*1*

ὁμοῦ τριάκοντα ἑπτὰ ἔγγραφα 37

[*Ἐπιστολὴ Κανέλλου Δεληγιάννη πρὸς Ἀμβρόσιο Φραντζή*]

Κύριε Πρωτοσύγγελε Φραντζῆ.

Εἰς τὸ τέλος τοῦ 1ου τόμου τῆς ἱστορίας σας σελὶς 461 λέγετε ὅτι ὅσοι τῶν τοῦ ἀγῶνος ὑπάρχουν ἔτι ἐν τοῖς ζῶσι καὶ γνωρίζουν ὅτι προσεβάλατε τὰ δίκαια τινος ἢ περιωρίσατε τὰς θυσίας ἄλλων κτλ. ἐν ἀγνοίᾳ ὁποίας δήποτε τάξεως καὶ ἂν ὦσι ἢ βαθμοῦ ἐπιθυμεῖτε νὰ σᾶς κοινοποιήσῃ τὰς ἐλλείψεις σας διὰ νὰ τὰς διορθώσητε εἰς ἕνα τῶν προσεχῶς ἐκδοθησομένων τόμων τοῦ Συγγράμματός σας κτλ., κτλ. Ὢν ἐκ τῶν ζώντων ἐκείνων ἀρχηγῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως οἵτινες ἔλαβον μέρος ἐνεργητικὸν εἰς τὸν ἀγῶνα ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἐνάρξεως αὐτοῦ μέχρι τοῦ τέλους, καὶ ἦσαν αὐτουργοὶ πολλῶν περιστατικῶν, περὶ ὧν γίνεται λόγος εἰς τὴν ἱστορίαν σας, ἔκρινα ἀναγκαῖον χάρῃ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς Δικαιοσύνης νὰ λάβω τὴν τιμὴν νὰ σᾶς κάμω τὰς ἑξῆς παρατηρήσεις μου, ὅπως ὁδηγούμενοι ἐξ αὐτῶν προσέξητε μὴν ὑποπέσητε καὶ εἰς τοὺς ἀκολούθους τῆς ἱστορίας σας τόμους εἰς ὅσας ἀπάτας καὶ εἰς τὸν 1ον τόμον ὑποπέσατε εἴτε ἐξ ἀγνοίας, εἴτε καὶ ἐκ ψευδῶν παραμορφωμένων πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας ἴσως σᾶς ἔδωκαν τινες ἐπὶ σκοπῷ νὰ δοξάσῃς καὶ ἀπαθανατίσῃς τὰ ὀνόματά των διὰ τοῦ Συγγράμματός σας. Ἡ ἱστορία δὲν γράφεται τόσον διὰ τὴν παροῦσαν γενεὰν ὅσον διὰ τὰς ἐπερχομένας, ἐκ τῶν συγχρόνων ὅσοι δὲν παρευρέθησαν ἢ δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπανάστασιν, καὶ ἂν ἀπατηθῶσι πρὸς καιρὸν ἀπὸ νενοθευμένα καὶ δόλια συγγράμματα, εἶναι ὅμως εὔκολον νὰ μάθωσι μετ' ὀλίγον τὴν ἀλήθειαν ὡς ζῶντες εἰς ἐποχήν, καθ' ἣν σώζεται ἔτι ἡ ἔνδοξος αὕτη τῶν Ἑλλήνων μερίς, ἥτις ἄρχισε γενναίως, ἠκολούθησε μὲ καρτερία, ἐπέφερεν εἰς πέρας τὸ μέγα ἔργον τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ δυνάμενοι ἐπομένως παρ' αὐτῆς ταύτης νὰ πληροφορηθῶσι τὰς πράξεις της, ἀλλ' αἱ ἐπερχόμεναι γενεαὶ δὲν ἔχουν ἄλλον δάσκαλον ἢ τὴν ἱστορίαν καὶ ἐξ αὐτῆς θὰ πληροφορηθῶσι τὰ γεγονότα, ἐξ αὐτῆς θὰ μάθωσι τὰς

ἐνδόξους ἢ ἐπιληψίμους πράξεις τῶν προγόνων των. "Οταν ἡ ἱστορία ψεύδεται, ὅταν παριστᾶ τὰ πράγματα παραμορφωμένα, αἱ ἐπερχόμεναι γενναὶ θέλουν εὑρίσκονται εἰς τὴν ἀπάτην αἰωνίως, καὶ ὁ συρόμενος εἰς τοιαύτας ἀπάτας καὶ τοιαῦτα λάθη ἱστοριογράφος εἶναι τοσοῦτον μᾶλλον ἔνοχος καὶ ἀξιόμεμπτος καθόσον τὸ κακὸν τὸ ὁποῖον ἤθελεν ἐπιφέρει διὰ τῶν τοιούτων συγγραμμάτων εἶναι ἀδιόρθωτον.Παρατηρεῖτε,Κύριε Πρωτοσύγγελε, ὅτι τὸ ἔργον τοῦ ἱστοριογράφου τὸ ὁποῖον ἀναλάβατε εἶναι πολλοῦ λόγου ἄξιον, καὶ ἀπαιτεῖ μεγίστην ἐκ μέρους ὑμῶν προσοχήν· ὡς ἄνθρωπος ὑπόκεισθε εἰς λάθη, ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα λάθη εἶναι ἴσως ἀκόμη καιρὸς νὰ διορθώσητε ἀνοίγοντες τὰς σελίδας τῶν ἑπομένων τόμων τοῦ Συγγράμματός σας εἰς ὅσους ἀνθρώπους ἐκ τοῦ ἀγῶνος ἀκριβῶς γνωρίζοντας τὰ διατρέξαντα, ἤθελον σᾶς καθυποβάλλει παρατηρήσεις, ὡς καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ εἰς τοῦτο τοὺς προσεκαλέσατε δεικνύοντες οὕτω αὐθορμήτως ἀξιέπαινον ὄντως ἀμεροληψίαν. Αἱ παρατηρήσεις τὰς ὁποίας κάτοθεν σᾶς κάμω, καὶ τὰς ὁποίας σᾶς παρακαλῶ νὰ δημοσιεύσητε ἀκολούθως ὁμοῦ μὲ τὴν παρούσαν εἰς τὸν ἑπόμενον τόμον τῆς ἱστορίας σας κατὰ τὴν ὑπόσχεσίν σας εἶναι ἀληθεῖς εἰλικρινεῖς καὶ γεγραμμέναι ἀπαθῶς καὶ ἀμεροληπτως. Προτίθεμαι δὲ διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου νὰ προσβάλλω καὶ πὰν ὅ,τι ἤθελεν παρατηρήσει καὶ εἰς τοὺς ἑπομένους τοῦ Συγγράμματός Σας τόμους μὴ ἀληθὲς καὶ παραμορφωμένον διὰ νὰ μὴν ἔχω τὴν τύψιν τοῦ συνειδότος ἀνεχόμενος νὰ βλέπω ζῶν ἔτι ψεύδη καὶ πράγματα ἀνύπαρκτα διακηρυττόμενα καὶ συνιστώμενα εἰς τὸ κοινὸν ἐν ᾧ δύναμαι νὰ τὰ ἀναιρέσω.

Εἰς τὸ Κεφάλαιον Ε Σελὶς 40 λέγετε ὅτι ὁ παρὰ τῶν Κλεπτῶν γενόμενος συνεχὴς ἀφανισμὸς κατὰ τῶν ὀθωμανῶν κτλ., ηὔξησε τὸν φθόνον καὶ τὴν κακίαν τῶν ὀθωμανῶν κατὰ τῆς ἰσχυρᾶς ἐξουσίας καὶ τῆς δυνάμεως τῶν Κλεπτῶν ὥστε ἔγραψεν ὁ 'Οσσυμὰν πασσᾶς εἰς τὸν Σουλτάνον | κατ' αὐτῶν, καὶ διετάχθη ὁ Πατριάρχης καὶ ἐξέδωκε κατὰ διαταγὴν τῆς Πόρτας συνοδικὸν διὰ τὴν καταστροφήν των, τὸ ὁποῖον οἱ ἀρχιερεῖς καὶ προεστῶτες τῆς Πελοποννήσου δὲν ἐκοινοποίουν εἰς κἀνένα, ἀλλὰ μάλιστα παρεκίνησαν τοὺς λαοὺς νὰ μὴ τολμήσῃ κἀνεὶς νὰ τοὺς κρύψῃ, ἀλλὰ νὰ ἀναγγείλωσι καὶ τὴν διαμονήν των κτλ. Δι' ὅλα ταῦτα ἢ κακῶς σᾶς ἐπληροφόρησαν, ἢ δὲ γνωρίζετε παντελῶς τὰ διατρέξαντα. 'Ιδοὺ τὸ ἱστορικὸν τοῦ πράγματος· οἱ τότε κλέπται Κολοκοτρωναῖοι, Γεῶργος, Μίλιος, Πετμεζάδες καί τινες ἄλλοι, ποτὲ κανένα τοῦρκον οὐδ' ἐφόνευσαν, ἀλλ' οὐδὲ ἔβλαψαν κατά τι, τοῦτο εἶναι ἀληθές, ἀλλ' ἂν ὑμεῖς νομίζετε τοὐναντίον εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναφέρητε ῥητῶς ἕνα ὀθωμανόν, πότε, πῶς, εἰς ποῖον μέρος ἐγύμνωσαν, ἠχμαλώτησαν, ἐφόνευσαν, ἢ κατεδίωξαν. Τῶν Κλεπτῶν αἱ πράξεις ὅλαι ἐγίνοντο ἀπ' ἐναντίας ἐπὶ τῶν Χριστιανῶν 'Ελλήνων, αὐτοὺς καὶ κατεδίωκον καὶ ἐγύμνονον καὶ ἐφόνευον πολλάκις, ἢ αἰχμαλωτίζοντες τοὺς ἀπελευθέρωναν ἑπομένως διὰ λύτρων, αὐτῶν ἐπυρπόλουν τὰς οἰκίας, ἀφήρπαζον καὶ παρεβίαζον τὰς συζύγους τὰς ἀδελφὰς καὶ θυγατέρας. Πρὸς ἀπόδειξιν τῶν ἀνωτέρω ἀναφέρω τινα τοιαῦτα περιστατικὰ τὰ ὁποῖα ἐνθυμοῦμαι, καὶ τὰ ὁποῖα γινόμενα ἐπὶ οἰκογενειῶν προκρίτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κατέστησαν ἔτι μᾶλλον γνωστά· τοιαῦτα δύνανται νὰ βεβαιώσωσιν ὅσοι ἐκ τῶν πελοποννησίων ζῶντες κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπάρχουσιν ἀκόμη. 'Ο Κωνσταντὴς Κολοκοτρώνης ἀφήρπασε τὴν νεοτέραν θυγατέρα τοῦ προεστῶτος 'Ρελάντζα ἀπὸ Νεμνίτζαν κωμόπολιν τῆς ἐπαρχίας Καρυταίνης, ὁ Γιάννης Κολοκοτρώνης ἐφόνευσε δύω προκρίτους Στεμνιτζώτας εἰς τὸν ποταμὸν τοῦ 'Ατσιχόλου, καὶ ὁ ἴδιος ἀφήρπασε τὴν Νύμφην τοῦ Δημητράκη Κυπαρισσιώτη καὶ δέσας ταύτην ἀπὸ τοὺς μαστοὺς τὴν ἔσυρε τόσας ὥρας δρόμον, ἕως οὗ ἔλαβεν οὕτω ὀδυνηρὸν θάνατον· οἱ ἴδιοι οὗτοι ἠχμαλώτισαν εἰς Σαπολίβαδα τὸν Πρωτοσύγγελον τῶν Γαρ-

γαλιάνων ἐξερχόμενον ἐκ Τριπόλεως, τὸν ὁποῖον ἐλευθέρωσαν ἐπομένως διὰ λύτρων 50.000 γροσίων, τὸν Γεωργάκην Ἀντωνόπουλον παστιάτην ἠχμαλώτισαν ἐπίσης καὶ ἐγυμνωσαν λαβόντες παρ' αὐτοῦ 20.000 γρόσια, αἱ τοιαῦται ληστρικαί των πράξεις, κατέθλιψαν τοσοῦτον τοὺς χριστιανοὺς κατοίκους τῆς Πελοποννήσου ὥστε ἀπὸ τὰ παράπονα καὶ τὰς κατακραυγὰς αὐτῶν παρεκινήθη ὁ Ὀσσυμὰν-πασσᾶς νὰ προκαλέσῃ τὰ αὐστηρὰ τῆς Πόρτας μέσα πρὸς παντελῆ τῶν Κλεπτῶν καταστροφήν.

Γνωρίζω ἐκ τοῦ πλησίον ὅτι ὁ πατήρ μου Ἰωάννης Δηλιγιάννης πληροφορηθεὶς ὅτι ἐξεδόθη τὸ φερμάνιον ἐπὶ τούτῳ καὶ τὸ Συνοδικόν, ἔστειλε πρὸς τοὺς Κολοκοτρωναίους Παρασκευᾶν τινα ἀπὸ Πυργάκη καὶ ἕτερον Παναγιώτην Ἀλωνιστιότην διὰ νὰ τοὺς εἰδοποιήσῃ περὶ τούτου προτρέπων αὐτούς, νὰ ἀπέλθωσιν εἰς Ζάκυνθον, ὅπου πρὸ καιροῦ εἶχον ὑπάγει καὶ οἱ συνάδελφοί των Ἀναγνωσταρᾶς, Πετμεζαῖοι, Γιαννάκης Τασκούλιας, Σταματέλος, καὶ ἄλλοι διὰ νὰ μὴν ἀφανισθῶσιν καὶ αὐτοὶ καὶ ἡ Πελοπόννησος ὑποσχόμενος αὐτοῖς νὰ τοὺς ἐμβάζῃ 12.000 γρόσια τὸν χρόνον πρὸς ἐξοικονόμησην των, ἀλλ' οὗτοι εἰς ἀπάντησιν εἶπον πρὸς τοὺς ἀπεσταλμένους ὅτι ἀπὸ τοιούτους φοβερισμοὺς δὲν ἐξιπάζοντο, καὶ ὅτι προκρίνουν νὰ μείνουν τὰ κόκκαλά των εἰς τὸν Μωριὰν παρὰ νὰ ἀναχωρήσωσι κτλ. Ἡ ἄκριτος αὐτὴ ἐπιμονή των δὲν κατώρθωσεν ἄλλο εἰμὴ νὰ κοπῇ ἡ Πελοπόννησος, νὰ χυθῶσι τόσα αἵματα Χριστιανῶν ἀθώων, νὰ αἰχμαλωτισθῶσι τῶν περισσοτέρων αἱ οἰκογένειαι, τὰς ὁποίας ἐξηγόρασαν ἐπομένως διὰ λύτρων ἀπὸ τοὺς ὀθωμανοὺς οἱ προεστῶτες, νὰ ἀπολεσθῶσι καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἐκτὸς τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη ὅστις μόλις ἐδυνήθη νὰ διασωθῇ εἰς Ζάκυνθον τρεῖς μῆνας μετὰ τὴν συμβᾶσα εἰς τοὺς συντρόφους του καταστροφήν.

Εἰς τὴν Σελίδα 43 λέγετε ὅτι ἠφανίσθησαν τότε πλέον τῶν 600 Κλεπτῶν, τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβὲς καθότι ποτὲ εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ εἰς καμμίαν ἐποχὴν δὲν ἔφθασεν ὁ ἀριθμὸς σώματος τινος Κλεπτῶν εἰς 100, μόλις δ' οἱ ἀφανισθέντες ἐσυσωματοῦντο ἕως 40-50 ἢ καὶ 60. Εἰς τὴν Σελ. 95. 2 Σχόλιον ὅπου λέγετε ὅτι λανθασμένως ἀναφέρει ὁ Κύριος Φιλίμων ὅτι εἰς τὴν ἐν Βοστίτζῃ μυστικοσυνέλευσιν ἦτον καὶ ὁ Α. Φωτήλας καὶ λοιποὶ εὑρίσκεσθε εἰς ἀπάτην / καθότι γνωρίζω ὅτι καὶ αὐτοὶ ὅλοι, καὶ κατα πρόσκλησιν τοῦ Ζαΐμου, Σ. Χαραλάμπους, Α. Λόντου καὶ λοιπῶν παρευρέθη εἰς τὴν μυστικὴν ταύτην σύνοδον καὶ ὁ ἀδελφός μου Πανάγος Δηλιγιάννης ἀπεσταλμένος παρ' ἡμῶν διὰ νὰ γείνῃ σκέψις καὶ ἀπόφασις περὶ τοῦ πρακτέου. Εἰς τὴν Σελ. 103. 2. Σχόλιον λέγετε ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ γνωρίζοντες ὅτι 50-100 λησταὶ ἔκαμον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν των τόσα κατὰ τῶν ἐχθρῶν προέβλεπον πόσα ἤθελον γείνει ὅταν τὸ ἔθνος ὁλόκληρον λάβῃ τὰ ὅπλα κτλ., καὶ εἶχον εἰδοποιήσει εἰς τοὺς πελοποννησίους ὅτι ἡ 25 Μαρτίου ἦτον πανταχοῦ τὸ σημεῖον τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως· καμμία τοιαύτη εἰδοποίησις δὲν ἐγένετο ἐκ μέρους τοῦ Κολοκοτρώνη, καὶ οὐδ' ἦτον ἀνάγκη νὰ γείνῃ καθότι εἰς τὴν Πελοπόννησον ὑπῆρχον ἄνθρωποι πολλοὶ ἐκ τῶν προκρίτων κατηχημένοι ἐντελῶς τὰ μυστήρια τῆς ἑταιρίας, καὶ ἐγνώριζον καλήτερα τούτου πότε ἔμελλε καὶ ἔπρεπε νὰ ἐκρ̣ράγῃ ἡ ἐπανάστασις· ἐνταῦθα ἔρχομαι νὰ σᾶς κάμνω τινας παρατηρήσεις ὡς πρὸς τὴν εἰς Πελοπόννησον μετάβασιν τοῦ Κολοκοτρώνη περὶ ἧς ὁμιλεῖτε κατ' ἔκτασιν εἰς τὴν ἱστορίαν σας. Ὁ Κολοκοτρώνης (τοῦ ὁποίου δὲν θέλω νὰ προσβάλω τὸ φιλότιμον) ἀνεχώρησεν ἐκ Ζακύνθου φυγὰς κρυφίως μὲ ἕνα μόνον ψυχοπαίδι του καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Μάνην κατὰ τὸν Φεβρουάριον παρὰ τῷ ἡγεμόνι αὐτῆς Κυρίῳ Π. Μαυρομιχάλῃ. Ἡ Ὀθωμανικὴ ἐξουσία πληροφορηθεῖσα τὴν ἐκεῖσε ἀφίξίν του τὸν ἐζήτησε ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα ὅστις τὸν ἔστειλεν εἰς τὴν Σκαρδαμοῖλαν εἰς τὸν Μούρτζινον, καὶ ἐστάθη ἐκεῖ κρυμμένος μέχρι τῆς 22 Μαρτίου, ὅτε μεταβὰς ὁ Γέ-

ρων Μαυρομιχάλης μὲ τοὺς λοιποὺς καπεταναίους τῆς Μάνης εἰς Καλάμας ἔφερον καὶ αὐτὸν ἐκεῖ. Οὐδ' οἱ τοῦρκοι, οὐδ' οἱ ἕλληνες ἦσαν τόσον ἀνόητοι ὥστε νὰ πιστεύσωσιν, ὡς λέγετε, ὅτι ἦλθεν ὁ Κολοκοτρώνης καὶ Νικήτας μὲ 100.000 στρατευμάτων, καθότι βεβαίως τὰ στρατεύματα δὲν ἦσαν σαλιάγκοι διὰ νὰ τὰ μαζεύσουν μεσὰ εἰς τοὺς σάκκους, καὶ ἔπειτα ποίας ἐγγυήσεις ἠδύναντο αὐτοὶ νὰ δώσουν τότε εἰς τὸν λαόν, καὶ τὶς ἤθελε πεισθῇ εἰς τὰ συνθήματα καὶ διακηρύξεις των, ἐν ᾧ εὑρίσκοντο ἔτι ἐντυπωμένα εἰς τὴν μνήμην των τὰ κακὰ ὅσα προῆλθον εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Πελοποννήσου ἐκ τῆς παρελθούσης αὐτοῦ διαγωγῆς. Τὸ ὄνομα τοῦ Παπαφλέσσα τὸν ὁποῖον ἀναφέρετε ὡς ἀναφανέντα ἐπωφελῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μετὰ τοῦ Κολοκοτρώνη, κατέστη ἑπομένως ἔνδοξον καὶ σημαντικὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ τότε τίς ἐδύνατο νὰ δώσῃ πίστιν εἰς λόγους ἀγνώστου καὶ ἀσημάντου καλογήρου κατὰ πρῶτον εἰς τὴν σκηνὴν παρουσιαζόμενον. Εἰς τὴν Σελ. 108 ἀναφέρετε ἐπιστολήν μου τινα πρὸς τοὺς Κυρίους Κ. ἐπίσκοπον Μονεμβασίας, Π. Μαυρομιχάλην, Δ. Παπατζώνην, Α. Γρηγοριάδην καὶ ἄλλους προκρίτους τοῦ ἔθνους, δι' ἧς προέτρεπον αὐτοὺς νὰ ἀναβάλωσι δια τινας ἡμέρας πᾶν κίνημα πρὸς ἔναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως, ἕως οὗ ἑτοιμασθῶσι τὰ πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖα. Δὲν ἀρνοῦμαι ὅτι ἔγραψα ἐπιστολὴν τοιαύτην, ἀλλ' ἰδοὺ οἱ λόγοι οἱ ὑπαγορεύσαντες με, λόγοι τοὺς ὁποίους δὲν ἐγνωρίζατε βεβαίως διὰ νὰ τοὺς καταχωρίσητε εἰς τὸ οἰκεῖον μέρος. Καθόσον ἀφορᾶ ἐμὲ ὡς πρὸς τὰ μέρη εἰς τὰ ὁποῖα ἔμελλεν ἐγὼ αὐτὸς καὶ οἱ ἀδελφοί μου νὰ ὁδηγήσωμεν στρατιωτικῶς τὴν ἐπανάστασιν, εἶχον ἤδη ἑτοιμάσει ὅλα τὰ ἀναγκαιοῦντα διὰ τὰ πρῶτα κινήματα, εὑρίσκοντο ὅθεν ἕως τότε ἕτοιμα εἰς τὴν οἰκίαν μου 80.000 δεκάρια φουσέκια, 10.000 τουφεκόπετραι, 5.000 ζευγάρια τσαρούχια καὶ ὑπὲρ τὰς 5.000 κοιλὰ σιτάρι ἀγορασμένον ἀπὸ Ὀθωμανοὺς ἐκ τούτου ἐκ τῆς ἰδιοκτησίας τῆς οἰκογενείας μου, καὶ ἐκεῖνον τὸ ὁποῖον εὑρίσκετο, καὶ τὸ ὁποῖον ἐδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ ὡς καὶ ἐχρησίμευσε πρὸς τροφὴν τῶν στρατευμάτων. Ὁ Ἱερόθεος νῦν ἡγούμενος τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου καὶ ὁ Νικήτας Φλέσσας καὶ Εὐμορφόπουλος ἰδόντες τὰς ἑτοιμασίας αὐτὰς ἰδίοις ὀφθαλμοῖς δύνανται νὰ τὸ ὁμολογήσωσιν· εἴχομεν ἐν ἑνὶ λόγῳ ἡμεῖς ἑτοιμασίας πρὸς πόλεμον περισσοτέρας παρὰ πάντα ἄλλον. Ἀλλ' αἱ αἰτίαι αἵτινες μὲ παρεκίνησαν νὰ γράψω πολλάκις καὶ εἰς τοὺς ἄρχοντας τῶν Καλαβρύτων καὶ εἰς τὸν Π. Μαυρομιχάλην, καὶ εἰς τοὺς προκρίτους τῆς Μεσσηνίας ὅτι ἔπρεπε νὰ μὴ βιάσωμεν τὸ πρᾶγμα ἕως εἰς τὰ τέλη τοῦ Μαρτίου ἦσαν τὰ ἑξῆς, 1ον καθότι κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἔγραψα τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιστολήν μου, οἱ ὀθωμανοὶ εἶχον συλλάβει ὑποψίας τινας περὶ τῆς ἐπαναστάσεώς μας, εἶχεν ἐρεθισθῇ ἡ περιέργειά των, καὶ εἶχε μάλιστα στείλει εἰς διάφορα μέρη κατασκόπους πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ πράγματος. ἡ τοιαύτη στάσις τῶν πραγμάτων ἐφαίνετο παντάπασιν πρόσφορος πρὸς / ἔναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ ἐπανάστασις ἔπρεπε νὰ γείνῃ αἰφνιδίως καὶ διὰ νὰ προξενήσῃ οὕτω περισσότερον τρόμον εἰς τοὺς ὀθωμανοὺς καὶ διὰ νὰ ἦναι ἐλευθέρα εἰς τὰ πρῶτα αὐτῆς κινήματα, ἔπρεπεν ἑπομένως νὰ ἀναβληθῇ ἕως οὗ καθησυχάσωμεν τὰς ὑπονοίας τῶν ὀθωμανῶν διὰ τῶν ἐν Τριπόλει εὑρισκομένων προκρίτων τῆς Πελοποννήσου· αἱ ὑπόνιαι δὲ τῶν Ὀθωμανῶν ἐγεννήθησαν κυρίως ἐκ τοῦ ἀκρίτου καὶ ἀπροφυλάκτου τρόπου τοῦ Φλέσια διαβαίνοντος ἐν τῷ μέσῳ τῆς Πελοποννήσου καὶ διασπείροντος πανταχοῦ καὶ εἰς τοὺς τυχόντας ἀκαίρως λόγους ἐπαναστατικούς, καθ' ἣν ἐποχὴν μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς ἐν Βοστίτζῃ μυστικοσυνελεύσεως ἐστάλη πρὸς ἐμὲ παρὰ τοῦ Κ. Κ. Α. Ζαΐμη καὶ Σ. Χαραλάμπους ὅπως συνεννοηθῶμεν εἰς τὰ τῆς ἐπαναστάσεως. 2ον Διότι ὁπόταν συνέλαβον οἱ Ὀθωμανοὶ τὰς τοιαύτας ὑπονοίας ἔστειλαν νὰ καταδαφίσωσι τοὺς ἐν Δημητζάνῃ πυριτομύλους, οἵτινες ἦσαν

τὰ μέγιστα πρὸς τὸν σκοπόν μας ἀναγκαῖοι, καὶ τοὺς ὁποίους ἐπίτηδες εἴχομεν οἰκοδομήσει πρό τινος καιροῦ μετὰ τοῦ Κυρίου Ἀθανασίου Ἀντωνοπούλου προεστῶτος τῆς Δημητζάνης καὶ τῶν ἀδελφῶν Σπηλειοτοπούλων, ἔπρεπε λοιπὸν νὰ ἀναβληθῇ πᾶν κίνημα ἐπαναστατικὸν διὰ νὰ διασώσωμεν τοὺς μύλους διὰ ῥαδιουργιῶν, ὡς τοῦτο ἐγένετο τῷ ὄντι, καὶ προετοιμάσαμε ἐν αὐτοῖς ἱκανὴ ποσότητα πυρίτιδος δι' ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον πρὶν ἢ ἐκῤῥαγῇ ἡ ἐπανάστασις. 3ον Διὰ νὰ ἐμπορέσωμεν καὶ ἐλευθερώσωμεν ἅπαντας τοὺς προεστῶτας καὶ ἀρχιερεῖς ἀπὸ τὴν Τριπολιτζὰν καθότι οὗτοι ἦσαν αἱ κεφαλαὶ τοῦ ἔθνους, καὶ οἱ μέλλοντες νὰ συντείνωσι τὰ μέγιστα εἰς τὸν γενικὸν σκοπόν, εἴχομεν στείλει ἐπὶ τούτῳ ἀνθρώπους οἵτινες νὰ προσπαθήσωσι νὰ τοὺς ἁρπάσωσι διὰ νυκτὸς ἀπὸ τὸ Σαράγη, ἐπειδὴ δὲν τοὺς εἶχον ῥίψει ἀκόμη εἰς τὰς φυλακάς. Λανθασμένως ἢ ἀπὸ ἄγνοιαν γράφετε εἰς τὴν Σελίδα 146. ὅτι ὁ Σολιώτης καὶ Πετμεζάδες ἐφόνευσαν Ὀθωμανοὺς εἰς τὰς 14 καὶ 16 Μαρτίου, ὅτι ἡ ἀποστασία ἐπρωτοφάνη τὴν 20 Μαρτίου εἰς Καλάβρυτα καὶ Π. Πάτρας καὶ εἰς τὰς 23 εἰς Καλαμάταν· αὐτὴ εἶναι ἡ ἀλήθεια εἰς τὰς 18 ἐφόνευσαν κατὰ πρώτην φορὰν τοὺς Γυφτοχαρατζάδες Τσιπογλαίους 6 τὸν ἀριθμὸν εἰς τὰς Λαπάτας τῶν Καλαβρύτων οἱ κάτοικοι αὐτῶν· εἰς τὰς 19 ἐφόνευσαν οἱ κάτοικοι τοῦ Σωποτοῦ τοὺς Μουκαπηλεντσίδες Ἀσήμ-αγα καὶ Δερβὴς-αγα καὶ δύω Σεημένιδες των· εἰς τὰς 19 συνελήφθησαν κατὰ διαταγὴν ἐμοῦ οἱ Σπαήδες, Κεχαγιάδες, Τασιλταρέσι καὶ ὅσοι ἄλλοι Τοῦρκοι εὑρέθησαν εἰς τὰ χωρία Ἄκοβας καὶ βουνῶν καὶ ἐλθόντες δέσμιοι ἀφωπλισμένοι εἰς Λαγκάδια ὅπου ἐκατοίκουν 48 τὸν ἀριθμὸν ἐφονεύθησαν κατὰ διαταγήν μου. Ἀφωπλίσας δὲ συγχρόνως καὶ τοὺς κατοίκους Ὀθωμανοὺς τῶν Λαγκαδιῶν 40 σχεδὸν οἰκογενείας παρέδωκα ἀνὰ δύω καὶ τρεῖς εἰς τοὺς Λαγκαδινοὺς δέσαντας τους μὲ τὰ σίδηρα διὰ νὰ τοὺς φυλάττουν, εἰς δὲ τὴν Καλαμάτα δὲν ἔπεσε διὰ πολὺν καιρὸν οὐδὲ πιστόλιον. Εἰς τὸ Κεφ. 7. Σελ. 324. 323. 337. λέγετε ὅτι ὁ Φλέσσας λαβὼν συνέντευξη μὲ τὸν Μαυρομιχάλην καὶ τοὺς καπεταναίους τῆς Μάνης κατετάραττε συνεχῶς τὸν ἐγκέφαλον τῶν πάντων, ὅτι ἡ 25 Μαρτίου ἦτον τυχὸν ἡ ἡμέρα τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ὅτι τὰ αὐτὰ διεφημίζοντο καὶ ἀπὸ τὸν Κολοκοτρώνην, Νικήταν, Ἀναγνωσταρᾶν καὶ λοιπούς. Ἡ ἱστορία δὲν γράφεται μὲ τοιαύτας φράσεις γενικὰς καὶ μὲ περιστατικὰ μυθώδη. Ὄχι μόνον ὁ Μαυρομιχάλης δὲν ἐντάμωσε πούποτε μὲ τὸν Φλέσσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἀλλὰ μάλιστα καὶ εἶχε στείλει ἀνθρώπους διὰ νὰ τὸν συλλάβουν, καὶ ἤθελε τῷ ὄντι συλληφθῇ ἂν ὁ Πρωτοσύγγελος Παγώνης δὲν τὸν εἰδοποιοῦσε μυστικῶς· ἔπειτα τίνες εἰσὶν αὐτοί· οἱ πάντες; μὲ ποίους εἶχον συνεντεύξεις καὶ ἀλληλογραφίας; διὰ νὰ διαφημίσωσιν, ὅσα λέγετε, ὁ Καλανδρώνης, Νικήτας καὶ Ἀναγνωσταρᾶς ποίους ἔβλεπον αὐτοὶ ἐν ᾧ ἦσαν πεφοβισμένοι καὶ περιορισμένοι εἰς μέρη ἀπόκεντρα ὅπου τοὺς ἐκράτουν οἱ πρόκριτοι κρυμμένους ἕως οὗ ἐκῤῥαγῇ ἐντελῶς ἡ ἐπανάστασις, ἔπειτα ποίαν ἐ/πιῤῥοὴν ἐδύναντο νὰ ἔχωσιν εἰς τοὺς λοιποὺς αἱ προτροπαί των ἐν ᾧ ἡ παρελθοῦσα στάσις των δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐξαλειφθῇ δι' ἄλλων πράξεων ἀπὸ τὴν μνήμην τῶν ἀνθρώπων, βεβαίως καὶ οἱ ἴδιοι αὐτοὶ ἂν ἐρωτῶντο περὶ τούτου ἤδη, ὅσην καὶ ἂν ἤθελα ἔχει φιλαυτίαν, εἶμαι πεπεισμένος ὅτι ἤθελον ὁμολογίσει ὅτι δὲν εἶχον τότε δύναμιν οὔτε διὰ νὰ κινήσωσι οὐδὲν διὰ νὰ ἐμποδίσωσι τὴν ἐπανάστασιν. Οἱ Διοργανίσαντες, Κύριε Πρωτοσύγγελε, τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ οἱ κατὰ πρῶτον τὴν σημαίαν αὐτῆς ὑψώσαντες δὲν εἶναι οἱ ἐπὶ τούτου συνιστώμενοι εἰς τὸ κοινὸν διὰ τῆς ἱστορίας σας, ἀλλ' εἶναι οἱ προὔχοντες καὶ ὁ ἀνώτερος κλῆρος τῆς Πελοποννήσου εἶναι οἱ Μαυρομιχάλαι ὁ Ζαήμης ὁ Σ. Χαραλάμπης, ὁ Κανακάρης, ὁ Λόντος, ὁ Σισίνης, ὁ Παπαλέξης, ὁ Παπατζώνης, ὁ Ἰω. Περῤῥούκας, οἱ Λεληγιαν-

ναῖοι· εἶναι οἱ ἀρχιερεῖς Π. Πατρῶν, Βρισθένης, Μεθώνης, Χριστιανουπόλεως, οἱ πρόκριτοι Φωτήλας, Θεοχαρόπουλος Παπαδιαμαντόπουλος, Βιλαέτης, Παλαμίδης, Πονηρόπουλος, Καραμάνος, Κονδάκης, Ἀρβάλης· ἂν τις μεταξὺ τούτων παρατηρεῖ καὶ τὸ ὄνομα τῆς Οἰκογενείας μου δὲν θέλει ποτὲ τὸ ἀποδώσει εἰς τὴν φιλαυτίαν μου, καθότι ὁμιλῶν ἱστορικῶς ἀναγκάζομαι καὶ ἀκουσίως νὰ τὸ ἀναφέρω. Αἱ πρῶται κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν σφαῖραι τῶν πυροβόλων ἐρρίφθησαν παρὰ τῶν προκρίτων τῆς Πελοποννήσου, αὐτῶν πρώτων τὸ αἷμα ἐδέχθη τῆς Ἑλλάδος ἡ γῆ, ὁ δὲ Κολοκοτρώνης, Νικήτας καὶ οἱ σὺν αὐτοῖς εὑρίσκοντο ἀκόμη εἰς τὰ βάθη τῶν βράχων κεκρυμμένοι. Ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἐφάνη εἰς τὴν σκηνὴν τῆς ἐπαναστάσεως εἰμὴ ἀφοῦ ἡ ῥῆξη εἶχεν ἤδη γίνει, καὶ διάφοροι συγκρούσεις μετὰ τῶν ἐχθρῶν εἶχον λάβει ἤδη χώραν· κατὰ πρώτην φορὰν ἐνεφανίσθη μὲ τὰ ὅπλα εἰς τὴν κατὰ τὴν Καρύταιναν γενομένην μάχην εἰς τὴν ὁποίαν δὲν εὐδοκίμησε διόλου, καθότι ἐξ αἰτίας αὐτοῦ προέκυψεν ἡ τότε συμβάσα ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων ἀποτυχία, ὡς ἑπομένως θέλω τὸ ἐκθέσει. Εἰς τὸ 2ον τμῆμα, Κεφάλαιον Β. Σελὶς 62. 63. ἀναφέρετε περὶ τῆς εἰς Τρίπολιν ἀφίξεως τοῦ Κυρίου Παπαῤῥηγοπούλου, ὅτι ἦτον συναγμάνοι τινες τῶν προεστώτων καὶ ὅτι ἔλαβε συνέντευξιν μετ' αὐτῶν καὶ τοὺς ἀνήγγειλεν ὅσα μετὰ τοῦ Ἀλῆ-Πασσᾶ ἐξηγήθη, καὶ ὅτι αὐτοὶ τοῦ εἶπον ὅσα οἱ ψευδαπόστολοι διέσπειραν περὶ ἐναποταμιεύσεως χρημάτων καὶ λοιπῶν· εἷς τῶν τότε παρευρισκομένων εἰς τὴν Τρίπολιν εἶμην καὶ ἐγώ, καὶ γνωρίζω ἑπομένως κάλλιστα τὸ περιστατικόν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐξηγήθημεν μετὰ τοῦ Κυρίου Παπαῤῥηγοπούλου κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαΐου 1820 περὶ τῶν εἰρημένων ψευδοσπερμολογιῶν, ἀλλ' οὐχὶ ποτὲ καὶ ὅτι ἐπιστεύσαμεν τὰ τοιαῦτα, τὸν παρεκαλέσαμεν νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν εἰς τὴν Ῥωσσίαν μετάβασίν του δὲν ἐνθυμοῦμαι ἂν τῷ ἐδώκαμεν καὶ ὁδοιπορικὰ ἔξοδα· τοῦ ἐδώκαμεν ὅμως τρεῖς ἐπιστολὰς μίαν πρὸς τὸν Καποδίστριαν, μίαν πρὸς τὸν Ῥοδοφοινίκην, καὶ μίαν πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, οὐχὶ ὅμως ποτὲ χαρτὶ ἄγραφον, ὡς λέγετε, μὲ τὰς ὑπογραφάς μας (καθότι δὲν εἴμεθα εἰς τόσον βαθμὸν ἀνόητοι) ἐγράψαμεν εἰς αὐτοὺς τὰ οὕτως τότε διατρέξαντα, τὸ αἴσθημα τὸ ἰδικόν μας, καὶ τῶν Πελοποννησίων τὴν κατάστασιν, καὶ τοὺς ἐλέγομεν ἐπὶ τέλους νὰ προσπαθήσωσι, εἰ δυνατόν, νὰ λάβωσι καὶ τὴν γνώμην τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου καὶ μᾶς εἰδοποιήσουν ἂν ἦναι καιρὸς καὶ συμφέρῃ νὰ κινήσωμεν αὐτὴν τὴν ἐπανάστασιν, καὶ ἂν ἦτον ἐλπιζόμενον νὰ λάβωμεν τὴν ἐλπιζομένην πρὸς τὸν σκοπόν μας πλαγίαν ὑπεράσπισίν του κτλ., κτλ. Ἐπαρακαλέσαμεν ὡσαύτως καὶ τὸν Κύριον Παπαῤῥηγόπουλον νὰ ὁμιλήσῃ μὲ αὐτούς, καὶ μὲ τὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρέσβυν τῆς Ῥωσσίας Στροβανόφ, καὶ μὲ ὅποιον τρόπον γνωρίζουν καταλληλότερον νὰ λάβωσιν, ὡς εἴρηται, τὴν γνώμην τοῦ Αὐτοκράτορος, καὶ ἕως ὁ ἴδιος νὰ ἐπιστρέψῃ νὰ μᾶς πληροφορήσῃ οὐσιωδῶς περὶ τοῦ ἀποτελέσματος ἢ νὰ μᾶς γράψῃ διὰ νὰ ὁδηγηθῶμεν εἰς τὰ περὶ τοῦ πρακτέου μέτρα· ὁ Κύριος Παπαῤῥηγόπουλος ἐπέστρεψεν κατὰ τὸν Ὀκτώβριον εἰς Τρίπολιν ὅπου μᾶς εἶπεν ὅσα εἶδεν καὶ ἤκουσεν, ὅτι δηλ. ὁ Καποδίστριας τὸν εἶπεν νὰ μὴ τολμήσῃ νὰ ἀναφέρῃ τίποτε πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα, καθότι μήτε εἴδησιν τοιαύτην εἶχεν, οὔτε καιρὸς ἦτον νὰ ἀκουσθῇ τοιοῦτον ἐπικίνδυνον ἐπιχείρημα εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ὅτι καμμίαν ὑπεράσπισιν δὲν θέλομεν λάβει ποτὲ ἀπὸ τὴν Ῥωσσίαν, καὶ ὅτι/ οὐτ' αὐτὸς ὁ ἴδιος δύναται νὰ μᾶς δώσῃ συνδρομὴν καμμίαν καὶ ἄλλα τοιαῦτα· τὸν δὲ Ῥοδοφοινίκην δὲν ἐντάμωσε διόλου, ὅσα ὅμως ὁ Ὑψηλάντης καὶ Στροβανὸφ τὸν εἶπον ἦσαν διαφορετικά, ὅτι δηλ. πρέπει νὰ ἑτοιμάσετε ὅλα τὰ ἀναγκαῖα καὶ ὅσον εἶναι δυνατὸν νὰ τραβήξῃ εἰς μάκρος τὸ πρᾶγμα ἕως τὸν Ἀπρίλιον 3 Μαΐου, καὶ ὅταν κινηθῇ μὲ φρόνησιν, καὶ κάμομεν μικράς τινας προόδους τότε θέλομε ἔχει καὶ τὴν ὑπερά-

σπισιν τῆς Ῥωσσίας καὶ ἄλλας τῆς Εὐρώπης συνδρομάς. Εἰς τὰς ἐν Τριπόλει δύω συνεντεύξεις τῶν προεστώτων μετὰ τοῦ Κυρίου Παπαῤῥηγοπούλου δὲν ἦσαν μήτε ὁ Σωτήριος Νοταρᾶς μήτε ὁ Ζαφειρόπουλος, ὡς γράφετε, ἀλλ' ἦσαν ἀντ' αὐτῶν ὁ Δ. Παπατζόνης καὶ ὁ Τάσος Σαριγιάννης, τοὺς ὁποίους ὑμεῖς δὲν ἀναφέρετε. Εἶναι γελοῖον νὰ λέγετε εἰς τὰς αὐτὰς Σελίδας 338-337 ὅτι ὁ Νικηταρᾶς ἐσύναξε 250 ὁπλοφόρους καὶ 200 ζῶα καὶ ὑπῆγεν εἰς τὴν Μάνην καὶ ἐπῆρε πολεμοεφόδια κτλ., καὶ ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ 300 Μανιάτας καὶ ὁ Νικηταρᾶς 850 καὶ ἐξεστράτευσαν κτλ. Ἡ εἰς Μάνην τοῦ Νικηταρᾶ μετάβασις εἶναι παντελῶς ἀνύπαρκτος, εἰς δὲ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦτον ἀδύνατον νὰ τὸν ἀκολουθήσωσιν οὐδὲ 25 στρατιῶται ἐκ τῶν χωρίων τῶν ὁποίων σημειοῖτε. Ὅλοι γνωρίζουν ὅτι ἐκ τῶν χωρίων τούτων τῆς ἐπαρχίας Λεονταρίου μόλις εὐγῆκαν 500 στρατιῶται τοὺς ὁποίους εἶχον ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν των ἓξ ἢ ἑπτὰ ὁπλαρχηγοὶ ἀπὸ 80-100 ἕκαστος· οἱ ἀρχηγοὶ οὗτοι ἦσαν Φλέσσας, Ἀναγνωσταρᾶς, Κεφάλας, Κουλόχερας, Τριμενναῖοι, Κραμποβῖται καὶ ὁ Νικήτας. Ὅσον δὲ περὶ τοῦ ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης ἔλαβε μεθ' ἑαυτοῦ 300 Μανιάτας καὶ μετέβη εἰς Καρύταιναν κτλ., καὶ ὑμεῖς αὐτοὶ δὲν ἀγνοεῖτε ὅτι οἱ Μανιᾶται εἶχον τοὺς ὁπλαρχηγούς των καὶ αὐτοὶ ἠκολούθουν πάντοτε. Ὁ Κολοκοτρώνης δὲν εἶχε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰμὴ τὸν Γέρο Μῆτρον ψυχογιόν του καὶ τὸν Καβαδίαν, ὑστερεῖτο δὲ καὶ χρηματικῶν μέσων, καὶ ὁ Δ. Παπατζόνης τὸν ἔδωκεν 100 ῥουμπιέδες δι' ἔξοδα του καθὼς καὶ ἕνα ἵππον, τὸ δὲ εἰρημένον τμῆμα τῶν 300 Μανιατῶν μετέβαινε τότε εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου καὶ ὁ Κολοκοτρώνης ὠφελήθη ἐκ τῆς εὐκαιρίας ταύτης διὰ νὰ ὑπάγῃ ἀσφαλῶς εἰς τὴν Καρύταιναν. Εἰς τὸ Τμῆμα ΣΤ. Σελὶς 140-144 ὁμιλεῖτε περὶ τῆς πολιορκίας τῆς Κορώνης καὶ περὶ τῆς τελευταίας ἐπὶ τοῦ φρουρίου ἀποπειραθείσης ἐφόδου ἀλλ' εἶσθε λανθασμένος καθόσον ἀφορᾶ τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς πολιορκίας ταύτης, καθότι οὗτοι δὲν ἦσαν ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους σημειοῖτε ἀλλ' ὁ Κουτζοκαλόγερος ἐκ τοῦ Νησίου καὶ ὁ Ἀντώνιος Μαυρομιχάλης ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Μανιατῶν· τὸ δὲ σῶμα Κορωναίων εἶχεν ἰδίους ἀρχηγοὺς μόνον ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐκ τοῦ Νησίου ἐξερχομένων στρατιωτῶν, οἱ στρατιῶται δὲ οὗτοι ποτὲ δὲν ὑπερέβαινον τοὺς 100. Εἶναι ψευδὲς ὅτι οἱ Κύριοι Γ. Δαρειώτης καὶ λογιώτατος ἀδελφὸς τοῦ Ἀνδρούσης ἐξεστράτευσαν τότε, ὡς γράφετε, ἕκαστος ἐπὶ κεφαλῆς 250 κτλ.· ἐλπίζω ὅτι δὲν θέλω δυσαρεστήσει τοὺς Κυρίους Γ. Δαρειώτην καὶ λογιώτατον λέγων μίαν ἀλήθειαν τὴν ὁποίαν ἐλπίζω οὐδ' αὐτοὶ οἱ ἴδιοι δύνανται νὰ ἀρνηθῶσι. οἱ Κύριοι οὗτοι δὲν ὑπῆρξαν ποτὲ ἀρχηγοὶ στρατιωτικῶν σωμάτων, ἴσως ὑπῆγον τότε εἰς Κορώνην διὰ νὰ ἐμψυχώσωσι καὶ παρακινήσωσι τοὺς κατοίκους εἰς πόλεμον. Δὲν ἔχουν ἐπίσης ἀκρίβειαν ὅσα λέγετε περὶ τῆς κατὰ τὸν φευρουάριον τοῦ 1823 γενομένης ἐπὶ τοῦ φρουρίου Κορώνης ἐφόδου. Γνωρίζω ὅτι ἦσαν πολλὰ καὶ διάφορα τὰ αἴτια τῆς εἰς τὴν περίστασιν ἐκείνην ἀποτυχίας, ἥτις δὲν εἶναι δίκαιον νὰ ἀποδοθῇ ὁλοτελῶς εἰς τὸν Θ. Γρίβαν καὶ Κορωναίους, ἀλλὰ δὲν παρεκτρέπεται ἀφίνων εἰς τὸν Θ. Γρίβαν καὶ Κορωναίους νὰ ἀπολογηθῶσι ἐὰν νομίζωσιν ὅτι προσβάλλονται διὰ τῆς ἱστορίας σας. Ὅσα περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν 80 ἱππέων Ὀθωμανῶν Λεονταρίτων ὅτι δηλ. ἤκουσαν ἐκεῖ οὗτοι ὅτι ἔφθασεν ὁ Κολοκοτρώνης καὶ Νικηταρᾶς μὲ 10.000 στρατεύματα καὶ πτοηθέντες ἀνεχώρησαν κτλ., εἶναι καθαρὰ πλάσματα τῆς φαντασίας ἐκείνων οἵτινες σᾶς τὰ ἐδιηγήθησαν διὰ νὰ μεγαλύνουσι μὲ αὐτὰ τὰς ἐκστρατείας των, καὶ ὡσὰν νὰ ἦτον οἱ Λεονταρῖται Τοῦρκοι ἀπὸ τὰς Ἰνδίας ἢ Ἀμερικήν, αὐτοὶ ἦσαν Πελοποννήσιοι καὶ ἐγνώριζαν καὶ τὸν Νικηταρᾶν καὶ τὸν Κολοκοτρώνην καὶ τὴν δύναμιν καὶ ἐπιῤῥοήν των, καθὼς καὶ πόσα στρατεύματα ἦτον δυνατὸν νὰ συσωματωθῶσιν εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἐρ-

χομαι ἤδη εἰς τὰς Σελίδας 417-456 ὅπου ἐξιστορεῖτε τὰ περὶ τῆς εἰς Τρίπολιν μεταβάσεως τῶν Φαναριτῶν καὶ λοιπῶν Ὀθωμανῶν κατὰ τὴν 26-27 / Μαρτίου, καὶ τὰς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην γενομένας μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ὀθωμανῶν συγκρούσεις, καὶ εἰς τὴν περίστασιν αὐτὴν φαίνεται ὅτι ἡ πηγὴ ἀφ' ἧς ἠντλήσατε ὅσας ἐκτίθενται εἰς τὴν ἱστορίαν σας πληροφορίας δὲν εἶναι καθαρά. Ἰδοὺ πῶς ἔχει ἡ ἀλήθεια τῶν διατρεξάντων εἰς τὰ ὁποῖα λαβὼν ὁ ἴδιος μέρος ἐνεργητικὸν κρατῶ ἀκόμη ζωηρῶς ἐντυπωμένας εἰς τὴν μνήμην μου. Εἰς τὰς 26 Μαρτίου ἀνεχώρησαν οἱ Φαναρῖται Ὀθωμανοὶ ἀπὸ τὴν Ἀρτίτζαν πατρίδα τους ὄντες ὡπλισμένοι νέοι τε καὶ γέροντες ὑπὲρ τὰς 2.000 περίπου, ὡς ἐκ τῆς ἀδυναμίας τῶν γυναικοπαίδων των ἔμειναν τὸ ἑσπέρας εἰς τὴν Σουλτίναν· ὁ Τσανέτος Χριστόπουλος ἦτον διορισμένος παρ' ἐμοῦ ἀρχηγὸς τῶν στρατευμάτων τῆς ἐπαρχίας Φαναρίου, πρὸς αὐτὸν εἶχον στείλει ἐγὼ πρὸ τριῶν ἡμερῶν πολεμοεφόδια ἱκανὰ καὶ 100 τάλληρα, διὰ νὰ οἰκονομήσῃ τσαρούχια διὰ τοὺς στρατιώτας, καὶ τὸν εἶχον διατάξει νὰ παρατηρῇ τὰ κινήματα τῶν Φαναριωτῶν, καὶ νὰ μὲ εἰδοποιῇ δι' ἡμέρας περὶ τούτων, ὅπως ἂν κινηθῶσι δι' ὁποιονδήποτε μέρος, νὰ τοὺς παρακολουθήσω καὶ προφθάσω καὶ ἐγὼ μὲ τὸ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ὁδηγίαν μου σῶμα διὰ νὰ τοὺς κτυπήσωμεν συγχρόνως. Ὁ Τσανέτος λοιπὸν Χρηστόπουλος μὲ εἰδοποίησεν ὅτι κατὰ τὰς 26 οἱ Φαναρῖται Ὀθωμανοὶ ἀνεχώρησαν λαβόντες τὸν δρόμον τῆς Τριπολιτζᾶς· εἰς τὰς 24 εἶχον στείλει τὸν ἀδελφόν μου Δημήτριον Δηλιγιάννην εἰς τὸν Ἀλφειὸν μὲ τοὺς ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν του Ἀκωβίτας καὶ Παραμερισίους ἕως 600 τὸν ἀριθμὸν στρατιώτας διὰ νὰ παρατηρῇ μετὰ προσοχῆς τὰ κινήματα τῶν Λαλαίων οἵτινες ἑτοιμάζοντο μὲ τὰς οἰκογενείας των νὰ ἀπεράσωσιν εἰς Τριπολιτζᾶν. Ἅμα μὲ ἦλθεν ἡ εἴδησις τοῦ κινήματος τῶν Φαναριτῶν ἔγραψα πρὸς αὐτὸν ἀμέσως νὰ προφθάσῃ μ' ὅλους ὅσους εἶχε στρατιώτας εἰς Λαγκάδια τὴν πατρίδα μου· ἐσύναξα συγχρόνως καὶ ἐκ τῶν πλησιοχώρων χωρίων καὶ ἐκ τῆς πατρίδος μου ἱκανοὺς στρατιώτας καὶ ἅμα ἠναμώθην μὲ τὸν ἀδελφόν μου ἀνεχώρησα μετ' αὐτῶν καὶ ἐφθάσαμεν τὸ ἑσπέρας εἰς Ζαγοβίστη καὶ Στεμνίτζαν ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ τρέξωμεν ὅλην τὴν νύκτα διὰ νὰ καταλάβωμεν τὴν λαγκάδα καὶ κτυπήσωμεν τοὺς ἐχθροὺς ἐκεῖθεν ἐπωφελέστερον. Οἱ Ὀθωμανοὶ τὴν 27 τὸ πρωῒ ἀνέλαβον τὴν διὰ Τριπολιτζᾶν πορείαν των, τὴν αὐτὴν ἡμέραν εἶχον σπεύσει καὶ οἱ 300 Μανιᾶται, παρὰ τῶν ὁποίων ἐσυνοδεύετο, ὡς ἀνωτέρω ἀναφέρετε, ὁ Κολοκοτρώνης εἰς τὰ χωρία τοῦ κάμπου Καρυταίνης, καὶ λαβόντες ἐκεῖ τὴν εἴδησιν τοῦ ὅτι ἀπερνοῦν οἱ Φαναρῖται διὰ Τριπολιτζᾶν ἔτρεξαν ἀμέσως τὸ πρωῒ καὶ ἐτοποθέτησαν κατὰ συμβουλὴν τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη εἰς τὴν θέσιν λεγομένην Ἅγιος Ἀθανάσιος, θέσιν ἀκατάλληλον διὰ νὰ κτυπήσωσι τόσον ἐχθρὸν ὀθωμανῶν, ὁ δὲ Κολοκοτρώνης ἀνέβη ἄνωθεν τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἐπὶ κορυφῆς τινος διὰ νὰ θεωρῇ τὰ κινήματα τῶν ἐχθρῶν, καὶ εἰδοποιῇ περὶ τούτων τὰ μέλλοντα νὰ ἔμβουν εἰς σύγκρουσιν στρατιωτικὰ σώματα· ἡ κορυφὴ αὕτη ἦτον πολλὰ κατάλληλος πρὸς τοῦτο καὶ ἐξασφαλισμένη ἀπὸ πάσης ἐχθρικῆς προσβολῆς. Ἅμα ἐπλησίασεν ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ τῶν Ὀθωμανῶν ἐκτυπήθη γενναίως ἀπὸ τοὺς Μανιάτας, καὶ μετὰ τριῶν ὡρῶν σύγκρουσιν ἀμφοτέρων τῶν μερῶν ἀφ' οὗ ἐπληγώθη ὁ ὁπλαρχηγὸς αὐτῶν Βοηδής, ἠναγκάσθησαν οἱ Μανιᾶται νὰ παραιτήσωσι τὴν θέσιν ἐκείνην ὡς ἀκατάλληλον διὰ τὸ ἄνισον τῆς δυνάμεως, καὶ νὰ ὠχυρωθῶσιν εἰς ἄλλην καταλληλοτέραν Κομένον Τσαμίον λεγομένην· εἶναι ψευδὲς ὅτι ἐτελείωσαν, ὡς λέγετε, τὰ πολεμοεφόδιά των. Εὑρόντες τότε οἱ τοῦρκοι τὸν δρόμον ὁπωσοῦν ἐλεύθερον ἐπροχώρησαν εἰς τὴν θέσιν ταύτην διὰ νὰ ἀπεράσωσι τὴν γέφυραν, ἀλ' ἤὗρον ἐκεῖ τὴν ἀνθίστασιν δυνατωτέραν. Κατ' ἐκείνας τὰς στιγμὰς ἔφθασεν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης καὶ ὁ Ἠλίας Μαυ-

ρομιχάλης ἐπὶ κεφαλῆς ἑτέρων 300 Μανιατῶν καὶ 200 χωρικῶν ἐκ τοῦ Κάμπου τῆς Καρυταίνης· βλέποντες τότε οἱ ἐχθροὶ ὅτι ἦτον ἀδύνατον νὰ ἀπεράσωσι τὸν ποταμὸν ἡσύχως, ἀπεφάσισαν νὰ τὸν ἀπεράσωσι πολεμοῦντες. Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἔφθασαν ἐκ τῆς Ἡλιοδώρας καὶ οἱ Κύριοι Γεώργιος καὶ Δημήτριος Κολιόπουλοι μετὰ τῶν προκρίτων τῶν χωρίων τῆς Ἡλιοδώρας ἕως 150 τὸν ἀριθμόν, καθὼς καὶ ὁ Τσανέτος Χρηστόπουλος μὲ 300 σχεδὸν Φαναρίτας, καὶ ἔδωκαν βοήθειαν εἰς τοὺς Μανιάτας· μ' ὅλα ταῦτα ἐν τῷ μέσῳ τοσούτου κινδύνου οἱ Τοῦρκοι ἀπέρασαν τὸν ποταμὸν καὶ πρὶν τῆς ἑσπέρας εἰσῆλθον εἰς τὸ Παλαιοφρούριον τῆς Καρυταίνης ὅπου εὑρίσκοντο ὠχυρομένοι καὶ οἱ αὐτόχθονες τῆς Καρυταίνης Ὀθωμανοὶ μετὰ τοῦ βοεβόνδα, Καδδῆ καὶ Πελούπαση των, ἕως 150 τὸν ἀριθμόν. Ἐφονεύθησαν εἰς τὴν σύγκρουσιν αὐτὴν ἕως 30 Τοῦρκοι, ἐπνίγησαν εἰς τὸν ποταμὸν ἕως 20 γυναῖκες καὶ παιδιὰ αὐτῶν, πληροφορηθέντες δι' ἡμεῖς ταῦτα κατέβημεν τὸ πρωῒ τῶν 28 εἰς τὴν Καρύταιναν ὅπου ἠνταμώθημεν μετὰ τῶν Μανιατῶν καὶ Καλανδρώνη, ἔφθασεν ἐκεῖ συγχρόνως καὶ ὁ Παπατζόνης ἀρχηγὸς τοῦ Μεσσηνιακοῦ [φθορὰ] / μετὰ τοῦ Φλέσσα τοῦ Ἀναγνωσταρᾶ τῶν Πετροβαίων τοῦ Κεφάλα καὶ τῶν λοιπῶν καπετανίσκων ἐπὶ κεφαλῆς 2.000 σχεδὸν στρατιωτῶν, ὥστε ὅλα ὁμοῦ τὰ συναχθέντα στρατεύματα ἐσυμποσοῦντο ὑπὲρ τὰς 5.000 στρατεύματα. Συσκεφθέντες λοιπὸν μεταξύ μας ὅλοι οἱ ὁπλαρχηγοὶ περὶ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον ἠθέλαμεν δυνηθῆ νὰ παραλάβωμεν τὴν ἐνδεχομένην ἐκ Τριπολιτζᾶς βοήθειαν τῶν πολιορκουμένων, κοινὴ γνώμη ἀπεφασίσαμεν ὁ μὲν Ἀναγνωσταρᾶς νὰ λάβῃ ἀπὸ τὰ διάφορα σώματα 1500 στρατιώτας καὶ καταλάβῃ τὴν θέσιν Σαλεσίου, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Ἀλέξανδρος μὲ 1000 τὴν θέσιν τῆς Λαγκάδας διὰ νὰ ἐμποδίσωσιν ἀμφότεροι ἐκεῖθεν κάθε κίνημα ἐχθρικόν· ἀπεφασίσθη προσέτι τὰ τῶν ἐχθρῶν λάφυρα νὰ μοιρασθῶσιν εἰς δύω μέρη, τὸ μὲν ἓν νὰ διανεμηθῆ εἰς τοὺς στρατιώτας, τὸ δὲ ἕτερον νὰ μείνῃ εἰς τὸ ἔθνος, καὶ προσετερίσθησαν ὁ Δημήτριος Παπατζόνης Ἡλίας Μαυρομιχάλης καὶ ἐγὼ νὰ διαπραγματευθῶμεν μετὰ τῶν πολιορκουμένων τὰ τῆς παραδόσεώς των. Ἡ διαπραγμάτευσις ἤρχισε τῷ ὄντι μετ' ὀλίγον, ἀλλ' οἱ πολιορκούμενοι περιμένοντες τὴν ἐκ Τριπολιτζᾶς βοήθειαν ἀνέβαλλον τὴν παράδοσίν των διὰ τὴν αὔριον (μ' ὅλον ὅτι ἦσαν τὰ μέγιστα στενοχωρημένοι ἀπὸ τὴν πείναν καὶ δίψαν) 30 Μαρτίου διὰ πολλῶν φράσεων. Κατὰ τὴν ἡμέραν αὐτὴν τῶν 30 Μαρτίου ἐξεκίνησαν ἐκ Τριπολιτζᾶς 2.500 πεζοὶ καὶ 1000 ἱππεῖς Ὀθωμανοὶ καὶ οὐχὶ 600 μόνον ἱππεῖς, ὡς λανθασμένως γράφετε, καὶ πρὸ τῆς μεσημβρίας ἔφθασαν εἰς τὰ χωρία Καντρέβα, Ἀλίκια καὶ Σάλεσι τοῦ Λεονταρίου ὁποῦ ἔκαυσαν τὰς οἰκίας τῶν κατοίκων ὅλων. Ἡμεῖς δ' ἰδόντες τὰς πυρκαϊὰς καὶ νομίσαντες ὅτι ἔρχεται ὁ Κυριακούλης Μαυρομιχάλης ἀπὸ Μεσαρὰν ὅπου ἐπεριμένετο, ὑπεχρεώσαμεν τὸν Θ. Κολοκοτρώνην νὰ ἀπέλθῃ εἰς ἓν λοφίδιον ἄντικρυ τοῦ χωρίου Φλορίτσα νὰ θεωρήσῃ διὰ τοῦ τηλεσκοπίου ἂν ἦναι ἕλληνες οἱ ἐρχόμενοι ἢ Ὀθωμανοί, ἅμα λοιπὸν ἔφθασεν ἐκεῖ καὶ ἐγνώρισεν ὅτι εἶναι Τοῦρκοι ἔβγιψεν κάτω μίαν σημαίαν τὴν ὁποίαν εἶχεν ὡς σημεῖον, καὶ φθάσας ἐν ἀκαρεὶ εἰς τὸ στρατόπεδον ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν πάραυτα. Εἰς μάτην ἐπροσπαθήσαμεν ὅλοι οἱ ὁπλαρχηγοὶ νὰ τὸν πείσωμεν νὰ μείνῃ μεθ' ἡμῶν, καὶ νὰ ὀχυρωθῶμεν ἄντικρυ τοῦ φρουρίου Ἅγιον Ἡλίαν θέσιν πολλὰ δυνατὴν διὰ νὰ μὴ διαλυθῆ ἄλλως τὸ στρατόπεδον· οὗτος δὲν ἠθέλησε παντελῶς νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὰς προτροπάς μας, ἀλλ' ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ ἔγειινεν ἄφαντος ἐκ τοῦ στρατοπέδου δόσας οὕτως ἀφορμὴν λειποταξίας εἰς τοὺς στρατιώτας. Ὁ Δημήτριος Παπατζόνης καὶ ὁ Παπαφλέσσας ἦσαν τότε εἰς τὴν πόλιν τῆς Καρυταίνης ἐντὸς τριῶν οἰκιῶν κλεισμένοι μὲ 100 περίπου στρατιώτας καὶ ἐπολέμουν μὲ τοὺς ἐκ τῶν φρουρίων ἐξελθόντας Ταναρίτας Ὀ-

θωμανοὺς μὴ γνωρίζοντας παντελῶς ὅτι ἐπλησίασαν οἱ ἐχθροὶ οἱ ἐκ Τριπολιτζᾶς ἐρχόμενοι. Βλέπων τὸν προφανῆ αὐτὸν κίνδυνον, μ' ὅλον ὅτι πρωτόπειρος τότε περὶ τὰ τοιαῦτα ἔτρεξα μὲ 500 σχεδὸν στρατιώτας πρὸς βοήθειάν των καὶ μόλις ἠδυνήθην νὰ τοὺς σώσω, ἀλλὰ καθ' ἣν στιγμὴν ἐξερχόμεθα μετ' αὐτῶν ἐκ τῆς πόλεως ἔφθασαν ἐκεῖ οἱ ἐκ Τριπόλεως Ὀθωμανοὶ τῶν ὁποίων ἓν ἀπόσπασμα κατέλαβε τὰ ὀπίσθιά μας πρὸς τὸ μέρος τὸ καλούμενον Παλιουριᾶς. Ἡ διάβασίς μας τότε κατέστη τὰ πλεῖστα ἐπίπονος καὶ κινδυνώδης ἐν τῷ μέσῳ δύω ἐχθρικῶν πυρῶν εὑρισκόμενοι ἔπρεπε νὰ ἀποσυρθῶμεν πολεμοῦντες, οἱ στρατιῶται μας ἄπειροι ἀκόμη τοῦ πολέμου ἔτρεχον φεύγοντες ἐν ἀταξίᾳ, καὶ ἐγκαταλίποντες ἐμέ, τὸν ἀδελφόν μου, τὸν Δ. Παπατζόνην, καὶ τὸν Παπαφλέσσα μὲ μόνον ὀλίγους ἐνόπλους καὶ πιστοὺς ὑπηρέτας μεθ' ὧν πολεμοῦντες ἀπεσυρόμεθα παρακολουθούμενοι ἀπὸ τὸν ἐχθρὸν ἕως τοῦ Χαρατζάρι τὴν βρύσην ὅπου μᾶς κατέλαβε τὸ σκότος καὶ μόλις ἠδυνήθημεν δι' αὐτοῦ νὰ διασωθῶμεν, ἀφ' οὗ παρητήσαμεν τοὺς ἵππους μας. Ἰδοὺ τὰ εἰς τὴν σύγκρουσιν ἐκείνην διατρέξαντα, ὁ Θ. Κολοκοτρώνης τὸν ὁποῖον παριστᾶτε ὡς ἥρωα τῆς μάχης ταύτης ἦτον ἤδη φθασμένος εἰς Ἀτσίχολον ὅταν ἡμεῖς κατεπολεμούμεθα ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς χωρὶς ὄχι μόνον τὸν παραμικρὸν κίνδυνον νὰ δοκιμάσῃ, ἀλλ' οὐδὲ κἂν νὰ τὸν πλησιάσωσιν οἱ Ὀθωμανοὶ παντάπασιν· ὁ δὲ Ἠλίας Μαυρομιχάλης ἐπέ|ρασε διὰ νυκτὸς εἰς τὴν Στεμνίτζαν, καὶ ὁ Ἀναγνωσταρᾶς περιπλέον Μανιᾶται Φαναρῖται Μεσσήνιοι ἀπέρασαν εἰς τὸ ἀπέναντι τοῦ ποταμοῦ καὶ μέρος ἐπισθοδρόμησαν ἀκινδύνως φθάσαντες διὰ νυκτὸς εἰς τὰ Σιαμετάζικα ὅπου ἐτοποθετήθησαν. Ὁ δὲ Νικηταρᾶς ὑπῆγεν εἰς τὸ Καλογεροβούνι διὰ νὰ κτυπήσῃ τοὺς ἀπὸ Καρύταιναν διαβαίνοντας εἰς Τριπολιτζὰν Τούρκους, τοῦτο εἶναι ἐντελῶς ἀνύπαρκτον καὶ οὐδ' ἠκούσθη, οὐδ' ἔλαβε ποτὲ χώραν εἰμὴ εἰς τινων μόνον κεφαλῶν τὴν φαντασίαν. Ἐνταῦθα κρίνω ἀναγκαῖον νὰ σὲ κάμω τινὰς παρατηρήσεις ὡς πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς ἱστορίας σας εἰς ὃ λέγετε ὅτι ὑπῆγον οἱ Διλιγιαννέοι εἰς τὴν πατρίδα των Λαγκάδια, ἐσύναξαν τὴν κινητὴν αὐτῶν περιουσίαν καὶ ἔτρεξαν νὰ σωθῶσι εἰς τὴν μονὴν τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου. Δὲν θέλω νὰ ἀποδώσω ὡς πρὸς τὴν περίστασιν ταύτην τὰ παρ' ὑμῶν ψευδῶς καὶ δολίως οὕτως εἰπεῖν χαρακτηριζόμενα περιστατικὰ εἰς κακὴν θέλησιν ἢ πίστιν, ἐπιθυμῶ καὶ ὡς πρὸς τοῦτο νὰ ἀποδόσω ὅσα γράφετε μᾶλλον εἰς τὰς ὁποίας σᾶς ἔδωκαν ἐσφαλμένας καὶ δολίας πληροφορίας· ἂν προεθέμεθα τὸν σκοπὸν νὰ ἀσφαλίσωμεν τὴν κινητήν μας περιουσίαν ἐδυνάμεθα νὰ λάβωμεν περὶ τούτου τὴν φροντίδα ἐν καιρῷ πρὶν ἢ ἐκρ|αγῇ ἡ ἐπανάστασις τῆς ὁποίας τὸν διοργανισμὸν οὐχὶ μόνον ἐγνωρίζαμεν ἀλλὰ καὶ προετοιμάζαμεν πρὸ χρόνων. Δὲν λέγω ὅτι ἐπράξαμεν καλῶς παραμελήσαντες τὰ τῆς διασώσεως τῆς κινητῆς καταστάσεώς μας καθότι ἂν αὐτὴ διεσώζετο, ἠθέλαμεν εἶσθαι πλούσιοι τὴν σήμερον, πλουσιότεροι ἴσως ὅλων τῶν πελοποννησίων· ὅ,τι ἐγένετο καλὸν ἢ κακὸν ἐκθέττω μόνον καὶ θέλω νὰ ἀναιρέσω ἓν ψεῦδος τὸ ὁποῖον πρὸς τοῖς ἄλλοις παρεισέφρυσεν εἰς τὸ Σύγγραμμα σας. Ἰδοὺ ἡ ἔκθεσις τῶν περιστατικῶν τῆς προσφυγῆς τῶν οἰκογενειῶν μας εἰς Μέγα Σπήλαιον, προφανῶς ἥτις ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ ἐπινοήσετε ὅτι σκοπὸν εἶχε τὴν διάσωσιν τοῦ πλούτου μας. Ἀφ' οὗ διεσώθημεν ὡς ἀνωτέρω εἴρηται ἐκ τοῦ κινδύνου τῆς Καρυταίνης ἐφθάσαμεν ἐγὼ ὁ Παπαφλέσσας ὁ Κεφάλας καὶ ἄλλοι ὑποδεέστεροι ὁπλαρχηγοὶ περὶ τὸ μεσονύκτιον εἰς Λημητζάναν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἀθανασίου Ἀντωνοπούλου γαμβροῦ μου, ἐκεῖ τὴν νύκτα συσκεφθέντες ἀπεφασίσαμεν συμφώνως ὁ μὲν Παπαφλέσσας μετὰ τοῦ Κεφάλα νὰ ἀπέλθωσιν εἰς Στεμνίτζαν καὶ συνενοηθῶσι μετὰ τοῦ Κυριακούλη Μαυρομιχάλη Νικολάκην καὶ λοιπῶν ὁπλαρχηγῶν ἐκείνου τοῦ μέρους καὶ συσωματωθῶσι μετ' αὐτῶν καὶ συγκεντρώσωσι στρατόπεδον

εἰς τὴν Βλαχοκερασίαν, ἐγὼ δὲ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ μου καὶ τοῦ Παπατζόνη νὰ ἀπέλθωμεν εἰς Λαγκάδια νὰ συνυπακουσθῶμεν μὲ τοὺς Καλαβρυτινοὺς Βοστυτζάνους καὶ Πατραίους ὁπλαρχηγοὺς (μὴ γνωρίζοντες ὅτι συγχρόνως διελύθησαν καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν πολιορκίαν τῶν Π. Πατρῶν ὡς ἐκ τῆς ἐκεῖσεν ἀφίξεως τοῦ 'Ισοὺφ-πασσᾶ) καὶ νὰ προμηθευθῶμεν δι' αὐτῶν εἰ δυνατὸν 150 'Ρουμελιώτας ὡς μᾶλλον τότε ἐμπειροπολέμους διὰ νὰ τοὺς ἔχωμεν ὡς ἐκτελεστικὴν δύναμιν καὶ ἐμψύχωσιν τῶν ἰδικῶν μας. Τὴν ἐπιοῦσαν λοιπὸν διεχωρίσθημεν, καὶ φθάσαντες ἡμεῖς πρὸς τὰ ἐξημερώματα τὴν ἐπαύριον εἰς τὴν οἰκίαν μας δὲν εὕρομεν παρὰ δύω μόνους ἀνθρώπους, καθότι τὴν προλαβοῦσαν εἶχον φθάσει οἱ ἀπὸ Καρύταιναν διασκορπισθέντες καὶ ἀνήγγειλαν εἰς τὰς οἰκογενείας μας τὴν λειποταξίαν τοῦ στρατοῦ, καθὼς καὶ τὸν κίνδυνον εἰς ὃν ἡμεῖς εὑρισκόμεθα, λέγοντες ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἔφθασαν· φοβηθέντες λοιπὸν ἅπαντες οἱ τῆς οἰκογενείας μας ἐτράπησαν εἰς φυγὴν διὰ νυκτὸς ἄνδρες γυναῖκες καὶ παιδιά, πρὸς τὸ μέρος τῶν Καλαβρύτων ὅπως διασωθῶσι, χωρὶς οὐδὲ ζῶα νὰ ἔχωσι, οὐδὲ νὰ δυνηθῶσι ἐνδύματα ἄλλα παρ' ὅσα ἔφεραν νὰ λάβωσι μεθ' αὐτῶν, πολλῷ μᾶλλον νὰ φέρωσι καὶ ἅπασαν τὴν κινητὴν αὐτῶν περιουσίαν, ἐτρέξαμεν λοιπὸν καὶ ἡμεῖς κατόπιν ἀμέσως πεζοὶ καὶ μόλις πρὸς τὴν μεσημβρίαν τοὺς ἐφθάσαμεν ἔξωθεν τοῦ Σωποτοῦ χωρίου τῶν Καλαβρύτων ἓξ ὥρας ἀπέχοντος τῆς πατρίδος μας, εἰς τοιοῦτον δὲ βαθμὸν εὑρέθημεν ἀπηυδησμένοι καὶ ἡμεῖς καὶ ἅπαντες οἱ συγγενεῖς μας, ὥστε τὸ ἑσπέ/ρας ἠναγκάσθημεν νὰ ἁλατίσωμεν τοὺς πόδας μας πληγωθέντας ὡς ἐκ τῆς μακρᾶς καὶ ἀδιακόπου ὁδοιπορίας. Τὴν νύκτα ἐκείνην μᾶς ἔφθασεν ἡ εἴδησις ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν Λαγκαδίων καὶ ἄλλων πλησιοχώρων μερῶν κυριευθέντες ἀπὸ φόβον καὶ ἀπελπισίαν ἡτοίμαζαν νὰ στείλωσι τοὺς προκρίτους των μετὰ τῶν λαγκαδινῶν τούρκων, τοὺς ὁποίους εἶχον πρότερον ἀφωπλισμένους καὶ φυλακισμένους εἰς Τριπολιτζὰν διὰ νὰ προσκυνήσωσι· βλέποντες τὸν κίνδυνον τὸν ἀπειλοῦντα διὰ τοιούτου ὀλεθρίου παραδείγματος τὴν ἐπαρχίαν Καρυταίνης καὶ τὴν Πελοπόννησον ὅλην, τὴν μὲν οἰκογένειάν μας ἐπέμψαμεν ἐκ Σωποτοῦ εἰς Μέγα Σπήλαιον διὰ νὰ τεθῇ ὑπὸ ἀσφάλειαν, ἡμεῖς δὲ ἐπιστρέψαμεν πάραυτα δρομαίως καίτοι πεζοὶ μετὰ τοῦ Παπατζόνη καὶ συνάξαντες καθ' ὁδὸν ἕως 100 στρατιώτας ἐφθάσαμεν τὴν 1ην 'Απριλλίου Π.Μ. εἰς Λαγκάδια ὅπου εὕρομεν ἑτοίμους τοὺς Τούρκους καὶ ἱκανοὺς προκρίτους τῶν πέριξ χωρίων νὰ ἀναχωρήσωσι διὰ Τρίπολιν. 'Αμέσως τότε διέταξα νὰ φονευθῶσιν ὅλοι οἱ Τοῦρκοι ἄνδρες γυναῖκες καὶ παιδιὰ ἀνεξαιρέτως ὑπὲρ τὰς 250 ψυχάς, ἐπυρπόλησα εὐθὺς καὶ τὸ Ντσαμή τους καὶ μερικὰς οἰκίας των, καὶ οὕτως ἀφήρεσα ἐκ τῶν κατοίκων τὰ μέσα ἐκεῖνα τοῦ νὰ προσκυνήσωσι, καὶ τοὺς ἠνάγκασα νὰ κινηθῶσι ἐκ νέου εἰς τὸν πόλεμον ὅπως ἢ νικήσωμεν ἢ ἀπωλεσθῶμεν ἅπαντες· τὰ μέτρα ταῦτα ἦσαν τῷ ὄντι αὐστηρὰ καὶ σκληρὰ καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην περίστασιν ἤθελαν θεωρηθῇ καὶ ἀπάνθρωπα, ἀλλ' εἰς περίστασιν καθ' ἣν ἐπρόκειτο λόγος περὶ τῆς ὑπάρξεώς μας καὶ τῆς ὑπάρξεως ἐν γένει τῆς πατρίδος ἦσαν ἀναγκαῖα. Τὸ ἀποτέλεσμα ἐγένετο ἀμέσως, καὶ οὐχὶ μόνον οἱ χωρικοὶ ἀπέβαλον πλέον πᾶσαν περὶ ὑποταγῆς πρὸς τοὺς 'Οθωμανοὺς ἰδέαν, ἀλλὰ καὶ ἔλαβον μετὰ περισσοτέρας προθυμίας τὰ ὅπλα καὶ ἔτρεξαν εἰς τὸ στρατόπεδον. Προσῆψαν πολλοὶ εἰς τοὺς "Ελληνας μομφὴν διὰ τὰς τοιαύτας συμβάσας πρὸς τὰς 'Οθωμανικὰς οἰκογενείας κατὰ τὴν ἐπανάστασιν σφαγάς, ἀλλ' αἱ σφαγαὶ αὗται ὅσον ἀποτρόπαιαι εἰς πάντα ἄλλον καιρὸν ἤθελαν φανῇ, ἦσαν τότε ὅμως ἀναγκαῖαι, πρῶτον διὰ νὰ ἀφαιρέσωσι ἀπὸ τὰ ὀθωμανικὰ στρατεύματα τοὺς ὁδηγοὺς καὶ τοὺς προδότας τοὺς ὁποίους ἤθελον εὕρει εἰς πᾶσαν ἄλλην περίστασιν μεταξὺ τῶν αἰχμαλώτων ὀθωμανῶν, ὡς τοῦτο συνέβη ἐπὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν ἀράβων· δεύτερον νὰ ἀφαιρέσωσιν

ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας πᾶσαν ἐλπίδα συνδιαλλαγῆς μετὰ τῶν Ὀθωμανῶν. Ἀφ' οὗ ἐφονεύθησαν οἱ Ὀθωμανοὶ ἐσυνάξαμεν τοὺς στρατιώτας ὅλης τῆς Ἀκωβας καὶ Πέραν Μεριᾶς τοὺς ὁποίους παρέλαβεν ὁ ἀδελφός μου Δημήτριος ἕως 700 τὸν ἀριθμὸν καὶ κατέβη εἰς τὸν Ἀλφειὸν ποταμὸν καταλαβὼν τὴν προτέραν του θέσιν εἰς ἣν ὠχυρώθη παρατηρῶν τὰ κινήματα τῶν Λαλαίων· ἐγὼ δὲ συνάξας ἕως 500 ἄλλους ἀπὸ τὰς πέριξ κωμοπόλεις καὶ Λαγκάδια ὑπῆγον μετὰ τοῦ Παπατζόνη εἰς Βυτήναν τὴν 5 Ἀπριλλίου διὰ νὰ συνάξω καὶ τοὺς λοιποὺς τῶν βουνῶν καὶ συστήσομεν τὸ στρατόπεδον εἰς τὴν Ἀλωνίσταιναν. Ἕως ἐδῶ παύω τὰς παρατηρήσεις μου διότι καὶ ὁ πρῶτος τῆς ἱστορίας σας τόμος παύει τοῦ νὰ μὲ δίδῃ ὕλην· κρίνω ἐν τοσούτῳ ἀναγκαῖον νὰ σᾶς προσθέσω ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὑποθέσητε ὅτι ὅλα ὅσα ἄλλα περιέχονται εἰς τὸν τόμον αὐτὸν χωρὶς νὰ ἀνάγονται εἰς τὰς ἀνωτέρω παρατηρήσεις μου παραδέχομαι ὡς ἀληθῆ καὶ γεγονότα· οὐχί· ὑπάρχουσιν ἔτι πολλὰ μέρη ἀπέχοντα πολὺ τῆς ἀκριβείας, ἀλλ' ἐγὼ δὲν ἐπιχείρησα τὴν ἀναίρεσιν εἰμὴ ἐκείνων ἅτινα εἴτε ἐκ τοῦ πλησίον μὲ ἐγγίζουσιν εἴτε ἀντίκεινται προφανῶς εἰς τὴν ἀλήθειαν, ὡς πρὸς τὰ λοιπά, ἀπόκειται εἰς ἄλλους νὰ πράξωσιν ὅτι ἐγὼ πράττω σήμερον.

Τὴν 30 Ἰαννουαρ. 1840. Ἀθῆναι.

ὁ πολίτης
Κανέλλος Δηλιγιάννης.

[*Απάντηση Κανέλλου Δεληγιάννη στα Απομνημονεύματα του Φωτάκου*]

[...] *νὰ ἐπεκταθῇ ἡ ἐπανάστασις εἰς ὅλην τὴν χέρσον Ἑλλάδα, καὶ εἰς διάφορα ἄλλα μέρη ὅπου ὑπῆρχον χριστιανοὶ νὰ γενικευθῇ ὁ ἀγών. Ἅμα λοιπὸν ἔφθασεν εἰς τὰ Τρίκορφα, ὁμίλησε μὲ τὴν γερουσίαν, καὶ μ' ὅλους τοὺς ἐγκριτοτέρους τῆς Πελοποννήσου οἵτινες διέμενον εἰς τὴν Ζαράκοβαν μετὰ τῆς γερουσίας, καὶ μὲ ἡμᾶς, καὶ ἐμείναμεν σύμφωνοι δι' αὐτὸν τὸν σωτήριον σκοπόν. Καὶ ἰδοποιήσαμεν τοὺς μπέηδες ἀλβανοὺς καὶ αὐτοὶ ἔστειλλαν ἔξω τὸν Κοντοχαμπύμπην ὑπασπιστήν τους, καὶ ὁμίλησαν ἰδίως μὲ τὸν Χρηστάκην Ἄρτης καὶ ἔμειναν σύμφωνοι, καὶ τὴν ἐπιούσαν ἐξῆλθον οἱ δύω ὁπλαρχηγοί, ὁ Ἐλμὰζ Μέησιος, καὶ ὁ Βελὴ Γιαήσης (καθότι ὁ μὲν Ἀλιόπεης εἶχε φονευθῇ, κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας εἰς μίαν μάχην, ὁ δὲ Ἀχμὲτ Τέμος ἀπέθανεν ἀπὸ δυσεντερίαν) καὶ ὁμίλησαν μὲ τὸν Χρηστάκην, καὶ ἔμειναν καθ' ὅλα σύμφωνοι μὲ τὴν παρατήρησιν νὰ συμφωνήσῃ καὶ αὐτὸς μὲ ἡμᾶς, νὰ ἐξέλθουν διὰ συνθήκης μὲ τὴν τιμήν τους ἀνεπιῤῥέαστοι, ἀλλὰ νὰ τοῖς δωθῇ προθεσμία νὰ ἀπαιτήσουν τοὺς μισθούς των ἀπὸ τὰ χαρέμια τοῦ Χουρσὶτ πασιά, νὰ τοὺς λάβουν, καὶ νὰ ἐξέλθουν ὁπλισμένοι καὶ ἀσφαλεῖς. Τοῦτο μαθὸν ὁ Κολοκοτρώνης καὶ οἱ περὶ αὐτόν, καὶ γνωρίζον τὸν Κοντοχαμπύπην ὡς ὑπάρξαντα ἕνα καιρόν:* συλησήν του, κατώρθωσε μ' αὐτοὺς μυστικάς τινὰς συνθήκας, διὰ νὰ τοὺς σώσῃ δῆθεν ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς προύχοντας, οἱ ὁποῖοι εἴχομεν σκοπὸν νὰ τοὺς ἐπιβουλευθῶμεν καὶ νὰ τοὺς δολοφωνήσομεν, καὶ αὐτοὶ ὡς τούρκοι τὸ ἐπίστευσαν, καὶ ἐμεσολλάβησαν πολλοὶ δισταγμοὶ μεταξὺ ἡμῶν καὶ αὐτῶν (καὶ κατωτέρῳ ῥηθήσεται).*

---

* στὸ χφ. υπάρχει σημάδι ενδεικτικό προσθήκης, η οποία όμως τελικώς δεν έγινε από τον συντάκτη του κειμένου.

Λέγει ἐπίσης ὁ κύριος Φωτάκος ὅτι διὰ νὰ πιάσουν οἱ Ἕλληνες τὸ χωρίον Μανησαγρὰ ἔσκαψαν γράνες κτλ.: καὶ ὅτι τὸ βράδυ ὑπῆγαν ὁλονυκτὶς στρατιῶται μὲ ξυνάρια καὶ φανάρια καὶ ἔκαμαν γύρω τοῦ χωρίου γράνα διὰ πόλεμον, καὶ ἄφησαν ἐκεῖ τὸν Δημητράκην Δελιγιάννην μὲ τὸ σῶμα του, καὶ οἱ ἄλλοι ἐτραβήχθηκαν κτλ: κτλ: Φρονὸν φαίνεται ὁ κύριος Φωτάκος, καὶ οἱ ἔντιμοι σύμβουλοί του, ὅτι γράφοντες μ' αὐτὸν τὸν δόλιον καὶ σκεπαστὸν τρόπον, περὶ τῆς κατοχῆς τῆς ἐπικινδύνου ἐκείνης θέσεως τοῦ Μανησαγρά, ὅτι κερδίζουν δύω σωτηρίους σκοποὺς δι' ἑαυτούς. αον ὅτι καλύπτουν τὴν ἀνανδρίαν καὶ αἰσχύνην τοῦ Κολοκοτρώνη / τοῦ Νηκήτα, τοῦ Κολυόπουλου καὶ τοῦ διαβοήτου Γιαννάκη Κολοκοτρώνη, ἢ Τασκούλια, εἰς τοὺς ὁποίους ἐπροτείναμεν ἅπαντες οἱ ὁπλαρχηγοί, καὶ τοὺς ὑποχρεώσαμεν νὰ ὑπάγουν νὰ καθέξουν τὸν Μανησαγρὰ καὶ ὡς ἐκ τῆς δειλίας των δὲν ἐτόλμησεν οὐδεὶς νὰ ἀποφασίσῃ νὰ ὑπάγῃ. καὶ βον νὰ μὴν δωθῇ τόση βαρύτης εἰς τὸν Δημητράκην Δελιγιάννην ὅτι εἶχε τόσην τόλμην καὶ θάῤῥος, καὶ οἰκειοθελῶς ἀπεφάσησεν ἀτρομήτως ὅτι πηγένει αὐτὸς μὲ τὸ σῶμα του, καὶ δὲν θέλει συνδρομὴν καμμίαν, καθὼς καὶ ὑπῆγε τὴν ἑσπέραν ἐκείνην καὶ τὸ καθῆξε καὶ ἔκαμεν ὅλην ἐκείνην τὴν νύκτα τάφρους, καὶ τὴν ἐπιούσαν ἐδέχθη τὴν ἀπελπιστικὴν ἐκείνην μάχην τῶν Τούρκων, ἐπίσης καὶ τὴν ἄλλην ἡμέραν, καὶ ἔμεινεν ἀκλόνητος, καὶ ὅτι ἡ ἐπιμονὴ καὶ καρτερία του, ἀπέλπησε τοὺς Τούρκους, καὶ ἐζήτησαν συμβιβασμὸν νὰ παραδωθοῦν ἅπαντες μὲ συνθήκην, ἀλλ' ἁπλῶς λέγει, ὅτι, οἱ στρατιῶται ἄφησαν ἐκεῖ τὸν Δημητράκην Δελιγιάννην, ὡς ἂν ἀσήμαντον καὶ παρακατιὰ εἰς τὰς σημειώσεις του λέγει ὅτι κατὰ τὴν μάχην τῆς Γράνας, ἔπιασαν οἱ Καρυτινοὶ τὴν θέσιν τοὺ Μανησαγρὰ καὶ δὲν ἀναφέρει ὅτι τὴν καθῆξεν ὁ Δελιγιάννης. Ἐλησμόνησε φαίνεται ὁ κὺρ Φωτάκος νὰ γράψῃ ὅτι τὸν διέταξεν ὁ ἀρχιστράτηγος, καὶ τὸν ὑποχρέωσε καὶ ὑπῆγε.

Παρακαλῶ λοιπὸν τὸν κὺρ Φωτάκον, νὰ θυσιάσῃ ὀλίγας ἀπὸ τὰς πολυτίμους στιγμὰς τῆς ἱστοριογραφικῆς του ἀσχολίας νὰ ἀναγνώσῃ τὰ ἀπομνημονεύματά μου εἰς τὰ ὁποῖα ἔχω ἐξιστοριμένα μὲ λεπτομέρειαν ὅλα τὰ διατρέξαντα εἰς ἐκείνην τὴν ἐποχήν, διὰ νὰ ἴδῃ ὅσα συνέβησαν δι' αὐτὸ τὸ ἀντικείμενον, καὶ νὰ πεισθῇ ὅτι οἱ πάτρωνές του τὸν ἀνέμυξαν δωρεὰν εἰς τὰ μοχθηρὰ πάθη των καὶ δὲν ἔγραψεν οὐδεμίαν ἀλήθειαν.

Ἴδον καὶ ὅσα γράφει περὶ τῆς διαπραγματεύσεως τῶν τούρκων μὲ τοὺς πολυορκούντας ἕλληνας διὰ νὰ παραδωθοὺν μὲ συνθήκην, εἰς τὸν Ὑψηλάντην Κολοκοτρώνην ὡς τοὺς κολωσοὺς τοῦ στρατοπέδου καὶ κατόπην ἀναφέρει τὸν Πετρόπεην, τὸν Ἀναγνωσταράν, καὶ τελευταίους, ἐμέ, καὶ τὸν Γιατράκον, οἵτινες εἴχομεν εἰς χεῖρας μας τὰ σώματα τῆς Πελοποννήσου. Ὁ κὺρ Φωτάκος ἕως αὐτὴν ἐποχὴν μὲ ἐθεώρει ὡς ἕφορον καὶ φροντιστὴν τοῦ ἀρχιστρατήγου, πὼς ἤδη εὐαρεστήθη νὰ μὲ δώσῃ αὐτὴν τὴν ὑψηλὴν τιμήν, καὶ τὴν ἰδιότητα ὡς ὁπλαρχηγοῦ! Εἶναι ἀπωρίας ἄξιον! Ἐπώρωσεν ὁ θεὸς τὴν καρδίαν αὐτῶν τῶν ἀθλίων ἀνθρώπων ἕνεκα τοῦ πάθους καὶ τῆς κακεντρεχείας των, καὶ δὲν ἐσυλο/γίσθησαν ὅτι εἴμεθα ἀκόμη ζώντες, καὶ ὅτι ἠδυνάμεθα νὰ διαφεύσωμεν τὰς τοιαύτας συκοφαντείας καὶ τοὺς παραλογισμούς των. Τὸν παραπέμπω λοιπὸν εἰς τὰ ἴδια ἠπομνημματά μου διὰ νὰ μάθῃ ὅσα συνέβησαν κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχήν, καὶ ὅτι ὁ παρ' αὐτοῦ πανηγυριζόμενος ἀρχιστράτηγος ἐπιβουλεύθη προδοτικῶς καὶ ἡμᾶς καὶ τὴν πατρίδα, καὶ κατέστρεψε, καὶ τοὺς πρωταθλητὰς καὶ προταιτίους ἀρχηγοὺς τῆς ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας, τὸν Παπαλέξην καὶ τὸν Θεοδωράκην Δελιγιάννην, ἔσωσε καὶ τοὺς ἀδελφούς του τοὺς ἀλβανοὺς μπέηδες, καὶ τοὺς ἔστειλλεν εἰς τὴν Ἀρβανιτιάν, διὰ τοὺς μέλλοντας σκοπούς του.

Λέγει ἐπίσης ὅτι δὲν ἔγινεν οὐδεμία συνθήκη μὲ τοὺς ἐντοπίους τούρκους, ἀλλὰ μόνον μὲ τοὺς ἀλβανοὺς ἔκαμεν ὁ Κολοκοτρώνης συνθήκην, ἐν γνώσει τοῦ Κανέλλου Δελιγιάννη, τοῦ Πλαπούτα, καὶ τοῦ Ὑψηλάντη, διότι οἱ ἀλβανοὶ εἰς αὐτοὺς ἐμπιστεύοντο, καὶ ὅτι κατ' αὐτὴν τὴν συνθήκην ὑπεχρεώνετο ὁ Κολοκοτρώνης νὰ δώσῃ ἐνέχειρα τὸν ἀνεψιόν του Χρηστάκην, καὶ ἄλλους, καὶ ὁ Κανέλλος Δελιγιάννης τὸν ἀδελφόν του τὸν Νικολάκην Δελιγιάννην, καὶ νὰ τοὺς συνοδεύσῃ ὁ Πλαπούτας νὰ ἀπέλθουν, κτλ. κτλ. Ψεύδεται ἀναισχύντως ὁ κύριος Φωτάκος καὶ οἱ σύμβουλοί του, καὶ κατὰ τοῦτο, καθὼς καὶ δι' ὅλα τὰ ἀντικείμενα ὅσα ἕως ἐδῶ ἔγραψαν, καθότι, ὄχι ὅτι δὲν ἠκολούθησε τὸ τοιοῦτον, ἀλλ' οὐδὲ κἂν ἐπέρασε ποτὲ ἀπὸ τὴν ἰδέαν μου, νὰ συγκατατεθῶ νὰ προδώσω ἐγὼ τὴν πατρίδα μου, νὰ σώσω τοὺς καταστροφεῖς αὐτῆς ἀλβανούς, χωρὶς νὰ γνωρίζουν ὅλοι οἱ ἐκεῖ συναγμένοι πρόκριτοι καὶ ἀρχηγοὶ τῆς Πελοποννήσου, μήτε μὲ τὸν Ὑψηλάντην ἀντάμωσα ποτὲ νὰ ὁμιλήσω διὰ κανὲν ἀντικείμενον καθότι πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν εἶχε γίνη ἐκείνη ἡ καταχθόνιος συνωμωσία νὰ δολοφονήσουν τοὺς ὅσους ἦτον συναγμένοι εἰς τὴν Ζαράκοβαν προκρίτους καὶ γερουσιαστὰς τῆς Πελοποννήσου, καὶ κατόπιν τούτων ἅπαντας ἡμᾶς, διὰ τοὺς ἐθνοκτόνους σκόπους των, καὶ ἐσώθημεν ὡς ἐκ θαύματος τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὅσα ἀναφέρει ὅτι προέκυψαν ἕως ὅτου ἐξῆλθον οἱ ἀλβανοί, καὶ τοὺς διέσωσεν ὁ Κολοκοτρώνης εἰς τὸ Μπετινάκη, εἶναι ὅλα παραμορφωμένα ἀνούσια ληρήματα τῶν μεντώρων τοῦ κυρίου Φωτάκου, κομποῤῥημοσύναις, καὶ πλάσματα τῆς ἱστορικῆς του ἀγχεινοίας, καὶ εἶναι ἀνεπίδεκτα πάσης ἀνασκευῆς.

Λέγει τελευταίον ὅτι, ἀφ' οὗ ὁ Κανέλλος Δελιγιάννης δὲν ἔστειλε τὸν ἀδελφόν του ῥεχέμη, ἀπὸ τότε ἐπιάσθη ἡ ἔχθρα μὲ τὸν Πλαπούταν. Ποῖαν λοιπὸν λογικὴν ἀπάντησην νὰ κάμῃ τις εἰς τοιούτα ὄργανα τῆς συκοφαντίας καὶ τῆς κακεντρεχίας; Ἐὰν ἐγὼ εἶχα συνθήκην προφορικήν, ἢ γραπτὴν μὲ τοὺς ἀλβανούς, οὐδέποτε ἤθελε φανῶ ἄπιστος, καὶ ἐπίβουλος, ἀλλ' ἤθελε τὴν διατη|ρήσω ὑπὲρ πάντα ἄλλον. Ἐγὼ μάλιστα πρὸ τριῶν ἡμερῶν, ὅταν ἔμαθον τὴν ἐπιβουλὴν τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ συντροφίας ὁποῦ ὑπεχρέωσα τοὺς μπέηδες, διὰ νὰ ἀναβάλλουν διὰ τινὰς ἡμέρας τὴν ἐξαγωγὴν τοῦ Παπαλέξη καὶ τοῦ Θεοδωράκη, οἵτινες ἐκινδύνευον εἰς θάνατον νὰ μὴν εὕγουν ζώντες αὐτοὶ οἱ δύω ἔνδοξοι κολωσσοί, καὶ τοὺς γίνουν πρόσκωμα εἰς τοὺς προμελετημένους ἀντεθνικοὺς σκοποὺς των, (καθότι αὐτοὶ ἦτον οἱ ἀξιότεροι πάντων) ὑπῆγον καὶ ἠντάμωσα καὶ τοὺς δύω αὐτοὺς μπέηδες, καὶ τοὺς εἶπον ὅτι ὁ μὲν Παπαλέξης ἀπέθανεν ἐκείνην τὴν στιγμήν, ὁ δὲ Θεοδωράκης κινδυνεύει καθὼς ἐμάθομεν, καί, ἂν ἀποθάνῃ καὶ αὐτός, θὰ τοὺς πληρώσετε μὲ ποταμοὺς ἀλβανικῶν αἱμάτων. Καὶ κατεταράχθησαν, ἐκοιτάχθηκαν μεταξύ των, καὶ εἶπε τουρκιστὶ ὁ Ἐλμὰζ πέης. Μᾶς ἠπάτησαν οἱ ἄπιστοι, καὶ θὰ χαθῶμεν. Ἀπάντησεν ὁ Βελὶ πεης, λέγον. Ἐκείνοι ὁποῦ ἦτον αἴτιοι νὰ καταστραφῶμεν, ἂς τὸ εὕρουν ἀπὸ τὸν Θεόν. Ἔστειλλαν εὐθὺς καὶ τὸν εὐγάλλαμεν, καὶ φθάσας εἰς τὴν πύλην τῶν Καλαβρύτων, ἐξέπνευσε, καὶ μᾶς ἤφεραν τὸν νεκρόν του. Διὰ τὰς λοιπὰς λεπτομερίας ὅσας ἀναφέρει, περὶ συνθηκολογιῶν μεταξὺ ἑλλήνων καὶ τούρκων, καὶ ὅσα συνέβησαν τὴν ἀποφράδα καὶ τρομερὰν ἐκείνην ἡμέραν τὴν 23 Σεπτεμβρίου εἶναι ὅλα παραπεποιημένα, καὶ δὲν ἔχωσιν οὐδεμίας ἀληθείας. Καί, ἐὰν δὲν δυσαρεστῆται ὁ κύριος Φωτάκος, ἂς ἀναγνώσῃ καὶ τὰ ἐδικά μου ἀπομνημονεύματα, καθότι καὶ εἰς θέσιν εἴμην, καὶ εἰς περιοπὴν πολὺ ἀνωτέραν τοῦ Φωτάκου, καὶ εἰς ὠρυμωτάτην ἡλικίαν, καὶ δύναμη νὰ φρονῶ, ὅτι γνωρίζω καλλήτερα καὶ ἀπὸ αὐτόν, καὶ ἀπὸ πάντα ἄλλον, τὰ συμβεβηκότα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Διὰ δὲ τοὺς ὑπὲρ 300 ἀλβανοὺς ὁποῦ γράφει ὅτι ἐκλείσθησαν εἰς τὰ κονάκια τοῦ

σαραγίου, καὶ ὑπῆγεν ὁ Κολοκοτρώνης νὰ τοὺς σώσῃ, καὶ δὲν ἐνεπιστεύθησαν, καὶ ὅτι τοὺς ἔκαυσαν μέσα ὅλους κτλ. αὐτὸ εἶναι ὅλως διόλου ἀνούσιον ψεύδος, καθότι μήτε ὑπῆρξε τούτο, μήτε ἠκούσθη, καὶ πρώτην ἤδη φορὰν παρουσιάζεται πρὸς δόξαν τοῦ ἀρχιστρατήγου.

"Ιδον καὶ ὅσα ἀναφέρει, ὅτι, ὑπῆγεν ὁ κὺρ Φωτάκος εἰς τοῦ Λημητράκη Δελιγιάννη τὸ σπήτη, καὶ δὲν τὸν ἐπεριποιήθηκαν ἐπαξίως τῆς ὑψηλῆς θέσεώς του, καὶ ὅτι ὁ Δελιγιάννης ἐξύβρυσε τὸν Κολοκοτρώνην, καὶ ὁ Φωτάκος ὑπῆγε καὶ τοῦ τὸ ἀνήγκειλλε, καὶ / τοῦ ἐπῆρε τὰ συχαρίκια, αὐτοὶ δὲ τοῦ ἀπήντησαν ὅτι τώρα ὁποῦ ἐπήραμεν τὴν Τριπολιτσὰν ἂς λέγουν ὅτι θέλουν, καί, ὅτι ἔχουν δίκαιον παιδή μου! διότι βλέπουν τοὺς τούρκους σκοτωμένους, μὲ τοὺς ὁποίους εἶχαν μαζὺ τὴν ἐξουσίαν, καὶ τώρα τὴν ἐπῆρε τὸ ἔθνος, καί, ὅτι ἂν ἐγελάσθηκαν καὶ ἔκαμαν τὴν ἐπανάστασιν, ἤλπιζαν νὰ κληρονομήσουν τοὺς τούρκους, καὶ γίνουν αὐτοὶ εἰς τόν τόπον τους, ἀλλ' ἀργὰ τὸ ἐσυλογίσθηκαν! "Ιδον ὅσα ὁ Κολοκοτρώνης εἶπεν εἰς τὸν ἐξ ἀπορήτων καὶ ὑπασπηστήν του ὅτι ἡμεῖς ἐγελασθήκαμεν καὶ ἐκάμαμεν τὴν ἐπανάστασιν μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ κληρονομήσωμεν τοὺς τούρκους, καὶ εἰς τὴν ἄλλην σελίδα λέγει πάλιν ὅτι μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τριπολιτσᾶς, ἀλήθευσεν ἐκεῖνο ὁποῦ προεμάντευσεν ὁ ἀρχηγός του, ὅτι οἱ πρόκριτοι μετενόησαν διὰ τὸ κίνημα, ἐπειδή, ἀντὶ αὐτῶν, ἐφάνησαν οἱ καπεταναῖοι μὲ τὸν Δ. Ὑψηλάντην δυνατώτεροι, καὶ ἔλαβον τὴν ἐπιρροὴν τοῦ λαοῦ τῆς Πελοποννήσου, καὶ ὅτι ἡμεῖς ἐσκέφθημεν νὰ μὴν ἀφήσομεν τὸν Κολοκοτρώνην νὰ πάρῃ τὸ φρούριον τῶν Πατρῶν, ἐπειδὴ ἂν ἤθελεν ὑπάγῃ, εὐθὺς τοῦ τὸ παρέδιδον οἱ τούρκοι, καὶ ὅτι εἶχε καὶ γράμματα ἀπὸ τοὺς φίλους του τοὺς πέηδες ἀλβανοὺς ἐκ Τριπολιτσάς, πρὸς τοὺς ἐν Πάτραις ἀλβανούς, ὅτι, ἅμα φθάσει ἐκεῖ ὁ Κολοκοτρώνης νὰ τοῦ παραδώσουν τὸ φρούριον κτλ. κτλ.

Ἀπαντῶ εἰς τὸν περινούστατον κύριον Φωτάκον, ὅτι ὅλαι αὐταὶ αἱ φαντασμαγορίαι τῆς παραδώσεως τῶν Πατρῶν, εἶναι ἔκτοτε χαλκευμέναι ἀπὸ τὴν ὑψηλαντοκλεπτικὴν καὶ τυχωδιωκτικὴν μερίδα καὶ ἤδη ἀπανθισμένη ἀπὸ τὴν Χαλιμὰν τοῦ ἀπονενοημένου Σπηλειάδη, καὶ παραπέμπω αὐτὸν εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά μου εἰς τὰ ὁποῖα ἔχω μὲ λεπτομέριαν τὰ συμβάντα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καὶ τὰ αἴτια τῆς εἰκονικῆς ἐκείνης ἐκστρατίας τοῦ ἀρχιστρατήγου καὶ συντροφίας, καὶ ἐλπίζω ὅτι θέλει πεισθῇ εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον, καὶ κρίνω περιττὴν πάσαν ἄλλην ἀνασκευήν.

"Οσον δὲ ὅτι ἐγελάσθημεν καὶ ἐκάμαμεν τὴν ἐπανάστασιν, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ ἀντικαταστήσομεν ἡμεῖς τοὺς τούρκους, καὶ ἔπειτα μετημελήθοιμεν διὰ τὸ κίνημα, ἐπειδὴ ἀντὶ ἡμῶν, ἐφάνηκαν οἱ καπεταναῖοι μὲ τὸν Ὑψηλάντην δυνατώτεροι καὶ ἔλαβον τὴν ἐπιῤῥοὴν τοῦ λαοῦ τῆς Πελοποννήσου κτλ. ἀπαντῶ εἰς τὸν κύριον Φωτάκον ὅτι ἡμεῖς οἱ πρόκριτοι, ἐκάμωμεν τρεῖς ἐπαναστάσεις. Μίαν οἱ πρόγονοί μας, ἀπατηθέντες ἀπὸ τὴν Ῥωσίαν, μίαν κατὰ τὰ 1808 καὶ 1809 ἐπὴ / καὶ ἐπεκαλέσθημεν τὴν συνδρομὴν καὶ προστασίαν τοῦ δυνατοῦ ἐκείνου αὐτοκράτορος τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος, καὶ ἕνεκα περιστατικῶν ἀπροσδοκήτων ἀπετύχομεν, καὶ ἔκτοτε ἦτον ἐγκεχαραγμένη εἰς τὰς καρδίας μας, ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς πατρίδος μας ἀπὸ τὸν προαιώνιον ζυγόν. καὶ ἅμα εὕρωμεν ἁρμοδίαν τὴν περίστασιν εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς Ἰδανικῆς ἐκείνης ἑταιρίας τῶν φιλικῶν, τὴν ἐγκολπώθημεν, καὶ μὲ τὸ ἐπιχείρημα αὐτό, τὴν ἐνεργήσαμεν, τὴν διοργανόσαμεν διὰ τρομερῶν καὶ ἀνηκέστων εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐθνῶν κινδύνων καὶ ἀπελπισίας, μὲ τὴν προφανῆ καταστροφήν μας, καὶ τὴν ἐκινήσαμεν ἐν γνώσει ἀυθορμήτως παρθένον καὶ ἀγνήν, ἄνευ οὐδὲ συμφερόντων καθότι ἡμεῖς εἴχομεν κολωσαίαν κατάστασιν χρηματικὴν καὶ κτηματικήν, ἐχαιρόμεθα τὴν ἀγάπην καὶ ἐμπιστοσύνην

ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν πελοποννησίων διὰ τὰς πρὸς αὐτοὺς παντοτεινὰς εὐεργεσίας μας, καὶ οὐδέποτε ἐφαντάσθημεν νὰ ἀντικαταστήσωμεν τοὺς τούρκους καθὼς ἐμπαθῶς καὶ αἰσχρῶς μᾶς συκοφαντοῦν οἱ ἀγνώμονες καὶ ἀπελπισμένοι οὗτοι τυχοδιώκται, τῶν ὁποίων τὴν ζωὴν διεσώσαμεν πολλάκης ἀπὸ τοὺς τούρκους, μὲ κίνδυνον τῆς ἐδικῆς μας. καὶ ταῦτα γράφοντες, φρονοῦν ὅτι καλύπτουν ἐπίβουλον ἀγνωμοσύνην τους. Ἀλλ' οὐδέποτε πάλιν ἐφανταζόμεθα ὅτι, ἐλθόντες αὐτοὶ οἱ ἀπονενοημένοι νὰ λάβουν μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα, ἄνευ οὐδενὸς βοηθικοῦ μέσου διὰ τὴν πατρίδα, ἀφ' οὗ ἡμεῖς τὰ εἴχομεν ὅλα προετοιμασμένα, ὅτι ἤθελε συλλάβουν τοιαύτην στυγερὰν ἰδέαν νὰ μᾶς δολοφωνήσουν. Ἐκινήσαμεν λέγω αὐτὸν τὸν κολωσαῖον μοχλόν, πότε! ἐπὶ τῆς τρομερᾶς ἐκείνης συμμαχίας ὅλων τῶν τυράννων τῆς γῆς, καὶ ἡ θεία πρόνοια ηὐδόκησε, καὶ ἐπροχωροῦσε μὲ γιγαντιαία βήματα. Συνήχθησαν καὶ ὅλοι οἱ διασκορπισθέντες ἕλληνες ἕνεκα τῶν καταπιέσεων καὶ καταδιώξεων τῆς τουρκικῆς καταδυναστείας, καὶ ἔλαβον καὶ αὐτοὶ μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα, καὶ μὲ ἀδεφικὴν ἕνωσιν καὶ συμφωνίαν ἐτρέξαμεν εἰς αὐτὸ τὸ στάδιον. Ἀλλὰ κατὰ θείαν παραχώρησιν καὶ κακὴν τύχην τῆς πατρίδος, ἀφ' οὗ ἐπάτησε τὸ ἔδαφος τῆς Πελοποννήσου ὁ κουφόνους καὶ ἄθλιος ἐκείνος Ὑψηλάντης, μὲ ἓν μέρος κακούργων δολοφώνων καὶ τυχοδιώκτων, εὑρόντες καὶ τοὺς λεγομένους κλέπτας, Κολοκοτρώνην Ἀναγνωσταρὰν Φλεσαίους Νικήτα Κολιόπουλον, καὶ ἄλλους τοιούτους, ἡ πρώτη τους φροντὶς ἐστάθη ἡ συνομωσία πῶς νὰ καταστρέψουν τοὺς νοήμονας προκρίτους, τοὺς ὁποίους ὑπόπτευον προσκώματα τῶν κακούργων σκοπῶν τους, νὰ καταστήσουν τὴν Πελοπόννησον μίαν μολδοβλαχικὴν ὁσποδαρίαν. Καὶ φθάσαντες ἀπὸ τὸ Ἄστρος εἰς τὰ Βέρβενα ἑκατόρθωσαν τὴν στυγερὰν ἐκείνην συνομωσίαν νὰ μᾶς δολοφωνήσουν, καὶ ἡ θεία πρόνοια μᾶς διέσωσε ἀπὸ τὰς ἀδελφοκτώνους χείρας των. Μετὰ τὸ περιστατικὸν τούτο, ἔφθασαν κατὰ θείαν παραχώρησιν, καὶ τὰ ἄλλα δύω μακιαβελικὰ ὄργανα, ὁ Μαυροκορδάτος καὶ ὁ Νέγρης, καὶ πλῆθος φαναριώτων τυχοδιώκτων ἀπάτριδων καὶ ἀπελπισμένων, καὶ ἅπαντες αὐτοί, ὡς ἐκ συνενοήσεως καὶ προθέσεως νὰ δολοφωνήσουν ἡμᾶς, ἀλλ' ἡ θεία πρόνοια μᾶς διέσωσεν ἀπὸ τὰς ἐπιβούλους καὶ δολοφώνους χεῖρας των.

Τὸ νὰ ἐπαναλάβω ὅλας αὐτὰς τὰς θλιβερὰς ἀναμνήσεις, ἐπιλήψει με διηγούμενον ὁ χρόνος, καὶ παραμπέμπω τὸν κὺρ Φωτάκον εἰς τὰ ἴδια ἀπομνημονεύματά μου, καὶ τὸν παρακαλῶ νὰ τὰ ἀναγνώσῃ καὶ φρονῶ ὅτι θὰ αἰσθανθῇ εἰς ποῖον χάος παραλογισμῶν / τὸν ἔριψαν οἱ ὁδηγήσαντες αὐτὸν νὰ συγγράψῃ τοιαύτην ἀνούσιον καὶ ἐμπαθῆ ἱστορίαν, διὰ νὰ καλύψουν τὰς αἰσχρουργίας των.

Ἴδον καὶ ὅσα ἀναφέρει ὅτι εἰς τὸ σαράγη ὑπῆγον οἱ πρόκριτοι καὶ καπεταναῖοι καὶ τὸ κατέλαβον, καὶ ὅτι ἐκεῖ, ἦταν τὰ πολυτιμώτερα πράγματα τοῦ πασιά, καὶ πολλῶν ἄλλων ἀγάδων καὶ ἐπισήμων τούρκων, καὶ ὅτι διὰ συνεργίας αὐτῶν, ἔβαλλαν φωτιάν, καὶ ἔκαψαν τὸ σαράγη, καὶ οὕτως αὐτοὶ ἐπῆραν τὰ λάφυρα κτλ. κτλ. Ἀναιδεστέρα συκοφαντεία, καὶ αἰσχροτέρα παραμόρφωσις τῆς ἀληθείας, φρονῶ ὅτι, ἀπὸ αὐτὴν δὲν γίνεται μεγαλητέρα, καὶ θεωρεῖται ἀσέβεια, νὰ προσπαθοὺν αὐτὰ τὰ ἀπονενοημένα ὄργανα τοῦ κλεπτικοῦ συστήματος νὰ προστρίψουν μώμον εἰς τὸν ἀκυλήδωτον χαρακτῆρα προσώπων ἐγνωσμένων καὶ σεβαστῶν. Αὐτόπτης τῶν γεγονότων εἰς ἐκείνην τὴν περίστασιν, ὁμολογῶ ἐν συνειδήσει, τὰ γεγονότα, καθὼς ἠκολούθησαν. Ἅμα ἔγινεν ἡ ἔφοδος, καὶ εἰσῆλθον τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα, συνήχθημεν ἅπαντες οἱ ὁπλαρχηγοὶ καὶ πρόκριτοι εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον, καὶ ὁμοφώνως ἀπεφασήσαμεν νὰ στείλλομεν μίαν ἐπιτροπὴν ἐκ τῶν ἐγκριτωτέρων, καὶ ἐψηφήσαμεν, τὸν Πετρόμπεην, τὸν Ἀναγνώστην Δελιγιάννην, τὸν Κρεβατάν, τὸν Κανακάρην, τὸν Νικόλαν

Τσανέτον, καὶ τὸν Βαρβάτην ἐκ Βυτίνας, καὶ φρουρὰν αὐτὴς τὸν Π. Γιατράκον μὲ στρατιώτας νὰ καταλάβουν τὸ σαράγη, νὰ τὸ φυλάξουν ἀπὸ τὴν συρροὴν τῶν στρατευμάτων, νὰ φυλάξουν τὰ χαρέμια τῶν πασιάδων, τὸν καημακάμην τὸν κιαχαγιάμπεην, τὸν μπινὰ ἐμείνην καὶ ὅλους τοὺς αὐλικούς, διὰ νὰ χρησιμεύσουν ἔπειτα εἰς ἀνταλλαγὴν αἰχμαλώτων, καὶ λίτρα ἀπὸ τοὺς βεζυράδες. Καὶ ἅμα ἔφθασαν ἐκεῖ τὸ κατέλαβον, καὶ ἔμειναν εἰς τὸ ἔξω σαράγη (σελαμιλίκια) καὶ ἐσύναξαν τοὺς ἄνω εἰρημένους καὶ τοὺς ἐφύλαττον, εἰς δὲ τὴν θύραν τῶν χαρεμίων (γυναικονίτην) ἔθεσαν φρουρὰν δυνατήν, νὰ τὰ σώσῃ ἀπὸ τὴν λεηλασίαν. Ὁ ἀρχιστράτηγος κατεγίνετο τότε διὰ νὰ σώσῃ τοὺς ἀδελφούς του ἀλβανούς, καὶ ἔμενε μ' αὐτοὺς τὴν νύκταν ἐκείνην εἰς τὸ χωρίον Μπετενάκη, καὶ τὴν πρωΐαν, ἀφ' οὗ τοὺς ἐξεύγαλλεν συνοδευμένους μὲ τὸν Κολυόπουλον καὶ ἄλλους, ἦλθε μέσα πρὸ|μεσημβρίαν. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες γνωρίζουν ὅτι ἡμεῖς οἱ προύχοντες καὶ πρόκριτοι εἴχομεν εἰς χεῖρας μας πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Τριπολιτσᾶς πολλοὺς ἐπισήμους Τούρκους. Ὁ Ζαΐμης, ὁ Σ. Χαραλάμπης εἶχον τὸν βοεβόδαν Ἀρναοὺτ ἀγάν, τὸν Ἀλαὴ μπέη καὶ ἄλλους ἐπίσημους τούρκους αἰχμαλώτους εἰς τὰ Καλάβρυτα. Ὁ Μαυρομιχάλης εἶχε τὸν βοεβοδα Σουλεημὰν αγὰν Ἀρναουτογλῆ, ἕνα μπέη κορωναῖον καὶ ἄλλους ἐπισήμους τούρκους. ἐδῶ εἶσαν 42 οἰκογένειαι τούρκους Λαγκαδινοὺς καὶ τόσους ἄλλους ἐπισήμους σπαοίδες καὶ ἀγάδες ὑπὲρ τοὺς 350 ὁ ἀρχιερεὺς Μοθώνης, ὁ Γρηγοριάδης, ὁ Πονηρόπουλος εἶχον ὅλους τοὺς Ἀρκαδινοὺς ἀγάδες καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν τὴς Τριπολιτσάς, ὁ Κυριακούλης καὶ ὁ Γιατράκος εἶχαν τὸν Κιαμοὺζ πέη, τὸν μουκαπελεσὶ ἐφένδην καὶ ἄλλους, ο Κρεββατὰς τὸν Κακίους ἐφένδην τὸν υἱὸν τοῦ Μεχμὲτ πασὰ ἡμεῖς μετὰ τοῦ Παπατσώνη εἴχομεν τὰ χαρέμια τοῦ Χουρσὶτ πασὰ ὑπὲρ τὰς 70 γυναῖκας τὸν δευτὲρ κιαχαγιάν, τὸν Σιακὴρ πέην καὶ ἄλλους ἐπισήμους ἀγάδες, τοὺς ἐπισήμους αὐλικούς, τὸν καημακάμην, τὸν κεχαγιὰ πέην τὸν μπινὰ ἐμείνην καὶ τόσους ἄλλους, καὶ τοὺς εἴχομεν ἀδελφούς, (κατὰ τὴν φράσην τοῦ στρατάρχου τοῦ Φωτάκου) ἢ ἂν ἐστοχαζόμεθα νὰ τοὺς σώσωμεν διὰ κερδοσκοπίαν ἢ διὰ ἄλλα αἴτια, ποῖος ἠδύνατο νὰ μᾶς ἐμποδήσῃ τότε; Ἐὰν ἠθέλαμεν δὲν τοὺς μετεκομίζαμεν ὅλους αὐτοὺς εἰς τὰς ἐπαρχίας μας νὰ τοὺς διασώσωμεν δι' ἴδιον συμφέρον καθὼς ἔσωσεν ὁ Κολοκοτρώνης τοὺς ἀλβανούς, καὶ τοὺς ἔστειλλεν εἰς τὴν Ῥούμελην καὶ κατέσφαξαν καὶ ἠχμαλώτησαν τόσους χριστιανούς. Λὲν τοὺς διεφιλάττομεν καὶ ἡμεῖς (ἐὰν εἴχομεν ἰδιοτελεῖς σκοποὺς) καθὼς ἐφύλαξεν ὁ Κολοκοτρώνης καὶ οἱ υἱοί του τοὺς σιεχνεησίπηδες ἕως τοὺς 1824 καὶ τότε ἔστειλλεν τὸν Σημὴ ἐφένδην (ἤδη Σημὴ πασιὰ) εἰς τὴν Αἴγυπτον, καὶ αὐτὸς ἐπαρακίνησε καὶ ἐμψύχωσε τὸν Μεχμὲτ ἀλῆ πασιάν, καὶ ἔστειλλε τὸν υἱόν του τὸν Ἡμπραὴμ πασιὰν εἰς τὴν Πελοπόννησον μαζὺ μὲ αὐτὸν καὶ 64.000 στρατὸν καὶ μὲ τόσους στόλους, καὶ κατέστρεψεν ὅλην τὴν Πελοπόννησον καὶ τὸ Μισολόγγι, καὶ ἐφωνεύθησαν ὑπὲρ τὰς 10.000 χιλιάδες ἄνδρες, καὶ ὑπὲρ τὰς 50.000 γυναικόπαιδα ἐπῆρεν αἰχμαλώτους; Καὶ αὐτοὶ ἐκάθοντο εἰς τὸ Παλαιοφρούριον τῆς Καρύταινας ἀνυπόπτως καὶ κατεβασάνιζον καὶ κατεπίεζον ἀπανθρώπως καὶ τὴν ἐπαρχίαν τῆς Καρύταινας, καὶ τὰς πέρυξ αὐτῆς, καὶ οὐδέποτε ἐπλησίασεν ὁ Ἡμπραὴμ πασιὰς ἢ τὰ στρατεύματά του ἐκεῖ χάριν τῶν σιεχνεησήπηδων ἀλλ' ἀπερνοῦσαν μακρόθεν, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ καὶ ἀπὸ τοῦ Παλούμπα, τοῦ Κολυόπουλου, καὶ ἐλεηλάτουν ἀκαταπαύστως τὴν λοιπὴν ἐπαρχίαν, καὶ ὅλην τὴν Πελοπόννησον; καὶ ἔπειτα ἐπώλησαν καὶ τοὺς ἀδελφούς του καὶ ἐπῆραν 150.000 γρόσια. Λὲν ἐβαστούσαμεν καὶ ἡμεῖς τοὺς ἐπισημοτέρους μπέηδες καὶ ἀγάδες νὰ τοὺς πωλήσωμεν καθὼς ἐβάσταξαν αὐτοὶ | τὰ ἐθνικὰ φρούρια τοῦ Ναυπλίου διὰ τῆς αἰσχροτέρας αὐθαιρεσίας, καὶ δὲν τὰ παρέδιδον εἰς τὴν νόμιμον κυβέρνησιν τοῦ ἔθνους καὶ τοὺς δύω πασιάδαις,

τὸν 'Αλῆ πασιὰν καὶ τὸν πρώτον μουχαφούζην καὶ διεπραγματεύθηκαν μὲ τὸν ὑποναύαρχον γάλον Δερυγὴ νὰ λάβουν μίαν μεγάλην ποσότητα χρημάτων, νὰ τοὺς δώσουν, καὶ ἔστειλλαν τὸν Κουβαρὰν νὰ τὰ παραλάβῃ εἰς τὸ Βούρηση, καὶ ἐπρόλαβεν ὁ τότε νεοδιορισθὴς φρούραρχος, καὶ ἐφυλάκησεν αὐτόν, καὶ ἀπεμάκρυνεν καὶ τὸ πλοῖον ἐκεῖνο ὅπερ εἶχε τὰ χρήματα νὰ παραλάβῃ τοὺς πασιάδες. "Ολοι οἱ πελοποννήσιοι γνωρίζουν ὅτι εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως κατέσφαξα ἀνιλεῶς ὑπὲρ τοὺς 350 τούρκους λαγκαδινοὺς καὶ ἄλλους, καὶ μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Τριπολιτσᾶς ὑπὲρ τοὺς 500 τούρκους, τοὺς Τρασιταίους καὶ ἄλλους ἔξωθεν τῶν Μαγουλιάνων. Τὰ χαρέμια τῶν βεζυράδων, τοὺς ἄνω εἰρημένους, καημακάμην καὶ λοιποὺς τοὺς παρέδωκα εἰς κατ' ἀπόφασιν ὅλων τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν εἰς τὸν Πετρόμπεην, τὸν δὲ Μουσταφάμπεην, δευτὲρ κιαχαγιά, Σακὶρ μπέη καὶ λοιποὺς εἰς τὴν πρόνοιαν τῆς νεοσυστηθείσης κυβερνήσεως, καὶ οὐδέποτε συνέλαβον ἰδέαν συμφερόντων, παρὰ μόνον τὴν σωτηρίαν τῆς πατρίδος. Ἐὰν εἶχον τὴν ψυχὴν καὶ τὴν καρδιὰν τῶν ἀπονενοημένων αὐτῶν συκοφάντων μας, τῶν λεγόντων ὅτι εἴχομεν ἀδελφοὺς τοὺς τούρκους ἔπρεπε καὶ νὰ συλογισθῶ νὰ φυλάξω ἓν μέρος ἐκ τῶν ἐγκριτωτέρων, διὰ νὰ τοὺς ἔχω διὰ τὸν λόγον ὅτι, ἂν ποτὲ ἤθελε πέσουν αἰχμάλωται αἱ οἰκογένειαι μας (αἱ ὁποῖαι εὑρίσκοντο ἐν τῷ μέσῳ ὅλων τῶν κινδύνων τοῦ πολέμου) νὰ τοὺς ἀνταλάξω, ἢ ὅλους ἢ ἓν μέρος ἐξ αὐτῶν. 'Αλλ' οὐδέποτε συνελλάβομεν τοιαύτην ἰδέαν, οὐδ' ἠθελήσαμεν νὰ τὰς ἐξασφαλήσωμεν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν (καθὼς ἄλλοι ἠκολούθησαν) ἀλλ' ἀπεφασίσαμεν νὰ καταστραφώμεν ὅλοι μαζὺ ὑπὲρ τῆς πατρίδος. | Τὰ χαρέμια τῶν βεζυράδων βλέποντα τὴν ἀπελπησίαν αὐτήν, καὶ ὅτι ἔμειναν αἰχμάλωτοι, ἀφ' οὗ προηγουμένως ἐπῆραν ἐπάνω τους ὅσους πολιτίμους λίθους μαργαρίτας καὶ ἄλλα πράγματα εἶχον, νὰ τὰ διαφυλάξουν, ἀπὸ δὲ τὰ ἐκλεκτότερα ἄλλα πράγματα ὅσα τοὺς ἄφησαν οἱ ἀλβανοί, ἔδωσαν τρία κἂν τέσσερα φορτία, ἔκαμαν ἀπόφασιν καὶ ἔβαλλαν πῦρ εἰς αὐτὸ τὸ πολυτελέστατον παλάτη καὶ τὸ κατεπυρπόλησαν, κινούμεναι ὡς γυναῖκες αὗται ἀπὸ φανατισμόν, νὰ μὴν μείνῃ τοιούτου παλάτη, καὶ πολύτιμα ἔπιπλα εἰς τὰς χεῖρας τῶν γκιαούροιδων (ἀπίστων) καὶ ἔθεσαν τὸ πῦρ μέσα εἰς τοὺς γυναικονοίτας, καὶ αὐταὶ ἐξῆλθον καὶ ἐστέκοντο εἰς τὴν αὐλήν."Αμα ἐκόρωσεν ἡ πυρκαϊά, τὴν ἴδεν ἡ ἐπιτροπή, καὶ μᾶς ἰδοποίησε, καὶ ἐν ἀκαρεῖ ἐτρέξαμεν, ἐγώ, οἱ ἀδελφοί μου Δημητράκης καὶ Νικολάκης, καὶ ὁ Λ. Παπατσώνης μὲ ἐπέκεινα τῶν δισχιλίων στρατιωτῶν,ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθημεν νὰ σώσωμεν ἓν μέρος ἐξ αὐτοῦ. Τὰ χαρέμια μένοντα εἰς τὴν αἰσχάτην ἀμηχανίαν ἱστάμενα ἔξωθεν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἀκρατήτων στρατιωτῶν, καὶ διαβαίνον ἐγὼ ἐκεῖθεν, ἀφ' οὗ μὲ ἐγνώρησαν, ἐπεκαλέσθησα τὴν συνδρομήν μου νὰ τὰς σώσω καὶ ἀμέσως τὰ ἐπῆρα μ' ὅλους τοὺς ἀνωτέρω ἀξιωματικούς, καὶ τὰς εἰσήγαγον εἰς τὸ περιτειχισμένον κήπον τοῦ σαραγίου καὶ ἔθεσα γύρωθεν φρουράν, καὶ ἔμεινα ὅλην τὴν νύκταν ἐκεῖ μετὰ τοῦ Παπατσώνη καὶ τὰ διεσώσαμεν καὶ τὴν ἐπαύριον συνταχθέντες ἅπαντες, τὰ ἐπαραδώσαμεν ἀνέπαφα εἰς τὸν Πετρόπεην καὶ τὰ διεφύλαξεν μεχρισότου ἐσυστήθη ἡ ἐθνικὴ κυβέρνησις, καὶ τὰ παρέδωκε. Ἡ δὲ ἐπιτροπὴ ἐκείνη, τὴν ὁποῖαν ἀναιδῶς συκοφαντοῦν οἱ σύμβουλοι τοῦ Φωτάκου, ὄχι μόνον ὅτι δὲν ἦτον ἄνθρωποι διὰ λαφυραγωγίαν, ἀλλ' οὐδὲ τὸν ἑαυτόν τους νὰ διασώσουν εἰς τοιαύτην φρυκαλαίαν περίστασιν δὲν ἠδύναντο. Παραπέμπτω λοιπὸν τὸν κύριον Φωτάκον εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά μου, διὰ νὰ ἴδῃ τὰ καθέκαστα τῆς περιστάσεως ἐκείνης, καθότι (ἀτυχῶς διὰ τὴν πατρίδα) δὲν εὑρέθη τὴν νύκταν ἐκείνην μέσα, διὰ νὰ φωτίσῃ τὰς ἐπερχομένας γεναιάς, ἐπειδὴ καὶ κατεγίνετο μετὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου νὰ ἐξασφαλήσουν τοὺς ἀλβανούς.

Ὅτι δὲ ἀπὸ τὰ ἐναπολειφθέντα λάφυρα τοῦ σαραγιοῦ, ἔκαμαν τέσσαρα μερίδια καὶ ἐπῆρεν ἕνα ὁ Μαυρομιχάλης καὶ Ἀποστόλης, ἕνα ὁ Πάνος Κολοκοτρώνης, καὶ ὁ Τσανέτος, καὶ ὁ Ἀναγνωσταρᾶς κτλ. οὐδέποτε συνέβη τούτο, ἢ ἠκούσθη, καὶ ὅτι εἶναι καὶ αὐτὸ ἀνούσιον ψεύδος τοῦ Φωτάκου, γίνεται δήλον ὅτι ὁ Πάνος καὶ ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης ἦτον πηγεμένοι πρότερον εἰς τὴν Βοστήτσαν μὲ τὸν Ὑψηλάντην, καὶ μετὰ ἓξ ἡμέρας ἦλθαν εἰς Τριπολιτσάν, καὶ ἐλαφυραγώγουν μερικοὺς ἀδυνάτους στρατιώτας καὶ τοὺς πολίτας.

Ὅσα δὲ ἀναφέρει εἰς τὴν σελ(ίδα) 134 περὶ ἀλβανῶν καὶ τοῦ Κολοκοτρώνη, εἶναι ἀνούσια ληρήματα, μὲ τὰ ὁποῖα φρονεῖ ὅτι θὰ συστήσῃ καὶ θὰ βαρύνῃ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἀρχιστρατήγου του, τὰ ὁποῖα εἶναι μηδενὸς λόγου ἄξια.

Ἀνέγνωσα καὶ ὅσα ἀναφέρει ἀπὸ τὴν σελ(ίδα) 135 ἕως 146 καὶ ἴδον τὰ περὶ τοῦ ἐρχομοῦ τοῦ Κολοκοτρώνη εἰς τὰ Μαγούλιανα, καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὰ Λαγκάδια, πρὸς παρηγορίαν δῆθεν τῆς οἰκογενείας τῶν Δελιγιανναίων, καὶ τῆς χήρας τοῦ εἰς τὴν φυλακὴν ἀποθανόντος ἀδελφοῦ των Θεοδωράκη, καὶ ὅτι ἅμα τὸν εἴδομεν, ἐκρύφθημεν, καὶ δὲν ἐπαρουσιάσθημεν εἰς αὐτόν, κτλ. Εἶναι ἀληθινὸν ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης ἦλθεν εἰς τὴν πατρίδα μας Λαγκάδια διὰ δύω λόγους. αον νὰ δείξῃ πλαστὴν οἰκειότητα, νὰ ἀποδείξῃ εἰς τὸν κόσμον ὅτι, δὲν ἦτον ἔνοχος εἰς τὴν ἐπιβουλὴν ἐκείνην, (ὡς ὅπισθεν τὴν ἐξέθεσα) τοῦ θανάτου τοῦ μοναδικοῦ ἐκείνου ἀνδρὸς τοῦ Θεοδωράκη μὲ τοὺς μπέηδες ἀλβανούς, καὶ βον νὰ μὴν πιστεύσουν ὅλοι οἱ Πελοποννήσιοι, ὅτι εἴμεθα συγχυσμένοι, δυσαρεστημένοι καὶ διηρημένοι, διὰ νὰ κατορθώσῃ μετὰ τοῦ Ὑψηλάντη καὶ τῆς λοιπῆς συντροφίας του, τὴν ἐκλογὴν τῶν πληρεξουσίων διὰ τὴν εθνικὴν συνέλευσιν νὰ ἐξασφαλήσουν τοὺς προμελετημένους σκοπούς των.

Τὸ ὅτι ἡμεῖς ἐκρύφθημεν καὶ δὲν ἐπαρουσιάσθημεν εἰς αὐτὸν εἶναι γελοιοδέστατον εἰς τὴν φύσιν του, καθότι ἀπὸ ποῖαν αἰτίαν ἤθελε νὰ τὸν φοβηθώμεν. Εἰς ἐκείνην τὴν ἐπωχήν, ἐγὼ εὑρέθην εἰς ταὶς Ἄκωβες μετὰ τοῦ Νικολάκη, ὁ Δημητράκης καὶ ὁ Πανάγος εἶχον ἀπέλθη εἰς τὴν Πέρα Μεριάν, ὁ Ἀναγνώστης ἐκατοικοῦσεν εἰς τὴν Βυτίναν, ὁ Ἀνάστος καὶ ὁ Κωνσταντάκης εὑρίσκοντο ἐκεῖ ἀσθενεῖς, ἐκ τῆς τρομερᾶς ἐκείνης ἐπιδημίας, καὶ τὴν ἀπουσίαν μας αὐτὴν τὴν μετεχειρίσθη ἐπιχείρημα παραπόνων, νὰ δικαιολογῇ τοὺς ἐπιβόλους σκοπούς του.

Ὅσα δὲ ἀναφέρει ἕως τέλους τῆς σελ(ίδας) 146 εἶναι ψεύδη ἀνούσια, κομποῤῥημοσύνη ἀνάλατη, ὅλα παραμορφωμένα μὲ τὸν αὐτὸν ἐκείνον τρόπον, μὲ τὸν ὁποῖον δαφνοστολίζει τὸν μονα/δικὸν αὐτὸν ἄνδρα, τὸν ἀρχιστράτηγόν του. Τὸν παραπέμπω λοιπὸν εἰς τὰ ἴδια ἀπομνημονεύματά μου, εἰς τὰ ὁποῖα ἔχω ἐξιστορημένα τὰ τότε διατρέξαντα μ' ὅλην τὴν ἀλήθειαν γυμνὴν καὶ ἂν ἀγαπᾷ ἂς τὰ ἀναγνώσῃ, διὰ νὰ γνωρίσῃ εἰς πόσον βαθμῶν παραλογισμών, συκοφαντιῶν, καὶ ἐρεσχελιῶν τὸν ἔριψαν οἱ μέντορές του, διὰ σκοποὺς ἐδικούς τους, καὶ ἀπέχω ἀπὸ πάσαν ἄλλην παρατήρησιν.

Ἴδον καὶ ὅσα ἀναφέρει περὶ τῶν ἀθλίων καὶ ἀνοήτων ἐκείνων προκηρύξεων τοῦ Ὑψηλάντη, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τῶν περικλιόντων αὐτὸν κολάκων τυχοδιόκτων καὶ τοῦ κλεπτικοῦ συστήματος, διὰ νὰ σχηματήσουν τὴν εθνικὴν πρώτην ἐκείνην συνέλευσιν, ὑπὸ τὸ πρόσχημα αὐτῆς νὰ βάλλουν εἰς πλήρη ἐνέργειαν τοὺς εθνοκτόνους σκοπούς τους, νὰ δολοφονήσουν 15 ἢ 20 ἐκ τῶν προκριτοτέρων τῆς Πελοποννήσου, καὶ τὰ μυστυκοσυμβούλεια τὰ ὁποῖα ἐγίνοντο ἀκαταπαύστως εἰς τὴν κατοικείαν τοῦ Ὑψηλάντη μετὰ τοῦ Κολοκοτρώνη, Ἀναγνωσταρά, Φλέσια, Κολυόπουλου, Βασίλη Πετιμεζά, Νηκήτα, Κεφάλα καὶ συντροφίας, νὰ εὕρουν τὸν ἁρμόδιον καιρὸν καὶ τρόπον νὰ κατορθώσουν αὐτὴν τὴν μυσαρὰν ἀδελφοκτονίαν. Ὅλα αὐτὰ τὰ σχέδια των γνωρίζωμεν κα-

τὰ γράμμα, καὶ διὰ νὰ ἀποφύγουν, οἱ νοήμονες καὶ φρόνιμοι πρόκριτοι Πελοποννήσιοι τὴν χύσιν τοῦ ἀδελφικοῦ αἵματος, ὑπεχώρησαν φρονίμως καὶ ἀπαθῶς, καὶ ἀπῆλθον εἰς τὴν Πιάδαν ἀπτοήτως καὶ συνεκρότησαν τὴν τῷ ὄντι ἐκείνην ἐθνικὴν συνέλευσιν, καὶ ἔριψαν τὸν ἀκρογωνιαῖον λίθον τῆς ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας, καὶ δὲν ἐπτοήθηκαν ἀπὸ τὰς ἀνοήτους ἀπειλὰς αὐτῶν τῶν ἀπονενοημένων τυχοδιώκτων καὶ κενοδόξων, καὶ ἐτελείωσαν τὴν συνέλευσιν ἐπιτυχῶς, καὶ ἐσχημάτησαν τὰς τμηματικὰς ἀρχάς, καὶ τὸ βουλευτικὸν καὶ ἐκτελεστικὸν σῶμα, ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῶν ἄνω εἰρημένων καὶ δὲν ἠδυνήθη οὐδ' εἷς ἐξ αὐτῶν τῶν ἀπονενοημένων νὰ λάβῃ μέρος, ἢ θέσιν εἰς αὐτὴν τὴν κυβέρνησιν, ἀλλ' ἐσχηματίσθη ἀπὸ τὰ σπλάγχνα τοῦ ἔθνους, καὶ μετά τινας ἡμέρας, ἀφ' οὗ ἔθεσαν τὰ πάντα ἐν τάξει ἀτρομήτως, ἀπῆλθεν εἰς τὴν Κόρινθον ἡ κυβέρνησις συσωματομένη, διὰ τὴν παράδωσιν τοῦ φρουρίου καὶ τὸ παρέλαβε.

Παραπέμπω λοιπὸν τὸν κὺρ Φωτάκον, καὶ πάντα ἄλλον, εἰς τὰ ἴδια ἀπομνημονεύματά μου, νὰ ἰδῇ τὰ διατρέξαντα εἰς τὴν ἐπωχὴν ἐκείνην, διὰ τὴν αἰσίαν ἀποπεράτωσιν πάντων αὐτῶν, διὰ τὴν ἀποτυχίαν εὐνόητον τῆς ἐφόδου τοῦ Ναυπλοίου, καὶ διὰ τὰ λοιπὰ γεγονότα. Καὶ τὸν παρακαλῶ νὰ ἀποφανθῇ, εἰς τί συνίστατο ἡ ἀπόλυτος ὑπεροχὴ καὶ δύναμις τῶν δύω κολωσῶν τοῦ δράματός του; καὶ ποῖον σκοπὸν ἐκατόρθωσαν μὲ τὰ τοσαῦτα στρατηγήματα καὶ σχέδιά τους; Τὸ γελοιοδέστερον δὲ πάντων εἶναι τὸ γράμμα ὁποῦ γράφει ὁ μοναδικὸς ἐλευθερωτὴς τῆς Ἑλλάδος τοῦ ἀντιπροσώπου του τοῦ διαβοήτου Κωσταντὴ Ἀλεξανδρόπουλου στεμνησιώτου γενικοῦ πληρεξουσίου του ὅτι τὸν ἐδιώρησε εἰς τὴν κοινὴν πελοποννησιακὴν καὶ τῶν νήσων, βουλὴν καὶ γερουσίαν νὰ ἐπιφέρῃ τὸ ἴδιόν του πρόσωπον, καὶ νὰ προεδρεύῃ ὡς ἄλλος αὐτός, κτλ., κτλ., (μοναδικὸν ἄκουσμα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου) καὶ ὅτι νὰ τοῦ στείλλῃ καὶ ἕνα βρακί. Καὶ μὲ τούτο θέλει νὰ ὑποδείξῃ ὁ κὺρ Φωτάκος τὴν στοϊκὴν ἀπάθειαν καὶ ἀκτημοσύνην τοῦ ἀρχιστρατήγου του, ὅτι δῆθεν ἀπῆχεν ἀπὸ πᾶσαν ἁρπαγὴν καὶ αἰσχροκέρδιαν δὲν εἶχε νὰ κάμῃ οὐδ' ἓν βρακί. Ὁ κὺρ Φωτάκος ἐγνώριζε τὸ σύστημα τοῦ Κολοκοτρώνη ὁποῦ αὐτὸς ἦτον συνειθησμένος πατροπαραδώτως ὁποῦ ποτὲ δὲν ἐπλήρωνε κἀνὲν πρᾶγμα ἀφ' ὅσα ἔπερνε, ἀλλ' οὐδὲ καὶ τὸν μπαρμπέρην ὁ ὁποῖος τὸν ἐξυράφηξε, οὐδὲ τὰ καρφοπέταλα τῶν ἀλόγων του, οὐδὲ οὐδὲ οὐδέ. Εἰς τὴν Ζάκυνθον ὅπου διέμενε τόσα ἔτη, δὲν εἶχε τίποτε, καὶ μόλις ἐπορίζετο τὸν ἐπιούσιον ἄρτον. Ὅταν εὐγῆκεν εἰς τὴν Καλαμάταν δὲν εἶχε ἕνα λεπτόν, καὶ τὸν ἐφοδίασεν ὁ Παπατσιόνης μὲ ἵππον καὶ μὲ ἔξοδα, ἐπίσις καὶ οἱ Μαυρομιχάλαι. Εἰς τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος κἀνὲν ἐμπόριον δὲν ἤδαμεν νὰ κάμῃ διὰ νὰ κερδήσῃ ποσότητες. Αὐτὰ τὰ παλάτια τὰ ὁποῖα ἔχει ὁ υἱός του τρία εἰς τὰς Ἀθῆνας, δύω εἰς τὸ Ναύπλιον καὶ ἄλλα, αὐτὰς τὰς μεγάλας ἰδιοκτησίας ὁποῦ ἔχει εἰς τὸν Κιουλοὺ Ταπεύ, εἰς τὴν Δαλαμανάραν, εἰς τὸν Βάλτον καὶ Ἄργος, εἰς τὴν Κόρινθον, τοὺς Μύλους εἰς τὴν Μεσσινίαν, καὶ τόσα ἄλλα κινητά, πολυτίμους λίθους μαργαρίτας χρυσὸν καὶ ἄργυρον καὶ ἄλλα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν κωλωσαίαν κατάστασιν, πόθεν τὰ ἀπέκτησε; Ἐπιθυμοῦσα νὰ μᾶς βεβαιώσῃ ὁ κύριος Φωτάκος καὶ οἱ μέντορές του (ἂν γνωρίζουν) νὰ μᾶς εἴπουν, ποῦ εἶναι ἡ κτηματικὴ καὶ χρηματικὴ κωλωσαία κατάστασις, τῶν ἀρχηγῶν καὶ αὐτουργῶν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως; τῶν Δελιγιανναίων; τοῦ Ζαΐμη; τοῦ Λόντου; τοῦ Φωτήλα; τοῦ Παπαλέξη, τοῦ Θεοχαροπούλου; τοῦ Λόντου πατραίου, τοῦ Παπαδιαμαντοπούλου, τῶν Συσύνων, τῶν Βιλαέτων, τῶν Ἀχόλων, τοῦ Γρηγοριάδη, τῶν Κανελαίων, τῶν Ζαριφαίων, τῶν Παπατσώνων, τῶν Καλαμαριωτῶν, τοῦ Πονηροπούλου, τοῦ Χρηστακοπούλου, τοῦ Ταμπακοπούλου, τοῦ Παλαμύδη, τοῦ Βάρβογλη, τοῦ Κρεβατά, τῶν Μελετοπούλων καὶ τόσων ἄλλων εὐκαταστάτων, οἵτινες ἀφ' οὗ ἐθυσίασαν τὰς

κολωσαίας καταστάσεις των εὐθορμήτως εἰς τὸν ἀγῶνα, σήμερον ὑστεροῦνται τῶν ἀπολύτως ἀναγκαίων τοῦ ζῆν, καταχρεομένοι καὶ ὑποβλεπόμενοι, καὶ δὲν ἔχουν μικρὰν τινὰ καλύβην νὰ κατοικήσουν, κατήντησαν οἱ ἄθλιοι ἕνεκα τῆς μνησικακίας καὶ τοῦ ἰωβόλου πάθους των, ἄξιοι οἴκτου!

Ὅσα δὲ ἀναφέρει περὶ τῆς παραδώσεως τοῦ φρουρίου Κορίνθου κτλ., εἶναι πανομοιότυπα καὶ πανομοιόμορφα μεταπλασμένα καθὼς καὶ ὅσα ἄλλα ἔγραψαν ψεύδη ἕως αὐτὴν τὴν ἐπωχήν, τὰ ὁποῖα καταντοῦν μηδενὸς λόγου ἄξια, καὶ ἀνεπίδεκτα λογικῆς ἀπαντήσεως.

Ἀνέγνωσα καὶ τὸ δεύτερον μέρος τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ κυρίου Φωτάκου καὶ συντροφίας, μὲ προσοχήν, καὶ ἴδον τὰ ἐν αὐτῷ ἐνδιαλαμβανόμενα, (τὰ ὁποῖα εἶναι ἔτι μᾶλλον τετορ/νευμένα, καὶ μὲ περισσοτέραν ἀγχίνοιαν), εἰς τὰ ὁποῖα διαπραγματέβεται περὶ τοῦ διωρισμοῦ τοῦ στρατάρχου, ὡς γενικοῦ ἀρχηγοῦ παρὰ τῆς νεοσυστηθείσης τότε κυβερνήσεως διὰ τὴν πολυορκίαν τῶν Πατρῶν, καὶ τὰ συμβεβηκότα εἰς τὴν ξερκικὴν ἐκείνην ἐκστρατείαν του. Δὲν εἶχον οὔτε τὴν διάθεσιν οὔτε τὴν πρόθεσιν νὰ ἀναπτύξω αὐτὰς τὰς ψευδολογίας καὶ τὰς κομπορρημοσύνας τῶν μεντόρων τοῦ κυρίου Φωτάκου, ἀλλ' ἐπειδὴ αὐτὰ ἐτυπώθηκαν καὶ διενεμήθησαν εἰς διάφορα μέρει, καὶ ἐπειδὴ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ὅσοι τὰ ἔλαβαν γνωρίζει τὰ καθέκαστα, τὰ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὰ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν συμβεβηκότα, ἰδίως δὲ αἱ ἐπερχόμεναι γενναιαὶ πειθανὸν νὰ τὰ πιστεύσουν ὅλα, ἢ μέρος ἐξ αὐτών, ὡς γραφέντα ἀπὸ τὸν ὑπασπιστὴν καὶ ἐξ ἀπορρήτων τοῦ ἄλλου Ναπολέοντος τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος, ἔκρινα καθήκον μου νὰ ἀνασκεβάσω ὅλας αὐτὰς τὰς ψευδολογίας, καὶ τὰς παραμορφώσεις, ὡς ὑπάρξας ἐνεργὸς αὐτουργὸς καὶ ἀρχηγὸς τοὺ ἀγώνος, καὶ αὐτόπτης καὶ μέτοχος ὅλων τῶν συμβεβηκότων τῆς Πελοποννήσου, καὶ μέρος τῆς Στεραιᾶς Ἑλλάδος, διὰ νὰ ἀναπαύσω τὴν συνείδησίν μου, νὰ μὴν μολυνθῇ καὶ ἡ ἀθάνατος ἱστορία τοιούτου ἐνδόξου ἔθνους. Καὶ λέγει ὅτι ὁ στρατάρχης Κολοκοτρώνης, ἀφ' οὗ ἐδιωρίσθη πολυορκητὴς τῶν Πατρῶν ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὴν Κόρινθον, ἀφήσας ἐκεῖ τοὺς πολιτικοὺς ὅσοι ἦλθαν ἀπὸ τὴν Πιάδαν, καὶ ἄλλους ὅσοι ἔτυχαν ἐκεῖ, καὶ τὸν Ἀναγνώστην Πετυμεζὰν τὸν τακτικὸν πολυορκητὴν τῆς Ἀκροκορίνθου, καὶ παρέλαβον τὸ φρούριον, κτλ., κτλ., ὅστις ἔχει μόνον τὸν κοινὸν νοῦν, δύναται νὰ ἐννοήσῃ αὐτοὺς τοὺς ἀνούσιους παραλογισμούς. Εἰς τὴν Κόρινθον ἦτον τότε συσωματομένη ὅλη ἡ Κυβέρνησις, ὁ Ἀναγνώστης ὁ Πετυμεζᾶς ἦτον τότε ὁπλαρχηγὸς τῆς ἐπαρχίας Κορίνθου, Δερβενοχωρίων, τοῦ Πόρου, καὶ τῆς Αἰγίνης, μὲ ἐπέκεινα τῶν δισχιλίων στρατιωτῶν ἀπ' ἀρχῆς πολιορκητής, καθ' ὅλα ἀνεξάρτητος ἀνώτερος καὶ δυνατώτερος ἀπὸ τὸν Κολοκοτρώνην. Ἐρωτῶ τὸν ὑπασπιστὴν τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τοὺς μέντωράς του νὰ μὰς ἐξηγήσουν, ἐν ποῖᾳ δυνάμει ἄφησε αὐτὸς τὴν κυβέρνησιν τοῦ ἔθνους, καὶ ἕνα ἀνεξάρτητον ἀρχηγὸν καὶ πολυορκητὴν διὰ νὰ περιλάβουν τὸ φρούριον; Κατήντησαν οἱ ἄθλιοι καταγέλαστοι μ' αὐτὰς τὰς κομπορρημοσύνας καὶ τοὺς παραλογισμούς.

Λέγουν σὺν τούτοις ὅτι, ἡ διαίρεσις ἥτις ἀνεφάνει εἰς Τριπολιτσὰν μεταξὺ τῶν Δελιγιανναίων καὶ τοῦ Κολοκοτρώνη, τώρα παρουσιάζεται ὑπὸ ἄλλο πρόσχημα ὅτι δὲν ἠθέλαμεν δῆθεν τὸν Πλαπούταν νὰ ἔχῃ τὸ τμήμα τῆς Λιοδώρας, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἠθέλαμεν νὰ ὑπάγομεν ὑπὸ τὰς διαταγὰς / τοῦ Κολοκοτρώνη, καὶ ὅτι ἀνακατώνωμεν τὰ πνεύματα τῆς ἐπαρχίας μας καὶ ὅτι ὁ ἐρρεθισμὸς κατήντησε κορυφωμένος καὶ ἀσυμβίβαστος, καὶ ἀκολούθως λέγουν πάλιν ὅτι συνῆχθησαν οἱ πρόκριτοι ἐπαρχιώται μας εἰς τὴν Βυτίναν καὶ ἀπεφάσισαν ἐκ συμφώνου νὰ μᾶς ἀγαπήσουν, καὶ νὰ γένῃ ἡ στρατολογία, νὰ ὑπάγομεν ὅλοι ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Κολοκοτρώνη, καὶ ὅτι ἐδεί-

χναμεν ὅτι εἴμεθα σύμφωνοι μὲ τὸν λόγον, ἀλλ' εἰς τὰ πράγματα εἴμεθα ἐναντίοι, καθότι ὑπήγομεν καθένας μὲ τὸ στράτευμα τοῦ τμήματός μας, καὶ ἐπιάσαμεν θέσιν χωριστήν, ἀλλ' εἴμεθα πάντοτε ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Κολοκοτρώνη, κτλ., κτλ.,

Ὁ κύριος Φωτάκος καὶ συντροφία ἔχασαν φαίνεται πᾶν αἴσθημα, καὶ πᾶσαν αἰδώ, καὶ γράφουν ὅ,τι τοὺς ἐκατέβασε τὸ κεφάλι τους, πράγματα μηδόλως ὑπάρξαντα· λέγουν ὅτι ἔγινε συνέλευσις τῶν προκρίτων καὶ καπεταναίων εἰς τὴν Βυτίναν κτλ.! πρᾶγμα τὸ ὁποῖον τὸ ἀκούω μετὰ 38 ἔτη, καὶ τὸ ὁποῖον, ὄχι δὲν ἠκολούθησε, ἀλλ' οὔτε ἦτον δυνατὸν νὰ γίνῃ εἰς τοιαύτην ἐποχήν, ἀλλὰ μήτε τὸν Κολοκοτρώνην ἴδον μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τριπολιτσᾶς πέντε σχεδὸν μῆνας, ἕως τὰ τέλη τοῦ φευρουαρίου, μήτε καμμίαν ἀλληλογραφίαν εἴχομεν, μήτε μὲ ἰδοποίησε ποτὲ ὅτι τὸν ἐδιώρησαν ἀρχηγὸν διὰ τὴν πολυορκίαν τῶν πατρῶν, μ' ὅλον ὁποῦ ἐγνωρίζαμεν τὸν εἰκονικὸν αὐτὸν διωρισμόν, ὅτε ἀνταμώθημεν ἅπαντες οἱ ὁπλαρχηγοὶ εἰς τὸ Σαραβάλη καὶ ἐκανόνισα ποῖαν θέσιν νὰ καταλάβῃ ἕκαστον σῶμα ἀνεξαρτήτως τοῦ ἄλλου καὶ οὐδέποτε ἐσυλογίσθημεν ἡμεῖς νὰ εἴμεθα ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Κολοκοτρώνη, καπετανίσκοι καὶ μπουλουξίδες του, καὶ τὰς αἰτίας, διὰ τὰς ὁποῖας ὑπεκρίθημεν ὅτι συγκατατεθείμεθα, καὶ ἀπαντήσαμεν εἰς τὴν νεοσυστηθείσαν τότε κυβέρνησιν ὅτι τὸν δεχόμεθα διὰ τὸν τύπον, καὶ εἰκονικῶς αὐτὸν ὡς ἀρχηγόν. Ὅσα ἀναφέρουν εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἶναι ὅλα πλάσματα τῆς φαντασίας των, ἐρεσχελείαι καὶ ψεύδη ἀναίσχηντα. Παραπέμπω λοιπόν τοὺς μέντωρας τοῦ κὺρ Φωτάκου εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά μου, εἰς τὰ ὁποῖα ἔχω λεπτομερῆ ἔκθεσιν δι' ὅσα ἠκολούθησαν, ἀπὸ τὴν πτώσιν τῆς Τριπολιτσᾶς, συμβεβηκότα τῆς ἐκστρατείας ἐκείνης μέχρι τῆς εἰς τὸ Σαραβάλη ἀνταμώσεώς μας καὶ κρίνω περιττὴν πᾶσαν ἄλλην ἀπάντησιν.

Λέγει ἐπίσης ὁ κὺρ Φωτάκος ὅτι ὁδηπορούντες ἀπὸ τὴν Γαστούνην διὰ τὰς Πάτρας, ἔφθασαν εἰς τὴν Ἀχαΐαν, ἐκεῖ εὗρον τὸν Πλαπούταν, τὸν Γενναῖον, τὸν Τσανέτον καὶ ἄλλους, καὶ τὸν διαβόητον Ἀποστόλην Κολοκοτρώνην καὶ ὅτι ὁ Ἀποστόλης Κολοκοτρώνης εὗρεν ἕνα τούρκον σημαντικὸν μέσα εἰς ἕνα σχοῖνον, καὶ τὸν ἐφόνευσε κτλ. Ἀπαντῶ εἰς τὸν κὺρ Φωτάκον ὅτι ἀδικεῖ καὶ συκοφαντεῖ τὸν στρατηγὸν Ἀποστόλην Κολοκοτρώνην, καθότι αὐτὸς εἰς ὅλον τὸ ὀκταετὲς διάστημα τοῦ ἀγώνος οὐδέποτε εὑρέθη εἰς μάχην, ἀλλ' οὐδὲ μακρόθεν ἴδε τὸ πῦρ τοῦ ἐχθρικοῦ πολέμου, τὸ ὁποῖον τὸ γνωρίζει ὅλη ἡ Πελοπόννησος, καθότι κατεγίνετο ἀενάως νὰ συνάζῃ αἰγιδοπρόβατα γελάδια, καὶ ἄλλα ἤδη νὰ τὰ ἐναποταμιέβῃ εἰς τῆς Κανδήλας τὸ μοναστήρη, (διὰ τὸ γένος).

Ὅσα δὲ ἀναφέρει διὰ τὴν συμπλοκὴν τὴν ὁποῖαν ἔκαμαν εἰς τοῦ Ἴσαρι καὶ Τσουκαλὰ μὲ τοὺς ἐχθρούς, ὡς καὶ αὐτὴν τὴν ἔχει παραμορφωμένην, καὶ δὲν γράφει οὐδεμμίαν ἀλήθειαν. Τὸν παραπέμπω λοιπὸν εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά μου εἰς τὰ ὁποῖα ἔχω ἐξιστορημένα ὅλα ὅσα συνέβησαν εἰς / τὴν ἐκστρατείαν ἐκείνην ὡς αὐτόπτης καὶ αὐτουργὸς αὐτῆς, μέχρι τῆς εἰς τὸ Σαραβάλη ἀνταμώσεώς μας τὴν 28 φευρουαρίου. Οὐδόλως ὅμως ἀναφέρει ὁ κὺρ Φωτάκος καὶ συντροφία ὅτι καὶ ἡμεῖς οἱ δύω ἀδελφοὶ Δελιγιανναῖοι μὲ ἐπέκεινα τῶν χιλίων πεντακοσίων, τὸν ἐκλεκτότερον στρατὸν τῆς Καρύταινας, ὁ Ζαΐμης μ' ὅλον τὸν στρατὸν τῶν Καλαβρύτων, ὁ Λόντος μὲ τὸν Μελετόπουλον καὶ ὁ Σιέκιερης μὲ τοὺς βουνησίους τῆς Τριπολιτσᾶς, ὅλοι ὁμοῦ ὑπὲρ τὰς τέσσαρας χιλιάδαις, ἐὰν ἐστρατοπεδέβαμεν εἰς τὰ Νεζερὰ πρότινων ἡμερῶν, καὶ ἂν ἐλάβομεν μέρος ἐνεργητικὸν καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτὴν τὴν μάχην μὲ τὸν νεοελθόντα τότε Κακλαμὰν πασιάν, καὶ τοῦτο εἰκάζεται ὅτι διὰ νὰ μὴν ἐλαττωθῇ ἡ παντοδυναμία τοῦ στρατάρχου, μᾶς ἀναφέρει τροχάδην, καὶ ὅτι εἴμεθα καπετανίσκοι τοῦ γενικοῦ ἀρχη-

γοῦ, ὡσὰν τὸν Λεχουρίτην, τοὺς Κουμανιοτέους Πετυμεζαίους καὶ ἄλλους τοιούτους, ὑπὸ τὰς διαταγάς του. Ἂς ἴδῃ λοιπὸν τὰ ἀπομνημονεύματά μου καὶ δύναμαι νὰ πιστεύω ὅτι θὰ μείνουν κατησχιμένοι διὰ τὰς ἐκ τοῦ Ἰωβόλου πάθους γραφείσας ἐρεσχελείας καὶ κομπορρημοσύνας των.

Λέγει ὅτι τὴν αὴν τοῦ μαρτίου ἐστρατοπέδευσεν ὁ Κολοκοτρώνης εἰς τὸ Σαραβάλη καὶ μὲ ἓξ ἥμιση χιλιάδας πελοποννησίους καὶ τινὰς ζακυνθίους, καὶ ὅτι ἅμα ἔφθασαν ἐκεῖ, ἔβαλλαν τὰ τύμπανα ὅλα μαζὺ καὶ ἐκτυποῦσαν εἰς θέσιν ὑψηλήν, καὶ ὅτι οἱ τούρκοι εὐγῆκαν ἐπάνω εἰς τὸ φρούριον, καὶ τοὺς ἐφάνη πολὺ παράξενον, ἐπειδὴ πρώτην φορὰν ἔβλεπον τοιοῦτον θέαμα, κτλ. Κατήντησαν οἱ ἄθλιοι καταγέλαστοι, γράφοντες τοιαῦτα ἀνούσια ληρήματα! Ὅλη ἡ Πελοπόννησος γνωρίζει ὅτι, ἀπὸ τὰς Πάτρας, ἕως τὸ Σαραβάλη εἶναι τρεῖς σχεδὸν ὥρας ἀπόστασις, ὥστε ὄχι ἀνθρώπους δὲν ἔβλεπον οἱ Τούρκοι, ὄχι τύμπανα δὲν ἠκούον (ἂν ἦτον καὶ ἑκατὸν) ἀλλὰ κανόνια ἂν ἐρίπτοντο, ἦτον ἀδύνατον νὰ ἀκουσθοῦν.

Ὅτι δὲν εἶχεν ὁ στρατάρχης ἓξ ἥμεισι χιλιάδες στρατόν, καὶ ὅτι εἶχεν ὑπὸ τὰς διαταγάς του, τοὺς δελιγιανναίους, τὸν Ζαΐμην, τὸν Κωνσταντὴν Πετυμεζὰν (ὁ ὁποῖος ἦτον ἀρχηγὸς ὅλου τοῦ στρατεύματος τῆς ἐπαρχίας Γαστούνης), τὸν Σιέκιερην, τὸν Λόντον, καὶ ἄλλους, εἶναι γελοῖον εἰς τὴν φύσιν του αὐτό, καθότι, καθεὶς ἐξ ἡμῶν εἴμεθα καθ' ὅλα ἀνώτεροι ἀπὸ αὐτόν, καὶ ἀνεξάρτητοι ὁ εἷς τοῦ ἄλλου, καὶ οἱ ὁμονοοῦντες καὶ ὁμοφρονοῦντες εἴμεθα πάντοτε σύμφωνοι δι' ὅσα ἀπέβλεπον διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς πατρίδος. Καὶ ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἠδυνήθη τότε, μ' ὅλην τὴν (κατὰ τὸν Φωτάκον) παντοδυναμίαν του νὰ ἀποτρέψῃ τοὺς τοῦ τμήματος Ἡλιοδώρας καπεταναίους καὶ στρατιώτας νὰ μὴν ἀκολουθήσουν ἐμέ, ἀλλὰ νὰ ὑπάγουν μὲ τὸν Κολυόπουλον, καὶ μ' ὅλους τοὺς φοβερισμοὺς τοὺς ὁποίους τοὺς ἔκαμε, ἀψήφησαν, καὶ δὲν τὸν ἤκουσαν καὶ τὸν Κολυόπουλον τὸν ἠκολούθησαν μόνοι οἱ συγχώριοί του Παλουμπέη τριάντα κἂν σαράντα, καὶ μ' αὐτοὺς τὸν ὀνομάζει ὁ κὺρ Φωτάκος ὁπλαρχηγὸν / καὶ δὲν ἐφαντάσθη ποτὲ ὅτι ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἡμᾶς ὡσὰν τὸν Κολυόπουλον, τὸν Λεχουρίτην, καὶ τὸν Βασίλην καὶ Νικολάκην Πετιμεζαίους ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν του.

Λέγει ὅτι μετὰ ταῦτα ὁ ἀρχηγὸς ἐμοίρασε τὰς θέσεις, καὶ ἔστειλλε τοὺς Πετιμεζαίους μὲ τοὺς Καλαβρυτινοὺς ὅσους εἶχαν, καὶ ὅσους εἶχεν ὁ Ζαΐμης, δηλαδὴ τὸν Γεώργην Λεχουρίτην, καὶ ἔπιασαν τὸ Γεροκομίον, καὶ ὅτι ὁ Ζαΐμης ἐκοιμάτο εἰς τὸ μοναστήρη Ὀμπλὸν ἕως δύω ὥρας μακρὰν ἀπὸ τὸ στρατόπεδον, καὶ ἐπηγενοήρχετο ὅποτε ἤθελε κτλ. Ἂς μάθουν λοιπὸν οἱ μέντωρες καὶ σύμβουλοι τοῦ κὺρ Φωτάκου ὅτι, τὸν Ζαΐμην καὶ Λόντον τοὺς εὕρομεν ἡμεῖς συσωματομένους εἰς τὰ Νεζερὰ ὅταν ἐφθάσαμεν ἐκεὶ κατὰ τὰς 17 φευρουαρίου μὲ ἐπέκεινα τῶν χιλίων πεντακοσίων, ἔπειτα ἦλθε καὶ ὁ Σιέκερης, καὶ συσωματωθέντες ἀπήλθομεν εἰς τοῦ Μπαμπιώτη καὶ Μπούμπα ὅταν ἔφθασεν ὁ Κακλαμὰν πασιᾶς ἐκεῖ καὶ ἐπολεμήσαμεν μαζὺ ὑπήγομεν εἰς τὸ Σαραβάλη, μαζὺ ἐμοιράσαμεν τὰς θέσεις, καὶ ἕως τὰς 18 μαΐου ὅτε ἀνεχώρησα ἐγὼ μετὰ τοῦ Γιατράκου καὶ τοῦ Κυριακούλη Μαυρομιχάλη διὰ τὴν Λυτικὴν Ἑλλάδα μαζὺ ἐτρέχαμεν εἰς ὅλας τὰς μάχας, καὶ οὐδέποτε ἐχωρίσθημεν, καὶ οὐδεμίαν φορὰν ἀπῆλθεν εἰς τὸν Ὀμπλὸν ὡς ψευδῶς καὶ ἐμπαθῶς ἀναφέρουν, νομίζοντες ὅτι μὲ τοιαύτα ληρήματα, μηδενίζουν τὴν ἀξίαν τῶν αὐτουργῶν καὶ προμάχων τῆς πατρίδος.

Λέγουν ὅτι ὁ ἀρχηγὸς ἐμοίρασε τὰς θέσεις, καὶ ὅτι ἔστειλλε τοὺς Πετυμεζαίους μὲ ὅσους στρατιώτας εἶχεν ὁ Ζαΐμης κτλ., καὶ ἔπιασαν τὸ Γεροκομεῖον, καὶ τοὺς Κουμανιωταίους μὲ ὅλους τοὺς στρατιώτας τῆς ἐπαρχίας τῶν Πατρῶν, καὶ ἔπιασαν τὴν θέσιν τοῦ Κυνηγοῦ κτλ. Ἂς μάθουν λοιπὸν ὅτι τοὺς Πετυμεζαίους, καὶ τοὺς Κου-

μανιωταίους ἕως μὲ 150 στρατιώτας οἱ ὁποῖοι τοὺς ἠκολούθουν ὡς τότε, τοὺς ἀπέβαλον ὁ Ζαΐμης Σ. Χαραλάμπης Θάνος Κανακάρης Λόντος, καὶ Κωνσταντὴς Πετυμεζᾶς κακὴν κακῶς ἀπὸ τὴν πολυορκίαν τῶν Πατρῶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 'Οκτωμβρίου ὡς ὑπόπτους προδωσίας καὶ ὡς ὑψηλαντοκολοκοτρωνίζοντας, καὶ τὸ Γηροκομεῖον τὸ κατέλαβον τότε οἱ καπεταναῖοι τοῦ Ζαΐμη ὁ Καρατσιὰς καὶ ὁ Φραγκάκης, καὶ οἱ ἐδικοί μου ὁ Καραλῆς καὶ Καπογιάννης μὲ 600 ἐκλεκτοὺς στρατιώτας, ὁ Κωνσταντὴς Πετυμεζὰς μὲ τὸν Χρύσανθον Συσίνην κατέλαβον τὸν Παλαιόπυργον, ὁ Ζαΐμης καὶ Λόντος κατέλαβον, τὰ Ψηλὰ 'Αλώνια μέχρι τῆς 'Εγλυκάδας, ἐγὼ μετὰ τοῦ ἀδελφού μου, κατελάβομεν τὴν 'Ελεκάστραν καὶ τὸ Αἰσχατοβούνη / ὁ Σιεκιέρης κατέλαβε τοῦ Σαΐταγα τὸν ληνόν. ὁ Νενέκος ὁ Μαγιὰς καὶ οἱ Κουμανιοταίοι καὶ οἱ ἄλλοι καπετανίσκοι τῶν Πατρῶν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Θάνου Κανακάρη πάντοτε ὑπάρχοντες, κατέλαβον, τοῦ Κυνηγοῦ ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Ζαΐμη καὶ Λόντου. ὁ δὲ Κολοκοτρώνης κατ' ἐπίμονον αἴτησίν του, διὰ λόγους ἀνωτέρους, ἔμειναν μὲ τὸν Κολυόπουλον καὶ Γενναῖον εἰς τὸ Σαραβάλη, τρεῖς ὥρας μακρὰν τῶν Πατρῶν, διὰ νὰ ἔχουν ἀσφαλισμένην τὴν πολύτιμον ζωήν τους. "Οτι ἐγὼ κατέλαβον τὸ Πουρναρόκαστρον, εἶναι ψεύδος ἀναίσχυντον καὶ ἐμπαθές. Παραπέμπω λοιπὸν τοὺς μέντωρας τοῦ κὺρ Φωτάκου καὶ τοὺς ἀμερολείπτους τους ἀναγνώστας εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά μου, εἰς τὰ ὁποῖα ἔχω ἐξιστορημένας ὅλας τὰς λεπτομερίας τὼν τότε συμβεβηκότων καὶ ἃς κρίνουν ἀπαθῶς.

"Οσα δὲ ἀναφέρει διὰ τὴν μάχην τὼν 2 μαρτίου, εἶναι ὅλα μεταπλασμένα παραμορφωμένα καὶ μηδόλως ὑπάρξαντα. Εἶναι δὲ γελοίου γελοιοδέστατον νὰ γράφουν ὅτι ἔπιασαν δύω Λαλαίους τούρκους, καὶ ὅτι τοὺς ἔδωκεν ὁ στρατάρχης τὰ ὅπλα τους καὶ τοὺς ἔστειλλεν ὀπίσω εἰς τὸ φρούριον, καὶ ὅτι παρήγγειλλεν εἰς τοὺς Λαλαίους, ὅτι εἶναι φίλοι τους καὶ δὲν ὑπήγε νὰ τοὺς πολεμήσῃ, κτλ., κτλ., καὶ ὅτι ὁ Γενναῖος ἐχώθη εἰς τὸν πόλεμον καὶ ἐφάνη παλικάρη, καὶ ὅτι ἕνας Λαλιώτης τούρκος, ἀφ' οὗ ἤκουσε τοὺς ἕλληνας νὰ τοῦ φωνάζουν, «κοντὰ Γενναῖε Κολοκοτρώνη». ἐπέταξε τὰ ἅρματά του, καὶ τὸν ἀγκάλιασε, καὶ ἂν μεγαλόσωμος ἐκρύβη εἰς τὰς ἀγκάλας του, καὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ τὸν φωνεύσουν οἱ στρατιῶται κτλ, καὶ ὅτι ὁ πατέρας του, ἀφ' οὗ τὸ ἔμαθε τὸν ἔστειλλεν ὀπίσω εἰς τὰς Πάτρας μὲ τὰ ἅρματά του. Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι, κατήντησαν εἰς τόσην ἀκρισίαν, ὥστε, ὅ,τι ὀνειρεύωνται, τὰ πιστεύουν, καὶ τὰ διαδίδουν ὡς ἱστορικὰ γεγονότα, πράγματα τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπίστευτα καὶ εἰς τὸν κοινὸν νοῦν ἔχοντα, καὶ ἂν ὁ Γενναῖος ἦτον τότε εἰς κατάστασιν νὰ ἔμβῃ εἰς τόσον βαθμὸν εἰς τὸν πόλεμον, παιδάριον δεκαεξαετές, τοιαύτης ἀδυνάτου κατασκεβῆς καὶ κράσεως, καὶ νὰ συλλάβῃ Λαλιώτην τούρκον ὃ διεδώσθη, καὶ ἂν συνέβῃ τούτο! ἀλλὰ πῶς ἦτον δυνατὸν νὰ κάμῃ τοιούτον ἀριστούργημα, καὶ νὰ μὴν τὸ μάθομεν καὶ ἡμεῖς οἱ ὁποῖοι εἴμεθα συμπολεμισταί; ἢ πῶς ἕως τώρα δὲν ἔγινε τοιούτον ἡρωϊκὸν κατόρθωμα γνωστόν; ἀλλὰ τὸ μανθάνομεν μετὰ 38 ἔτη; Εἶναι ἄξιον ἀπορίας τὸ τοιούτον καὶ αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων ἡ τόση ἀναισχυντία, καὶ ἀσυνειδησία!

'Εξακολουθοῦν οἱ μέντωρες τοῦ κὺρ Φωτάκου νὰ ἐξιστορήσουν τὴν καταπληκτικὴν ἐκείνην μάχην τῆς 9 μαρτίου, καὶ ἀρχίζουν ἀπὸ τὸ ψεύδος, καὶ καταντοῦν εἰς τὴν αἰσχάτην μοχθηρίαν. "Αν ἔπρεπε νὰ γράψουν δέκα ψεύδη καὶ παραλογισμούς, νὰ εἴπουν τουλάχι/στον καὶ μίαν ἀλήθειαν. 'Αλλὰ διὰ νὰ καλύψουν τὴν αἰσχύνην τους τὴν ἀνανδρείαν τους, καὶ τὰ λοιπὰ κακουργήματά τους, τὰ ὁποῖα γνωρίζουν ὅλοι οἱ ἐχέφρονες "Ελληνες, καταφεύγουν εἰς τὸ ψεύδος, εἰς τὰς συκοφαντίας, εἰς τὰς παραμορφώσεις τῆς ἀληθείας, νομίζοντας μὲ τὰ τοιαύτα δόλια καὶ ἀσθενῆ ἐπιχειρήματά τους, νὰ πείσουν τοὺς μὴ γνωρίζοντας τὰ πραγματικῶς διατρέξαντα εἰς τὸ δωδεκαετὲς διά-

στημα τοῦ πολυάθλου ἐκείνου ἀγώνος μας, καὶ γράφουν ὅτι οἱ προϊόντες τῆς Πελοποννήσου καὶ οἱ προκριτότεροι τῶν ἐπαρχιῶν, οἱ ἐνεργοί, αὐτουργοὶ καὶ ἀρχηγοὶ αὐτῆς τῆς ἐπαναστάσεως, ἐκκίνησαν αὐτὴν ἀκουσίως, ἄλλοι ἀπὸ χρεοκοπίαν καὶ ἄλλοι νὰ τὴν ἐμπορευθοῦν διὰ συμφέρον, καὶ ὅτι, οἱ σωτῆρες τοῦ ἔθνους ἦτον αὐτοί, οἱ ἀπάτριδες οἱ τυχοδιώκται οἱ φερέοικοι οἱ ἀπελπισμένοι, οἱ λησταί, οἵτινες δὲν εἶχον τίποτε νὰ χάσουν, οὔτε οἰκογενείας εἶχον εἰς τὴν Πελοπόννησον, οὔτε ἰδιοκτησίας, οὔτε σχέσεις, οὐδὲ κἀνὲν προσόν, ὥστε ἂν δὲν ἐπετύγχανεν ὁ ἀγών, ὑπέστρεφον πάλιν ὅθεν ἦλθον, καὶ ὅτι ἡμεῖς μετημελήθοιμεν ὁποῦ ἐβλέπαμεν φονευμένους τοὺς ἀδελφούς μας τοὺς τούρκους, καὶ ἐπροσπαθούσαμεν νὰ τοὺς ἀντικαταστήσομεν, καὶ αὐτοὶ ἐπροσπάθουν νὰ ἀπαλλάξουν τὸν λαόν, ἀπὸ τὸν νέον ζυγόν τὸν ἐδικόν μας κτλ, κτλ.

Λέγουν ὅτι κατὰ διαταγὴν τοῦ Κολοκοτρώνη ὑπήγενον 100 στρατιῶται εἰς τὸ Αἰσχατοβούνη συναλλαζόμενοι κάθε πρωῒ ἀπὸ διάφορα ὀνόματα, καὶ ὅτι οἱ τούρκοι ἐξελθόντες νυκτὸς τοὺς ἐπῆραν τὴν θέσιν τους. Ψεύδος αἰσχρὸν καὶ ἀναίσχυντον! καθότι τὴν θέσιν αὐτὴν τὴν κατεῖχεν ὁ Δημητράκης Δελιγιάννης, καὶ οὐδέποτε οἱ Κουμανιωταῖοι, ἢ ἄλλοι στρατιῶται, ἀλλὰ μήτε σημαιοφόρος ἐφωνεύθη, μήτε σημαῖαν μᾶς ἐπῆραν. Λέγουν ὅτι διετάχθησαν καὶ ἄλλοι νὰ ὑπάγουν, καὶ τοὺς ἐπῆραν καὶ αὐτούς, ἀλλὰ δὲν λέγουν ποῖος τοὺς διέταξε, καὶ πότε ὑπῆγον, καθότι ὁ στρατάρχης ἦτον τρεῖς ὥρας μακράν, καὶ ἂν τοὺς διέταττε ἔπρεπε νὰ φθάσουν μετὰ ἓξ ὥρας εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης, καὶ ὅτι οἱ τούρκοι μᾶς ἐπῆρον ἅπαντας ἐμπρός, καὶ ὅλον ἐν μᾶς ἐκίνον. Λέγουν ὅτι οἱ τούρκοι τοὺς ἐπῆραν γύρω τὸ Γηροκομίο καὶ τοὺς ἔκλεισαν, καὶ τοὺς ἐκτυποῦσαν μὲ τὰ κανόνια, καὶ ὅτι ἔκλεισαν καὶ τοῦ Σαΐταγα τὸν ληνόν, καὶ μᾶς ἐκυνήγησαν ὅλους, καὶ μᾶς ἐμάκρυναν, καὶ ἔγιναν κύριοι τῆς πεδιάδος ἕως τὸν ποταμόν, κτλ, καὶ ὅτι αὐτὸ ἀκολουθοῦσε ἀπὸ τὴν αὐγὴν ἕως τὸ δειλινόν, καὶ ὅλον ἐν / μᾶς ἐκινούσαν, καὶ ποῖα ἦτον ἡ τόση δειλία μας; διότι δὲν ἦτον ἐκεῖ ὁ στρατάρχης Πελισιέ, ὁ νικητὴς τοῦ Μαλακώφ. Λέγουν ἐπίσης ὅτι ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης ἤρχετο ἀπὸ τὸν Ὄμπλόν, καὶ τὸν ἐκυνήγησαν οἱ τούρκοι, καὶ ἐκόντεψαν νὰ τὸν πιάσουν ζωντανόν, καὶ ὅτι οἱ καπεταναῖοι ἦτον ὅλοι ἄνω κάτω, καὶ ἐγώγγειζαν κατὰ τοῦ ἀρχηγοῦ, καὶ ἄλλας τοιαῦτας ψευδολογίας παραμορφωμένας καὶ μεταπεποιημένας, ἀπανθήσματα ἀπὸ τὴν Χαλιμᾶν τοῦ μοχθηροῦ Σπηλιάδη, καὶ πλάσματα τῆς φαντασίας των, προσπαθούντες μὲ τοιαῦτα ἀνούσια καὶ ἀσθενῆ ἐπιχειρήματα νὰ καλύψουν τὴν ἀνανδρείαν, καὶ τὰς αἰσχρουργίας τοῦ ἀρχιστρατήγου τους. Ἀλλ' εἰς ποῖον μέρος τοῦ κόσμου ἢ εἰς ποῖον ἔθνος, ἢ εἰς ποίους στρατοὺς ἠκούσθη ποτέ, νὰ γίνεται μίαν τοιαύτη ἀπελπιστικὴ μάχη, ἄνισος καθ' ὅλα, καὶ νὰ διαρκέσῃ ὑπὲρ τὰς δέκα ὥρας, καὶ ὁ ἀρχηγὸς νὰ μὴν εὑρίσκεται ἐκεῖ μαζὺ μὲ τὸν στρατόν, ἀλλὰ νὰ τὴν διοικῇ ἀπὸ τρεῖς ὥρας μακράν; (κατὰ τὸν Φωτάκον) καὶ βλᾶξ ἂν ὑπάρχῃ τίς, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ πιστεύσῃ! Παραπέμπω λοιπὸν καὶ τὸν κύριον Φωτάκον, καὶ τοὺς μέντωράς του, καὶ πάντα ἄλλον εὐσυνείδητον καὶ ἀμερόληπτον ἀναγνώστην, νὰ ἀναγνώσουν καὶ τὰ ἐδικά μου ἀπομνημονεύματα καὶ τοῦ κυρίου Φωτάκου, καὶ ἂς κρίνουν ἀπαθῶς, ποῖος γράφει ἱστορικὰς ἀληθείας, καὶ ποῖος ὑπερφυσικὰς κομπορρημοσύνας καὶ ἂς καταδικάσουν τὸν ψευδόμενον εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, καὶ εἰς τὴν ἀποστροφὴν τῶν ἐπερχομένων γενναιῶν, καὶ ἀπέχω, ἀπὸ τὰ λοιπὰ καθέκαστα, καὶ ἀπὸ πάσαν ἄλλην λεπτομερῆ ἐξιστόρησιν τῶν γεγονότων. Εἶναι παράδοξον νὰ μὴν καταδεχθῇ ὁ κὺρ Φωτάκος νὰ κάμῃ τὴν τιμὴν ὡς συνεπαρχιώτης, νὰ ἀναφέρῃ, ὅτι εὑρέθοιμεν καὶ ἡμεῖς εἰς ἓν ἄκρον τῆς μάχης ἐκείνης, ἢ ὅτι ἐλάβομεν μικρὸν τί μέρος εἰς αὐτήν, καὶ ἐρίψαμεν ἓν τουφέκι. Ὡς καὶ διὰ ἕνα ἑβραῖον τὸν ὁποῖον συνελάβομεν ζώντα μαζὺ μὲ 18 ἄλλους τούρκους ἀνατωλίτας, καὶ αὐτὸν

δὲν μᾶς τὸν χαρίζει ὅτι τὸν συνελάβομεν ἡμεῖς, ἀλλὰ ὅτι τὸν ἔπιασαν οἱ στρατιῶται του Σιέκιερη ὄντες κλεισμένοι εἰς τὸν ληνὸν τοῦ Σαΐταγα, καὶ τὸν ἐπῆρα ἔπειτα ἐγώ, λέγει ὅτι ἦτον σαράφης τοῦ Κακλαμὰν πασιά, πῶς δὲν τὸν ἐκράτησαν οἱ Κολοκοτρωναῖοι, νὰ τὸν ἐμπορευθοῦν καὶ αὐτὸν καθὼς τοὺς σιεχνεησίποιδες; Ὦ, εἰς πόσην μωρίαν κατήντησαν αὐτοὶ οἱ ἄθλιοι ἄνθρωποι ἕνεκα τῆς ἰοβόλου μνησικακίας!

Λέγει ὁ κὺρ Φωτάκος ἐπὶ τέλους ὅτι ἀφ' οὗ οἱ τούρκοι ἐνόμησαν τὴν φευγάλαν τῶν ἑλλήνων πρὸ τῆς μάχης ὅτι ἦτον στρατήγημα τοῦ Κολοκοτρώνη, δὲν εὐγῆκαν πλέον, πανστρατιὰ κτλ, καὶ ὅτι μετὰ τὴν περίφημον ἐκείνην μάχην ἐπέρασεν ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης κατὰ διαταγὴν τοῦ πατρός του εἰς τὴν Ῥούμελην, εἰς τὸ Μισολόγγι, καὶ ὅτι κατόπιν αὐτοῦ ὁ Κανέλλος Δελιγιάννης μετὰ ταῦτα πάλιν ὁ Γιατράκος μὲ τοὺς Μιστριώτας κτλ, εἶναι ἀπορίας ἄξιον πῶς ὁ κύριος Φωτάκος ἐκατέβη εἰς τόσην μετριοπάθειαν, καὶ δὲν λέγει ὅτι ὁ ἀρχιστράτηγος διέταξε καὶ ἐμέ, καὶ τὸν Γιατράκον καὶ τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην, καὶ τόσους ἄλλους, καὶ ἀπήλθομεν εἰς τὴν Λυτικὴν Ἑλλάδα; ἀλλὰ συγκαταβατικῶς λέγει ὅτι ἀπήλθομεν. Ὅσον γνωρίζει ὁ κύριος Φωτάκος καὶ οἱ σύμβουλοί του, τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν τῆς | Κίνας ἢ τῆς Ἰαπωνίας, ἄλλο τόσον γνωρίζουν τὴν ἀρχὴν καὶ τὰ καθέκαστα τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Μ' ὅλα ταῦτα, κινούμενοι ἐκ τοῦ ἰοβόλου πάθους των καὶ ἐκ τῆς αἰσχρῆς ἀγνωμοσύνης ἐκφράζοντας τυφλῶς καὶ ἀπερισκέπτως πᾶν ὅτι συλογισθοῦν ἐνδιαφέρον δι' αὐτούς, καὶ προσβλητικὸν διὰ τοὺς ἀθλητὰς τοῦ ἀγώνος, καὶ αὐτουργοὺς τῆς ἀναγεννηθείσης πατρίδος, νομίζοντες ὅτι μ' αὐτὰς τὰς συκοφαντίας, καὶ παραμορφώσεις τῆς ἀληθείας, καλύπτουν τὰ κακουργήματά τους. Παραπέμπω λοιπὸν τοὺς μέντωρας τοῦ κυρίου Φωτάκου εἰς τὰ εἰρημένα ἀπομνημονεύματά μου διὰ νὰ μάθουν τὰ καθέκαστα, καὶ διὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μάχης ἐκείνης, νὰ βεβαιωθοῦν δὲ καὶ διὰ τὴν ἔνδοξον ἐκείνην ἐκστρατείαν τοῦ ἥρωος τοῦ δράματός των, Γενναίου Κολοκοτρώνη, πόσον ἀποτελεσματικὴ συνέβει, καὶ τὴν ἔτι ἐνδοξοτέραν ἐπιστροφήν του μὲ τὰ 18 μουλάρια του. Νὰ μάθουν δὲ ὅτι καὶ ἐγώ, καὶ ὁ Γιατράκος, καὶ ὁ Κυριακούλης Μαυρομιχάλης, ἀνεχωρήσαμεν μαζὺ καὶ οἱ τρεῖς, μὲ τὸν Μαυροκορδάτον, μὲ τὸν Μάρκον Μπότσιαρην, μὲ τὸν Νόρμαν, μὲ τοὺς συνταγματάρχας Λάνιαν καὶ Ταρέλαν μὲ τὸν τακτικὸν στρατὸν καὶ μὲ τοὺς φιλλέληνας τὴν 18 μαΐου, καὶ ἀπήλθομεν εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν, καὶ ὁ μὲν Κυριακούλης μὲ τοὺς στρατιώτας του, καὶ μὲ μερικοὺς τοὺς ὁποίους τοῦ ἔδωκα ἐγώ, ἀπῆλθεν εἰς τὸ Φαναράκη τοῦ Ποιλίου, ὅπου εἰς μίαν ἐπίσιμον μάχην ἔπεσεν ἡρωϊκῶς μαχόμενος θύμα ὑπὲρ πατρίδος, ἡμεῖς δὲ πολεμήσαντες δὶς εἰς τοῦ Κομπότη, ἐνικήσαμεν τοὺς ἐχθρούς, ἀλλ' εἰς τὴν μάχην τοῦ Πέττα ἠτήθοιμεν (κρίμασιν οἷς οἶδεν ὁ κύριος) καὶ ὑπεστρέψαμεν μετὰ τὰ μέσα τοῦ Ἰουλίου εἰς τὴν Πελοπόννησον εἰς τὴν πατρίδα μου Λαγκάδια, πρώτον ὁ Γιατράκος, καὶ κατόπιν ἐγὼ ἀφ' οὗ ἐπληροφορήθην ἐκ γραμμάτων τῶν ἀδελφῶν μου διὰ τὴν τρομερὰν ἐκείνην εἰσβολὴν τοῦ Δράμαλη, συνοδευόμενος μετὰ τῶν ὁπλαρχηγῶν τοῦ Ὀλύμπου Καρατάσιον μὲ τοὺς υἱούς του, καὶ μὲ τὸν Γκάσον.

Ἴδον ἐπὶ τέλους λέγοντας εἰς τὴν σελίδα 163-164 ὅτι, ἐνῷ τοιουτοτρόπως ἐξηκολούθη ὁ ἀρχηγός, καὶ ἤλπιζεν γλήγορα τὴν πτῶσιν τῶν φρουρίων Πατρῶν, ἐφάνη εἰς τὴν Κόρινθον καὶ εἰς τὴν Τριπολιτσὰν συνωμωσία κατὰ τοῦ Κολοκοτρώνη. Τὸ ἐκτελεστικόν, ἡ βουλή, καὶ πολλοὶ ἀπὸ τὴν γερουσίαν τῆς Πελοποννήσου, καὶ οἱ λεγόμενοι ἄρχοντες μικροὶ καὶ μεγάλοι, ἐφθόνησαν τὸν Κολοκοτρώνην, καὶ συνώμωσαν, ἐκτὸς τινῶν ὁπλαρχηγῶν καὶ καπεταναίων οἵτινες ἦτον μὲ αὐτόν, καθὼς καὶ ὁ λαὸς τῆς Πελοποννήσου, διότι ἀνέβη εἰς ὑψηλὴν θέσιν ὡσὰν τὸν ἰμάμην τῶν τούρκων ὁποῦ

ἀνεβαίνει εἰς τὸν μυαρὲ τοῦ τσιαμίου του, κτλ, καὶ ὅτι ἡ διοίκησις, ἔκαμε τοὺς διωρισμοὺς τῶν ἀρχόντων, νὰ πάρουν τὰ ὅπλα τῆς ἐπαρχίας των / ὁ καθένας καὶ νὰ εὔγουν εἰς τὴν Ρούμελην, καὶ ὅτι οἱ ἄρχοντες ἄρχησαν εἰς τὰ γερὰ τὴν στρατο(λο)γίαν καὶ ἐβίαζαν τοὺς κατοίκους ὥστε ἤρχησεν ἡ πολυορκία τῶν Πατρῶν νὰ ὀλιγοστεύῃ. Εἶναι ἀδιαφιλονίκητος ἀλήθεια, ὅτι πληθὺς στρατευμάτων ἐχθρικῶν συνέῤῥευσε τότε καὶ κατεπλυμήρισε τὴν Ἀνατωλικὴν καὶ Δυτικὴν Ἑλλάδα, ὥστε οἱ κάτοικοι μὴ δυνάμενοι νὰ ἀντιπαραταχθῶσι εἰς τὴν ἀκαταμάχητον ἐκείνην δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, ἐπεκαλέσθησαν τὴν συνδρομὴν τῆς κυβερνήσεως διὰ πολλῶν ἀπεσταλμένων. Ἡ κυβέρνησις ὅλη καὶ ἡ Πελοποννησιακὴ γερουσία, διέταξαν τότε τὸν παντοδύναμον (κατὰ τὸν Φωτάκον) γενικὸν ἀρχηγὸν ἅπαξ, δίς, τρίς, καὶ πολλάκις, νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὴν Ῥούμελην νὰ δώσῃ παρηγορίαν τινὰ εἰς τοὺς διακινδυνεύοντας ἀδελφούς μας, ἀλλ' ἐστάθη ἀδύνατον νὰ τὸ δεχθῇ, διὰ τοὺς λόγους, ὅτι δὲν πηγένει, διέταξαν τὸν Κολυόπουλον καὶ **ἄλλ**ους, καὶ αὐτοὶ ἔδωκαν ἀρνητικὴν ἀπάντησιν, ὅτι δὲν εὐγένουν ἔξω ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον. Ἐγώ, ὁ Γιατράκος, καὶ ὁ Κυριακούλης Μαυρομιχάλης, εἴχομεν ἀπέλθη ἐκεῖ μετὰ τὰ μέσα τοῦ Μαΐου. Ἡ κυβέρνησις καταντήσασα εἰς τὴν αἰσχάτην ἀμηχανίαν, συνῆλθον ὅλα τὰ τρία σώματα εἰς ἕν, καὶ συσκευθέντα περὶ τοῦ σοβαροῦ ἐκείνου ἀντικειμένου, καὶ ἀπεφάσησαν ὁμοφώνως διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς πατρίδος, νὰ ἐκστρατεύσουν ὅλοι οἱ προϋχοντες καὶ πρόκριτοι τῶν ἐπαρχιῶν μὲ τοὺς συνεπαρχιώτας των ἕκαστος, διὰ τὴν Ρούμελην, ἐκεῖνοι οἵ ὁποῖοι διοργάνησαν τοὺς λαούς, καὶ τοὺς ὁδήγησαν εἰς τὸ στάδιον τοῦ πολέμου κατὰ τῶν τυράνων τους, ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἐθυσίασαν δόξαν πλοῦτον εὐδαιμονίαν οἰκογενείας, καὶ ὅλα τὰ ἀγαθά, καὶ ἔτρεχον πρώτοι αὐθορμήτως εἰς ὅλους τοὺς κινδύνους. Καὶ τὴν ἀπόφασιν αὐτὴν τὴν ἐδέχθηκαν ἅπαντες οἱ καπεταναῖοι καὶ στρατιῶται τῶν χωρίων, καὶ ἔτρεξαν ὅλοι προθύμως εἰς τὰς οἰκείας των νὰ συνεκστρατεύσουν μὲ τοὺς προστάτας καὶ εὐεργέτας των νὰ σώσουν τὴν πατρίδα τους. Καὶ ὁ Κολοκοτρώνης ἔμενεν εἰς τὰς Πάτρας μὲ τοὺς ἐκ τῆς πανσπερμίας φερεοίκους ἀπάτριδες τυχοδιώκτας, καὶ μὲ ἓν μέρος ἀπονενοημένων καπετανίσκων καταγωμένων ἐκ τοῦ κλεπτικοῦ συστήματος, οἵτινες δὲν εἶχαν τίποτε νὰ χάσουν, καὶ ἂν ὑπεδουλώνετο ἡ πατρίς, αὐτοὶ δὲν εἶχον δυσκολείαν νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν Ζάκινθον καὶ ἀλλαχοῦ. Λέγει ἐπίσης σὺν τοῖς ἄλλοις, ὅτι, ὁ Πετρόμπεης, ὁ Σισίνης, καὶ ὁ Κωνσταντὴς Πετυμεζᾶς δὲν ἔλαβον μέρος εἰς αὐτὴν τὴν ἐκστρατείαν, διότι εἶχον φίλον τὸν Κολοκοτρώνην κτλ. Εἶναι γελοῖον εἰς τὴν φύσιν του αὐτὸ νὰ φρονοῦν αὐτὰ τὰ ἄθλια, ὅτι οἱ τρεῖς αὐτοὶ ἀρχηγοὶ ἂν ἦτον δυνατὸν νὰ συμφωνοῦν εἰς τοὺς ἀηδεῖς καὶ φθοροποιοὺς σκοποὺς ἑνὸς ἀπονενοημένου κουφώνοος καὶ δοξομανοὺς ἀνθρώπου; ἀλλ' ἕνεκα τῶν περιστάσεων ἐκολάκεβαν τὴν ματαιότητά του ἐνίοτε, διὰ νὰ μὴν ἀκολουθήσῃ ῥίξης / καὶ καταστραφεῖ ἡ πατρὶς εἰς ἐκείνας τὰς κρισήμους περιστάσεις·

Λέγουν ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης ἀφ' οὗ ἔμαθε τὰ πράγματα τῆς Κορίνθου, ἔκαμε στρατιωτικὸν συμβούλειον ἀπ' ὅλους τοὺς σωματάρχας, καὶ ἀπήντησε νὰ ὑπάγη αὐτοπροσώπως εἰς τὴν Κόρινθον νὰ ἰδῇ τί μυαλὰ ἔχει ἡ κυβέρνησις, καὶ ὅτι ἄφησεν ἀντιπρόσωπόν του τὸν Πλαπούταν εἰς τὴν ἀπουσίαν του, καὶ ὅτι ἔκαμε πολλοὺς καὶ μεγάλους πολέμους κτλ, καὶ ὅτι μετὰ τὴν ἐπιστροφήν του ἀπὸ τὴν Τριπολιτσὰν ἦτον συλλογισμένος, καὶ ἐβλασφήμησε μὲ ἀγανακτισμὸν καὶ εἶπεν εἰς τοὺς ἐδικούς του «τί κακὸν ἐπάθαμεν! ὅσους τούρκους ἐσκοτώσαμεν, ἄλλοι τόσοι ἔγιναν» κτλ, καὶ ὅτι ἔβλεπε τούρκους μὲ χριστιανικὰ ὀνόματα. Ἀπαντῶ εἰς τοὺς μέντωρας τοῦ κυρίου Φωτάκου, ὅτι ἕνεκα τοῦ ἐκχυλίσματος τοῦ ἰοβόλου πάθους καὶ τῆς μνησικακίας των κατὰ τῶν ἐγκριτωτέρων τῆς Πελοποννήσου, οἵτινες δὲν ὑπέκυπτον εἰς τοὺς ἐθνοκτόνους σκοπούς των,

ὑπέπεσαν εἰς τόσους ἀνουσίους παραλογισμοὺς καὶ εἰς ψεύδη ἀναίσχυντα, ὥστε καὶ αὐτοὶ δὲν ἐνθυμοῦνται τί γράφουν. Ὁ Κολοκοτρώνης ὑπῆγεν εἰς τὴν Κόρινθον μετὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀπρηλλίου, ὅτε ἔμαθεν ὅτι ἦλθεν ὁ ἰατρὸς ὁ Στέφανος ἀπὸ τὴν Ζάκινθον, καὶ ἤφερε τοὺς ὁμήρους Σουλιώτας, καὶ τὰ χρήματα, διὰ νὰ πάρῃ τὰ χαρέμια τῶν βεζυραγάδων καὶ τοὺς αὐλικοὺς εἰς ἀνταλλαγήν, ἀνεχώρησεν τότε ἀπὸ τὸ Σαραβάλη κρυφίως καὶ ἐν ἀγνοίᾳ ἡμῶν, τοῦ Ζαΐμη, τοῦ Λόντου, τοῦ Κωνσταντῆ Πετιμεζᾶ καὶ τῶν λοιπῶν ὁπλαρχηγῶν, καὶ παρήγγειλλεν εἰς τοὺς οἰκείους του νὰ μᾶς εἴπουν, ὅτι ἀνεχώρησεν αἴφνης καὶ ἀπρομελετήτως καὶ ἀπέρχεται εἰς Κόρινθον διὰ κατεπειγούσας ἀνάγκας τοῦ στρατοπέδου νὰ ὁμιλήσῃ μὲ τὴν κυβέρνησιν, καὶ ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ἐπιστρέφει. Ὅτι δὲ ἄφησε ἀντιμονήπηνόν του τὸν Κολυόπουλον νὰ μᾶς διοικῇ, τοῦτο τὸ ἀκούω ἤδη μετὰ 37 ἔτη, αὐτὸς μόλις εἶχε 30 κἂν 40 παλουμπέους στρατιώτας, καὶ ἂν εἶναι πιστευτὸν νὰ διοικήσῃ αὐτὸς ἡμᾶς καὶ νὰ μᾶς διατάττῃ, καὶ ὁ τὸν κοινὸν νοῦν ἔχον δὲν δύναται νὰ τὸ πιστεύσῃ! Ὅτι δὲ ἔκαμεν ὁ Κολυόπουλος πολλοὺς καὶ μεγάλους πολέμους εἰς τὴν ἀπουσίαν τοῦ Κολοκοτρώνη, καὶ ἐστενοχώρησε τοὺς τούρκους κτλ, εἶναι ψεύδος ἀναίσχυντον, καθότι οὐδεμίαν σημαντικὴ μάχη ἠκολούθησε, μήτε οἱ τούρκοι ἐξῆλθον πλέον εἰς συστηματικὴν μάχην, ἐκτὸς τινῶν συνειθησμένων ἀκροβολισμών. Ἂς μάθουν λοιπὸν οἱ μέντωρες τοῦ κὺρ Φωτάκου οἱ πανηγυρισταὶ τοῦ γενικοῦ ἀρχηγοῦ, ὅτι, τοῦ Κολοκοτρώνη ὁ πηγεμὸς εἰς τὴν Κόρινθον ἦτον διὰ νὰ ἁρπάσῃ χρήματα ἀπὸ τὰ λήτρα τῶν χαρεμίων τῶν βεζυράδων, καθὼς καὶ ἅρπασε μίαν σημαντικὴν ποσώτητα, λόγῳ ἐξοικονομήσεως τῶν ἀναγκεόντων τοῦ στρατοπέδου, καὶ τὰ ἔβαλλεν εἰς τὴν τσέπην του, καὶ ὑπέστρεψεν εἰς τὰς Πάτρας μετὰ τὰς ἀρχὰς μαΐου, καταφερόμενος κατὰ τῆς κυβερνήσεως, διὰ δύω λόγους, πρώτον διὰ νὰ πιστεύσουν ὅλοι ὅτι δὲν ἔλαβε χρήματα, καὶ δεύτερον, / ἐπειδὴ τὸν διέταξε καὶ τὸν ὑπεχρέωσε νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα, καὶ τὸ ἀπέφυγε μὲ τὸν πλέον ἄνανδρον τρόπον, καὶ διὰ νὰ δικαιωθῇ εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, ἐξέμεττεν αὐτὰς τὰς ἀλόγους καὶ ἀγενεῖς φαντασκείας καὶ ὕβρεις, κατὰ τῆς κυβερνήσεως τοῦ ἔθνους. Ἐγώ, ὁ Ζαΐμης, ὁ Λόντος, ὁ Γιατράκος, ὁ Κυριακούλης Μαυρομιχάλης εὑρισκόμεθα εἰς τὸ αὐτὸ στρατόπεδον ἕως τὰς 18 Μαΐου, ὅτε ἀνεχωρήσαμεν διὰ τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν, καὶ οὐδέποτε ἐτόλμησε νὰ κάμῃ λόγον κατὰ τῆς ἐθνικῆς κυβερνήσεως. Καὶ ὅσα ἀναφέρουν οἱ πανυγηρισταὶ ὑμνολόγοι καὶ σύμβουλοι τοῦ κὺρ Φωτάκου Τερτσέτη καὶ συντροφία εἶναι ἀνύπαρκτα καὶ πλάσματα τῆς ἱστορικῆς των φαντασίας, διὰ νὰ δώσουν μεγάλην βαρύτητα εἰς τὸν μεγαλεπίβολον στρατάρχην. Τοὺς παραπέμπω λοιπὸν εἰς τὰ ἴδια ἀπομνημονεύματά μου διὰ νὰ ἴδουν τὰς λεπτομερίας ὅλων τῶν γεγονότων κατὰ τὴν ἐπωχὴν ἐκείνην, ἐπὶ τοῦ ἐδικοῦ μας ἀναχωρισμοὺ διὰ τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα μετὰ τοῦ Μαυροκορδάτου, Μάρκου Μπότσαρη, τοῦ τακτικοῦ, καὶ τῶν φιλελλήνων ἀξιωματικών, καὶ κρίνω περιτὴν πάσαν ἄλλη ἀπάντησιν εἰς τοιαύτας βωμολοχίας.

Ὅτι δὲ ὑπῆγεν ὁ Χρυσοσπάθης (μετὰ τὴν ἐδικήν μας ἀναχώρησιν) εἰς τὸν Κολοκοτρώνην ἀπεσταλμένος ἀπὸ τὸν Μαυρομιχάλην Μούρτζινον καὶ λοιποὺς καπεταναίους τῆς Μάνης, νὰ τὸν παρακινήσῃ νὰ συμφωνήσῃ μὲ αὐτούς, καὶ νὰ ἐξορθήσῃ τὸν Κολοκοτρώνην διὰ νὰ κάμου συμφώνως τὴν συνέλευσην, νὰ ἀπομακρίνουν ἀπὸ αὐτὴν τοὺς ἄρχοντες, καὶ ὅτι εἰς τοὺς συμβούλους τοῦ Κολοκοτρώνη ἔλεγε, νὰ τοὺς περάσουν ἐν στόματι μαχαίρας ὅλους, καὶ ὅτι αὐτὸ ἦτον μυστικὸν ἀπὸ τὸν ἀρχηγόν, διότι δὲν ἤθελε νὰ ἀκούσῃ φώνον τοῦ παραμικροτέρου Ἕλληνος, ἀπαντῶ εἰς τοὺς μέντωρας τοῦ κὺρ Φωτάκου, ὅτι μετὰ τὴν ἀναχώρησίν μας, πειθανὸν νὰ ὑπῆγεν ὁ Χρυσοσπάθης ἐκεῖ διὰ νὰ τοῦ δώσῃ φιλικὰς τινὰς συμβουλὰς ὡς ἀρχαίος συναδελφός του εἰς τὴν

Ζάκινθον, νὰ λείψῃ ἀπὸ τὰς παραφορὰς καὶ τοὺς παραλογισμούς του, νὰ τὸν ἀποτρέψῃ, ἴσως σταλμένος ἀπὸ τὸν φίλον του Μούρτζινον, καὶ οὐδέποτε ἀπὸ τοὺς ἄλλους, (ἂν ὑπῆγε πρώτην φορὰν τὸ ἀκούω τώρα) ἀλλὰ διὰ νὰ ἀπεράσουν ἐν στόματι μαχαίρας τοὺς ἄρχοντας οὐδέποτε ἔδειξεν τοιούτον χαρακτῆρα ὁ Χρυσοσπάθης νὰ κάμῃ συνωμοσίας διὰ ἀδελφοκτονίαν, καθότι ἐγνώριζεν, ὅτι ἔκαμε κάμποσας τοιαύτας ἀποπείρας ὁ γέρο Κολοκοτρώνης καὶ εἰς τὰ Βέρβενα, καὶ εἰς τὴν Ζαράκοβαν, καὶ ἀλαχοῦ, ἀλλ' ἴδε ὅτι ἦτον χοντρὸς ὁ λεμὸς τῶν ἀρχόντων, καὶ δὲν ἐκύπτετο ἀπὸ τὴν σπάθην τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τοῦ κὺρ Φωτάκου, ἐπῆραν τὰ μέτρα τους, καὶ τὸν ἐφύλαξαν εἰς ὅλας τὰς κινδυνώδης συνωμοσίας (ἐκτὸς τοῦ ἀγαθοῦ Κρεββατὰ ἀψηφήσαντος).

Λέγει σὺν τούτοις ὅτι ἀφοῦ ὁ Κολοκοτρώνης ἔμαθε τὰ διατάγματα τῆς στρατολογίας τῶν ἀρχόντων, συνενοήθη μὲ τοὺς ἐδικούς του ἀ/ξιωματικούς, καὶ μὲ ποίους, μὲ τὸν Πλαπούταν ὅσ,τις εἶχεν τριάντα στρατιώτας, μὲ τὸν Παπασταθόπουλον ὅστις εἶχε δεκαοκτώ, μὲ τὸν Ζαχαριάδην καὶ Πέταν οἵτινες εἶχαν μόνον τὸν ἑαυτόν τους, καὶ μὲ τὸν κὺρ Φωτάκον καὶ Μιχαῆλ Οἰκονόμου, (τοὺς ὁποίους ἐχειροτόνησεν ἀξιωματικοὺς τότε, ὁπόταν αὐτὸς ὁ ἴδιος ἀρχιγός τους δὲν εἶχεν οὐδένα στρατιωτικὸν βαθμὸν ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν) νὰ τοῦ δώσουν τὸν λόγον τους, ἂν θὰ εἶναι μαζύ του εἰς τὸν ἀγώνα κατὰ τῶν τούρκων, καὶ κατὰ τῶν ἄλλων ἐχ(θ)ρῶν του, δηλαδὴ τῶν ἀρχόντων κτλ. Εἶναι ἀπωρίας ἄξιον πὼς κατήρτησαν αὐτοὶ οἱ ἄθλιοι ἄνθρωποι εἰς τόσην ἀπόγνωσιν, καὶ ὡς ἐκ τοῦ ἰοβόλου πάθους των, γράφουν πᾶν θεμιτὸν καὶ ἀθέμητον, καὶ ὅτι συλογισθοῦν διὰ νὰ καλύψουν τὰς αἰσχρουργίας των.

Ἐπίσης λέγει ὅτι μόλις ἐτελείωσεν αὐτὸ τὸ ἔντιμον κογκρέσον, ἔφθασε πεζὸς ἀπὸ τὰ Μαγούλιανα ἀπὸ τὸν ἐγκαρδιακὸν φίλον τοῦ Κολοκοτρώνη, τὸν Ἀναγνωστάκον Παπαγιαννακόπουλον, ὁ ὁποῖος τοῦ ἔγραφεν ὅλα τὰ περιστατικὰ τῆς συνομωσίας κατ' αὐτοῦ, καὶ τὴν μεγάλην ἐνέργειαν τῶν προυχόντων, καὶ ἰδίως τοῦ Ἀναγνώστη Δελιγιάννη, ὁ ὁποῖος ἐφοβέριζε τοὺς φίλους τοῦ Κολοκοτρώνη ὅτι θέλει δημεύσῃ τὰ πράγματά τους, ἂν δὲν τὸν παρακολουθήσουν εἰς τὴν ἐκστρατείαν κτλ. Βεβαίως οἱ ἀναγνώσται τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ κὺρ Φωτάκου, δὲν γνωρίζουν ποιός εἶναι αὐτὸς ὁ περιβόητος Ἀναγνωστάκος Παπαγιαννακόπουλος ἀπὸ Μαγούλιανα, καὶ πειθανὸν νὰ πιστεύσουν ὅτι ἀφ' οὗ ἦτον ἐπιστήθιος φίλος ἑνὸς στρατάρχου, θὰ ἦτον κανένας ἐπίσημος ἄνθρωπος. Ἂς μάθουν λοιπὸν ὅτι αὐτὸς εἶναι αὐτάδελφος τοῦ κὺρ Φωτάκου, εἶχε τὸ ἐπίθετον Σουγλέρης, ἄνθρωπος τῆς τελευταίας τάξεως τῶν κατοίκων τῶν Μαγουλιάνων κοινολαήτης. Πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, τὸν εἶχεν ὁ Θεοδωράκης Δελιγιάννης ὑπερέτην, εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως τὸν μετεχειρίσθην ἐγὼ αὐτόν καὶ πολλοὺς ἄλλους εἰς τὴν σύναξιν αἰγιδοπροβάτων καὶ τροφῶν διὰ τὰ στρατόπεδα μέχρι τῆς ἁλώσεως τῆς Τριπολιτσᾶς. Ἀφ' οὗ προσεκκλήθη ὁ κὺρ Φωτάκος / εἰς τὸν Κολοκοτρώνην καὶ δὲν ὑπῆρχε μεταξὺ ἡμῶν καὶ αὐτοῦ ἁρμονία διὰ τοὺς προεκτεθέντας λόγους, τὸν προσηκείωσεν μὲ τὸν Κολοκοτρώνην, καὶ τὸν μετεχειρίζετο κατάσκοπον, καὶ ὄργανον τῆς κολοκοτρωναϊκῆς μερίδος διὰ νὰ κάμῃ προσηλητισμὸν εἰς τὸ μέρος των, καὶ πρὸς ἀμοιβὴν τῶν πιστῶν πρὸς τὴν κατασκοπείαν ἐνεργειῶν του, ἀφ' οὗ διέλυσεν ὁ Κολοκοτρώνης τὴν πολυορκίαν τῶν Πατρῶν, καὶ ἔφθασεν εἰς τὴν Καρύταιναν μὲ τὴν πανσπερμίαν τῆς ἀναρχείας καὶ ἀσιδωσίας, ἡ πρώτη του ἔντιμος πράξις ἦτον νὰ διαλύσῃ τὴν ἐκεῖ ἐφορίαν (ἥτις ἐσύγκειτο ἀπὸ τὸν ἀδελφόν μου Ἀνάστον καὶ ἓξ ἐκ τῶν προκριτωτέρων οἰκοκυραίων τῶν κομοπόλεων) μὲ τὸν πλέον βανδαλικὸν καὶ ἀπάνθρωπον τρόπον, μὴ ὑπακούσασα εἰς τὰς παρανόμους καὶ παραλόγους ἀπαιτήσεις του, ἰδίως δέ, διότι αὐτὸς τοὺς διέταξε νὰ προτείνουν εἰς τὴν κυβέρνησιν νὰ θεω-

ρήσῃ χιλίαρχον τῆς ἐπαρχίας τὸν Δημήτρην Κολυόπουλον, καὶ αὐτὴ δὲν ὑπέκειψεν εἰς τὰς τοιαύτας ἀλόγους θελήσεις του, ἀλλ' ἐπρότεινε τὸν Δημητράκην Δελιγιάννην δικαιωματικῶς, καθότι ἀπὸ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς ἐπαναστάσεως ἦτον ὁπλαρχηγὸς καὶ ἐδιοικοῦσεν ἀνεξαρτήτως ἀπὸ αὐτούς, ἐκλεκτὸν καὶ δυνατὸν στρατόν, καὶ ἀνδραγαθήσαντα εἰς πολλὰς μάχας καὶ ἡ κυβέρνησις τὸ παρεδέχθη καὶ τοῦ ἔστειλλε δίπλωμα χωρὶς νὰ ἀπαιτήσῃ. Ὁ δὲ Κολυόπουλος ἐθεωρεῖτο ὡς τότε, ὀνόματι κηδαιμὸν τοῦ ἀνηλίκου ἀνεψιοῦ του Γιαννικούλα, χωρὶς νὰ ἔχῃ στρατιώτας, καὶ ἀντεκατέστησεν αὐθαιρέτως ἄλλους τοῦ μέρους του. Φθάσας δὲ εἰς Τριπολιτσάν, κατετρόμαξεν τὴν γερουσίαν, μὴ ἔχουσαν ἰδίαν φρουράν, ἀλλὰ τῆς εἶχε ἐπιτεθειμένον τὸν υἱόν του τὸν Πάνον, καὶ ἡ πρώτη του βανδαλικὴ πράξις ἦτον αὕτη, ἀπέβαλλεν δικτατορικῶς τὸν γερουσιαστὴν Ἀναγνώστην Ζαφειρόπουλον, ἄνδρα ἐκ τῶν διακεκριμένων, καὶ ἐκλελεγμένον παμψηφεῖ ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν, καὶ ἐδιώρησεν αὐτοκρατορικῶς τὸν ἄνω εἰρημένον Ἀναγνωστάκον Σουγλέρην ἀδελφὸν τοῦ πανηγυριστοῦ του κὺρ Φωτάκου, καὶ ἐδέσμευσε τὴν ἀθλίαν ἐκείνην γερουσίαν, (καὶ τὴν ἤγε καὶ τὴν ἔφερεν, ἀπὸ τὴν φρύκην της) εἰς τὰς ἀνοσίους θελήσεις αὐτοῦ, **καὶ** *ὅλων τῶν συγγενῶν καὶ κολάκων του οἵτινες* [...]

ΕΥΤΥΧΙΑ Δ. ΛΙΑΤΑ